

53240

1674

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE
SECTIO OECONOMICO-POLITICA

POLITIKAI GAZDASÁGTAN

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИЯ
POLITICAL ECONOMY
TOMUS XXII.

HUNGARIA
SZEGED
1985.

POLITIKAI GAZDASÁGTAN

**ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИЯ
POLITICAL ECONOMY
TOMUS XXII.**

**HUNGARIA
SZEDED
1985.**

Főszerkesztő:

DR. NAGY LAJOS tanszékvezető egyetemi tanár, a közgazdaságtudományok doktora

Szerkesztőbizottság:

DR. ANDRÁSSY ADÉL docens, a közgazdaságtudományok kandidátusa,
DR. CZAGÁNY LÁSZLÓ docens, a közgazdaságtudományok kandidátusa,
DR. ÉGETŐ EMESE docens, a közgazdaságtudományok kandidátusa,
DR. MAYER LÁSZLÓ docens, a közgazdaságtudományok kandidátusa,
DR. SÍPOS MIKLÓS docens, a közgazdaságtudományok kandidátusa

E kötet szerzői:

DR. ANDRÁSSY ADÉL egyetemi docens, a közgazdaságtudományok kandidátusa,
BÁRÁNYNÉ SZABADKAI ÉVA, a PTK tudományos segédmunkatársa
DR. ÉGETŐ EMESE egyetemi docens, a közgazdaságtudományok kandidátusa
DR. FARKAS BEÁTA egyetemi tanársegéd
DR. MÁLOVICS JÁNOS egyetemi adjunktus
DR. SÍPOS MIKLÓS egyetemi docens, a közgazdaságtudományok kandidátusa

Technikai szerkesztő:

DR. SÍPOS MIKLÓS egyetemi docens

DR. ANDRÁSSY ADÉL

A TERMŐFÖLD MINŐSÉGE, A RÁFORDÍTÁSOK ÉS A HATEKONYSÁG ÖSSZEFÜGGÉSEINEK EGYES KÉRDÉSEI A MAGYAR MEZŐGAZDASÁGBAN

Népgazdaságunkban a mezőgazdasági termelés jelentős szerepet tölt be a lakosság ellátásában, az exportban és mindezek alapján a kiegyensúlyozott és arányos gazdasági fejlődésben. Így indokolt, hogy a mezőgazdasági növekedés elméleti kérdéseivel foglalkozunk úgy, hogy az a gyakorlat számára is hasznosítható legyen.

A termőföld a magyar gazdaság legjelentősebb természeti erőforrása, amelynek hatékony, célszerű kihasználása egyik legfontosabb feladatunk.

Tanulmányomban a mezőgazdasági termelés tényezőit elemzem, foglalkozom a föld és a többi termelési tényező közötti arányokkal, helyettesítési folyamatokkal. Vizsgálataim a földminőség hatékonyságot differenciáló szerepének elemzésére irányulnak. Az a cél vezérelt, hogy a földminőség hatékonyságot befolyásoló szerepének elemzéséhez hozzájáruljak, hogy *a belterjességi szint, a földminőség és a hatékonyság közötti összefüggések feltárásához hozzájáruljak.*

1. A ráfordítások nagysága és hatékonysága a különböző minőségű földeken

A mezőgazdaságban a termőterület korlátozottan áll rendelkezésre, így a termelés bővülésének alapvető feltétele a belterjesség fokozása.

Az ágazat termelési eszközei között kiemelkedő jelentőségű a föld — hiszen nemcsak a termelés tere, hanem alapvető termelőeszköze is — így a föld hatékonysága, az egységnyi földterületre jutó hozam, termelési érték növekedése a termelés bővülésének legfőbb formája. *A föld hatékonyságának a növekedése általában az egységnyi területre jutó ráfordításnövekedés, munkaerő- és termelőeszköz — koncentrálódás útján valósul meg.* A területegységre jutó termelési érték növekedése — változatlan termőterület mellett — általában feltételezi a területegységre jutó ráfordítások növekedését. A területegységen történő eleven- és holtmunka koncentráció célja a hozamok növelése, hiszen a ráfordítások növelése csak mint hozamfokozó eszköz fogható fel. A területi termelékenység a ráfordítások hatékonysága és az egységnyi földre jutó ráfordítások szorzata:

$$\frac{T}{F} = \frac{T}{R} \cdot \frac{R}{F}$$

A területi termelékenység növelését tehát nemcsak a területegységre jutó ráfordítások növelésével, hanem a ráfordítások hatékonyabbá tételével is elérhetjük. A területegységre jutó ráfordítások növekedése emeli a területegységre jutó hozamot — hiszen csak ekkor racionális —, de nem nő vele szükségszerűen egyenes arányban a ráfordítások hatékonysága. A ráfordítások hatékonysága a területi termelékenység alapvető tényezője, erre utal Fekete Ferenc is: „...az egységnyi területre vetített bő-

vített újratermelésnek nemcsak a ráfordítások növelése, hanem a társadalmi munka termelékenységének növelése is forrása lehet.”¹ Az egységnyi termelési területen megvalósuló bővített újratermelésnek tehát intenzív tényezői is vannak, *a területi termékenység növelésének alapvető tényezője a társadalmi munka hatékonyságának növekedése is.*

A mezőgazdaságban a ráfordítások hatékonyságát, a fajlagos jövedelmezőséget a termőterületek eltérő minősége is befolyásolja. Azonos ráfordítással a különböző minőségű földeken eltérő eredményt lehet elérni. A földek eltérő minősége hat a munkatermelékenységre, amely hatás elsősorban az eszközhatékonyságon keresztül érvényesül. Az eszközhatékonyságot jelentősen befolyásolja a földminőség, mert a) minél kisebb a területegységre jutó eszközállomány, annál nagyobb szerepe van a föld minőségének az eszközhatékonyság differenciáltságában, b) ha különböző minőségű földek eszközfelszereltsége azonos, akkor a jobb minőségű földeken magasabb termelési érték érhető el. *Általában a jobb minőségű földeken magasabb a területek eszközfelszereltsége és magasabb a munkaerősűrűség.* (1. táblázat) A statisztikai

1. táblázat

A földek eszközfelszereltsége, a földellátottság és a jövedelmezőség földminőség szerinti alakulása a két nagyüzemi szektorban 1982-ben

Megnevezés	Mértékegység	Összesen	Az egy hektár termőterületre jutó kataszteri tiszta jövedelem		
			15 aranykorona alatti	15,1—25,0 aranykorona közötti	25,1 aranykorona feletti
Az állami gazdaságok					
Termőterület	ha	927 232	277 176	458 591	191 465
Egy hektárra jutó bruttó állóeszközért.	Ft/ha	73 931	72 117	67 406	92 184
Átlagos állományi létszám	fő	141 607	38 174	66 743	36 690
Egy hektár termőterületre jutó bruttó jöv. nyereség	Ft/ha	13 317	11 995	11 766	18 947
Földellátottság	Ft/ha	2 266	1 877	1 746	4 074
	ha/fő	6,5	7,3	6,9	5,2
A termelőszövetkezetek					
Termőterület	ha	5 133 659	2 105 860	2 332 904	694 895
Egy hektárra jutó bruttó állóeszközért.	Ft/ha	36 624	31 034	39 323	44 500
Átlagos állományi létszám	fő	641 990	273 880	279 768	88 342
Egy hektár termőterületre jutó bruttó jöv. nyereség	Ft/ha	10 188	9 274	10 485	11 959
Földellátottság	Ft/ha	1 546	1 088	1 779	2 152
	ha/fő	8,0	7,7	8,3	7,8

*Forrás: „A fontosabb mutatók földminőség szerinti alakulása.”
MÉM STAGEK 1983. 26., 27., 29., 30., 68-as oldalak.*

1. Fekete Ferenc: Bővített újratermelés a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. KJK, Budapest, 1959.

adatok a földterületek minősége és a területi termékenység közötti egyértelmű összefüggésre utalnak.

A föld és a munkaerő aránya, rendelkezésre álló mennyiségük speciális feltételeket teremtenek a vállalati gazdálkodás számára. Egyrészt azért, mert a termelés színvonalának (területegységre jutó termelési érték, nyereség) a fejlesztése, valamint a termelési tényezők megfelelő arányának a megteremtése a termelőegységek gazdálkodásában csakis alapellátottságuk, az eszközök mennyiségének növelése, a felhalmozás révén valósulhat meg, hiszen a munkaerő és a föld is korlátozottan áll rendelkezésre. Másrészt azért, mert a termelés szerkezetét és a fejlesztés irányát is megszabja a földellátottság.

A termelőszövetkezetek növekedésének egyik alapvető módja az elmúlt 2—3 évtizedben a gazdaságok összevonása volt. Így a közös gazdaságok területének növekedésével a foglalkoztatottak száma is növekedett, és egyúttal a munkaerősűrűség is nivellálódott. Egy termelőszövetkezeti tagra 1977-ben átlagban 9,6 hektár földterület jutott, relatív szórása alacsony volt, mindössze 37,8 százalék.² 1982-ben a termelőszövetkezetben egy fő állományi létszámmra átlagosan 7,7 hektár, az állami gazdaságoknál pedig 6,7 hektár jutott.³ A föld és a munkaerő aránya azonban a termelőszövetkezeteknél és az állami gazdaságoknál még ma is exogén módon kötött, a kettő közötti arány még mindig meghatározza a területi hatékonyságot és a fajlagos jövedelmezőséget is. *A területegységre jutó ráfordítások növekedése mellett a földellátottság alacsonyabb szintje is hozzájárul a nagyobb hozamok eléréséhez, és ennek alapján a belterjes fejlesztéshez.* Közismert (a marxi földjádék-elmélet egyik kiinduló tétele), hogy azonos ráfordításokat feltételezve a ráfordítások a jobb földeken hatékonyabban mint a rossz földeken. De vajon a rosszabb földeken gazdálkodók ellensúlyozni tudják-e valamiképpen a jobb földeken működő gazdaságok földminőségében rejlő potenciális előnyét? Nézzük meg először azt, hogy a különböző földminőségi csoportokba tartozó gazdaságok termelőeszköz-ellátottsága, valamint különböző hatékonysági mutatói hogyan alakulnak.

1. A földminőség és a ráfordítások hatékonyságának összefüggései

A talaj minőségében mindenekelőtt a mezőgazdasági termelés természeti tényezői összegeződnek. A föld minőségét a talaj természetes termékenységénél tágabban értelmezzük, a talajréteg kémiai, fizikai és biológiai tulajdonságain kívül beleértjük a domborzati, tagoltsági, éghajlati és a hidrológiai viszonyokat is. A társadalmi újratermelés folyamatában bővített formában termelődik újra, mivel az állandó jelleggel bekebelezett eszközök magasabb minőséget eredményeznek. A földek minőségét az ökológiai és az ökonómiai tényezők együttese határozza meg.

A 2. táblázat adatai arra utalnak, hogy mezőgazdaságunkban a gyenge adottságú gazdaságok jelentős helyet foglalnak el. A termelőszövetkezetek földterületének 41 százaléka gyenge minőségű (az egy hektár termőterületre jutó kataszteri tiszta jövedelem 15 aranykorona alatt van). A gyenge adottságú területeken csak a munkaerő-ellátottság átlagos szintű, a többi termelőerő elemből a termelőszövetkezetek országos átlagához képest lényegesen kisebb mértékben részesednek. Az egy hektárra jutó bruttó állóeszközérték mintegy 15 százalékkal, gépeltartottságuk 19 százalékkal

² Forrás: KSH üzemsoros adatai alapján saját számolás eredménye.

³ Forrás: „A fontosabb mutatók földminőség szerinti alakulása”. MÉM STAGEK, 1982. 29. és 30. l.

A termelőerők és a jövedelem földminőség szerinti megoszlása 1982-ben

Megnevezés	Az egy hektár termőterületre jutó kataszteri tiszta jövedelem		
	15 aranykorona alatti	15,1—25,0 aranykorona közötti	25,1 aranykorona feletti
<i>Az állami gazdaságok megoszlása</i>	29,9	49,5	20,6
Egy hektár termőterületre jut az átlag százalékában			
bruttó állóeszközérték	97,5	91,2	124,7
ingatlan	98,3	92,2	121,2
gépek, berendezések	97,1	88,6	131,5
átlagos állományi létszám	93,3	100,0	126,7
teljesített munkanap	88,6	97,1	120,0
bruttó jövedelem	90,1	88,4	142,3
nyereség	82,8	77,1	179,8
<i>A termelőszövetkezetek megoszlása</i>	41,0	45,5	13,5
Egy hektár termőterületre jut az átlag százalékában			
bruttó állóeszközérték	84,7	107,4	121,5
ingatlan	84,5	108,0	119,9
gépek, berendezések	80,9	108,3	129,3
átlagos állományi létszám	100,0	92,3	100,0
teljesített munkanap	100,0	102,8	88,9
bruttó jövedelem	91,0	102,9	117,4
nyereség	70,0	115,1	139,2

Forrás: „A fontosabb mutatók földminőség szerinti alakulása”
MÉM STAGEK 1983. 25, 27, 29, 30, 68-as oldalak.

marad el az országos átlaghoz képest. Bruttó jövedelmük és különösen nyereségük kisebb az országos átlaghoz viszonyítva.

A közepes adottságú (az egy hektár termőterületre jutó kataszteri tiszta jövedelem 15,1 és 25,0 aranykorona között van) földeken gazdálkodó termelőszövetkezetek eszközellátottsága mintegy 8 százalékkal jobb az országos átlaghoz viszonyítva. Elevenmunka-ellátottságuk 7,7 százalékkal alacsonyabb, mint a termelőszövetkezetek átlaga, de az egy hektár termőterületre jutó teljesített munkanap 2,8 százalékkal magasabb, mint az átlag. Bruttó jövedelmük és nyereségük jobb mint az átlag.

A legjobb földminőségű (25,1 aranykorona/hektár fölötti kataszteri tiszta jövedelem) területek a termelőszövetkezetek összes területének mindössze 13,5 százalékát teszi ki. Elevenmunka-ellátottságuk átlagos szinten van, holtmunka-ellátottságuk a legkedvezőbb a szektorban. Az egy hektárra jutó bruttó állóeszközérték több mint 20 százalékkal, gépeltartásuk majdnem 30 százalékkal magasabb, mint az átlag. Bruttó jövedelmük és különösen nyereségük még az eleven- és holtmunka-ellátottságukhoz viszonyítva is kedvező. Az egy hektárra jutó nyereségük közel kétszerese a gyenge földminőségű területeken gazdálkodó termelőszövetkezetekének.

Az állami gazdaságoknál részben hasonló tendenciákat figyelhetünk meg.⁴ Gyenge földminőségű terület az állami gazdaságok összes területének 30 százaléka. Eleven- és holtmunka-ellátottságuk valamivel alacsonyabb, mint a szektor átlaga. Az egy hektárra jutó bruttó állóeszközérték 2,5 százalékkal, az állományi létszám 6,7 százalékkal marad el az állami gazdaságok átlagához képest. A termelőerő-ellátottságuknál azonban nagyobb mértékben marad el az átlagos szinttől bruttó jövedelmük és nyereségük. Ugyanez jellemzi a közepes adottságú területeken gazdálkodó állami gazdaságokat is még erősebb tónusokkal. E területek holtmunka-ellátottsága mintegy 10 százalékkal rosszabb, mint a szektor átlaga. Bruttó jövedelmük 11,6 százalékkal, nyereségük 22,9 százalékkal kisebb, mint az átlag. Annál is inkább kedvezőtlenebb a kép, mert ezen adottságú területek az állami gazdaságok földterületének közel felét képezik. A jó és kiváló földminőségű területek eleven- és holtmunka-ellátottsága az átlaghoz viszonyítva kedvezőbb, az egy hektárra jutó bruttó termelési érték és nyereség is — még a termelőerő-ellátottságukhoz képest is — jóval nagyobb, mint az átlag.

Az egységnyi területre jutó élőmunka-ráfordítás az állami gazdaságoknál a föld minőségével egyenes arányban áll. A leggyengébb földeken a legkisebb az egy hektár termőterületre jutó teljesített munkanap. Holtmunka-ellátottságuk viszont a közepes földminőségű területeken a legrosszabb. (3. táblázat.)

3. táblázat

Az állami gazdaságok eszközellátottsága és munkaerősűrűsége földminőség szerinti bontásban 1982-ben

Megnevezés	Mértékegység	Az egy hektár termőterületre jutó kataszteri tiszta jövedelem			Összes termőterületre
		15 aranykorona alatti	15,1—25,0 aranykorona közötti	25,1 aranykorona feletti	
<i>Eszközellátottság</i>					
Egy hektárra jutó bruttó állóeszközérték	Ft/ha	72 117	67 406	92 184	73 931
ingatlanok	Ft/ha	47 454	44 502	58 491	48 272
gépek, berendezések	Ft/ha	17 437	15 903	23 607	17 952
alaptervekénység					
állóeszközeinek bruttó értéke	Ft/ha	53 966	54 940	75 199	58 832
<i>Munkaerősűrűség</i>					
100 ha termőterületre jutó átlagos állományi létszám	fő	14	15	19	15
Egy hektár termőterületre jutó teljesített munkanap	mnap/ha	31	34	42	35

Forrás: „A fontosabb mutatók földminőség szerinti alakulása”
MÉM STAGEK 1983. 26., 29. oldalak.

⁴ Vági Ferenc: A termelés differenciáltságának okai és különbözeti jövedelem a mezőgazdaságban. Közgazdasági Szemle, 1976. 5. sz.

A termelőszövetkezetek eszközellátottsága még mindig lényeges mértékben elmarad az állami gazdaságokétól. Míg az állami gazdaságoknál területegységre 73 931 Ft bruttó állóeszköz jut, addig a termelőszövetkezeteknél ennek csak az 50 százaléka, 36 624 Ft. Elevenmunka-ellátottságuk megközelíti az állami gazdaságokét. Az állami gazdaságoknál az egy hektár termőterületre jutó bruttó jövedelem 13 317 Ft, a termelőszövetkezeteknél 10 188 Ft.

Megállapíthatjuk tehát, hogy egyrészt a földterületek minősége még ma is hatást gyakorol a földek eltartóképességére, az egy foglalkoztatottra jutó földterület a rosszabb földektől a jobb földek felé haladva csökken.⁵ Másrészt bizonyítást nyert az is, hogy a földterületek minősége, a területegységre jutó termelőeszköz-koncentráció és a gazdálkodás eredményessége között szoros összefüggés van.⁶ A jobb minőségű földeken magasabb az alapellátottság, de a termelőerőkből való részesedésükhöz képest lényegesen magasabb a bruttó jövedelmük és a nyereségük is. A termelőerők értékesülése kedvezőbb a jobb minőségű földeken.

Tanulságos vizsgálni az állóeszközigényesség, az eszközhatékonyság és a munka-termelőkenység összefüggéseit a földminőség függvényében. A mezőgazdaságban a termelés jobb technikai felszereltsége (az egy dolgozóra jutó nagyobb eszközmenyiség) rendszerint rosszabb eszközhatékonysággal (az egységnyi eszközértékre jutó kisebb termelési értékkel) kapcsolódik össze, de ugyanakkor nagyobb munkatermelékenységgel (az egy dolgozóra jutó nagyobb termelési értékkel) párosul. A munkaerőre jutó állóeszközök értéke alapján a technikai felszereltség az állami gazdaságoknál

4. táblázat

A termelőszövetkezetek eszközellátottsága és munkaerősűrűsége földminőség szerinti bontásban 1982-ben

Megnevezés	Mértékegység	Az egy hektár termőterületre jutó kataszteri tiszta jövedelem		
		15 aranykorona alatt	15,1—25,0 aranykorona közötti	25,1 aranykorona feletti
Eszközellátottság				
Egy hektárra jutó bruttó állóeszközérték	Ft/ha	31 034	39 323	44 500
ingatlanok	Ft/ha	19 829	25 353	28 157
gépek, berendezések	Ft/ha	7 113	9 508	11 412
alaptervekenység állóeszközeinek bruttó értéke	Ft/ha	26 305	33 332	38 544
Munkaerősűrűség				
100 ha termőterületre jutó átlagos állományi létszám	fő	13	12	13
Egy hektár termőterületre jutó teljesített munkanap	mnap/ha	36	37	32

Forrás: „A fontosabb mutatók földminőség szerinti alakulása”
MÉM STAGEK 1983. 27., 30. oldalak

⁵ Ez a tendencia az állami gazdaságok szektorában érvényesül legtisztábban.

⁶ Ihrig Károly: A termelőszövetkezetek tagsűrűségének gazdasági következményei. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968.

lényegesen nem szóródik. *A munka technikai felszereltségének és a termelés alapigényességének azonosságából következően az állami gazdaságoknál az ágazatok technikai és technológiai alapjai a vállalati koncentrátságtól függetlenek, az ágazatok termelése általában azonos technikákkal szervezett és fejlesztett. Ez pedig az átlagos, és az átlagosnál kisebb gazdaságoknak a nagyobbakkal szembeni hátrányát jelenti.*

Az alapok hatékonysága a munka technikai felszereltségének kihasználására gyakorolt hatásán keresztül befolyásolja az egy főre jutó termelést és ezáltal a bruttó és a nettó jövedelmet is. A legnagyobb eltéréseket a munka termelékenysége mutatja, egy fő állományi létszámra jutó üzemi termelési érték az állami gazdaságoknál 488 147 Ft, a termelőszövetkezeteknél 316 422 Ft.

A két nagyüzemi szektorban a termelés eszközigényessége majdnem azonos. Legmagasabb az eszközhatékonyság a gyenge minőségű földeken.

Elvileg a jó minőségű földeken az ágazatok társítására, az egymást követő munkafolyamatok térbeli és időbeli összehangolására szélesebb lehetőség kínálkozik, mint a gyenge minőségű területeken. A statisztikai adatok azonban ezzel ellentétes tendenciákra engednek következtetni.

Az állóeszközállomány összetételét többoldalról elemezhetjük. A mezőgazdaságban magas az ingatlanok aránya, 1982-ben az összes állóeszköz 64,4 százaléka ingatlan volt.⁷ Az ingatlanok és a gépek aránya meglehetősen stabilitást mutat mindkét szektorban: a gépek mintegy 2,8—2,5-szerese ingatlan. Az állóeszközállomány korszerűségét a nettó állóeszközérték (bruttó állóeszközérték) alapján próbáltam meg kifejezni. Ez a mutató gyakorlatilag konstans (70 százalék körül ingadozik),⁸ ami a szabályozórendszer hatására vezethető vissza. Ez a stabilitás arra enged következtetni, hogy a gazdaságok nagyjából ugyanabban az időben szerezték be, illetve biztosították számunkra az eszközöket, következésképpen az értékcsökkenési leírás kötelezettségei is körülbelül egyformán terhelik őket.

Az eszközállomány szerkezetének azonosságából arra következtethetünk, hogy a gazdaságok termelése általában azonos technikával és technológiával szervezett és ez feltétlenül kedvezőtlenül befolyásolja a termelés eszközigényességét.

A munka termelékenysége lényegesen magasabb az állami gazdaságoknál, mint a termelőszövetkezeteknél. *A földek minősége és a munkatermelékenység között csak a termelőszövetkezetek esetében figyelhető meg pozitív irányú korreláció.*

A munkatermelékenység az eszközhatékonyságtól és az eleven munka technikai felszereltségétől függ. A földek eltérő minősége hat a munkatermelékenység mindkét tényezőjére, az eszközhatékonyságra és a technikai felszereltségre is. Az állami gazdaságoknál a gyenge adottságú területek technikai felszereltsége a legmagasabb (5. táblázat). Az átlagosnál jóval nagyobb technikai felszereltség és a kedvező eszközhatékonyság eredményeként az állami gazdaságoknál a legrosszabb adottságok között a legmagasabb a munka termelékenysége.

A termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok mutatóit összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy az eszközök hatékonysága magasabb a termelőszövetkezetekben. A termelőszövetkezetek kedvezőbb eszközhatékonyságának oka az, hogy egyrészt az *állami gazdaságokhoz képest eleven munkával helyettesítenek holt munkát* — technikai felszereltségük alacsonyabb — másrészt az, hogy *földdel eleven- és holtmunkát helyettesítenek*, hiszen földellátottságuk magas. Tehát — bár a termelőszövetkezeteknél is a fejlődés iránya eleven munka holt munkával történő helyettesítése — *ma még*

⁷ „A fontosabb mutatók földminőség szerinti alakulása.” MÉM STAGEK 1982. 28. 1.

⁸ „A fontosabb mutatók földminőség szerinti alakulása”. MÉM STAGEK 1982. 26, 27, 28-as 1.

A technikai felszereltség földminőség szerinti alakulása 1982-ben

Megnevezés	Egy főre jutó bruttó állóeszközérték			
	Állami gazdaságok		Termelőszövetkezetek	
	1000 Ft/fő	%	1000 Ft/fő	%
Az egy hektár termőterületre jutó kataszteri tiszta jövedelem				
15 aranykorona alatti	523,6	108,2	238,6	81,5
15,1—25,0 aranykorona közötti	463,1	95,7	327,9	111,9
25,1 aranykorona feletti	481,1	99,4	350,0	119,5
Összesen	484,1	100,0	292,9	100,0

Forrás: „A fontosabb mutatók földminőség szerinti alakulása”
MÉM STAGEK 1983. 26., 27., 29., 30. 1.

6. táblázat

Az eszközhatékonyság és a munkatermelékenység földminőség szerinti alakulása 1982-ben

Megnevezés	Mérték- egység	Összesen	Az egy hektár termőterületre jutó kataszteri tiszta jövedelem		
			15 arany- korona alatti	15,1—25,0 arany- korona közötti	25,1 arany- korona feletti
<i>Eszközhatékonyság</i>					
100 Ft bruttó állóeszközre jutó üzemi termelési érték	Ág Ft/100 Tsz Ft/100	101 108	108 112	97 104	100 108
<i>Munkatermelékenység</i>					
Egy fő állományi létszámra jutó üzemi termelési érték	Ág Ft/fő Tsz Ft/fő	488 147 319 422	566 338 269 304	448 271 343 063	479 331 377 521

Forrás: „A fontosabb mutatók földminőség szerinti alakulása”
MÉM STAGEK 1983. 56. és 57. 1.

az alkalmazott technika alacsonyabb fejlettségi színvonalra széles lehetőséget teremt ezzel ellentétes irányú helyettesítéseknek is.

A technikai színvonal a két nagyüzemi szektor vonatkozásában lényegesen különbözik. Az állami gazdaságoknál az egy főre jutó állóeszközérték a termelőszövetkezetekhez képest 1,7-szeres, a terület egységére jutó eszközérték pedig kétszeres. A jó minőségű földeken magasabb a területegységre jutó eszközérték és egy termelőre kevesebb földterület jut.

Az a tény, hogy a területegységre jutó eszközérték különbsége a két szektor között magasabb, mint az egy fő állományi létszámra jutó eszközöké, arra utal egyrészt,

hogy a foglalkoztatottak száma a földhöz viszonyítva az állami gazdaságoknál magasabb; másrészt a kialakult arányokból arra is következtetünk, hogy *enyhült az eszközellátottság (termelőeszköz/föld arány) és a földellátottság (föld/munkaerő arány) közötti ellentmondás.*

A mezőgazdaságban a tényleges élőmunkafelhasználást a föld és a termelőeszközök nagysága és aránya határozza meg, a három termelési tényező közül kettő: a földterület nagysága és minősége, valamint a rendelkezésre álló munkaerő mennyisége és struktúrája, s ennek következtében a kettő aránya, a földellátottság is többé-kevésbé adottságként jelentkezik. A kollektivizálás időszakában szükségképpen ellentmondás keletkezett az alapellátottság és a földellátottság között, hiszen az átszervezés a nagyüzemi gazdálkodás feltételei közül a föld és a munkaerő centralizációját *egyszerre*, egy csapásra megteremtette, a termelt termelési eszközök viszont csak fokozatosan, felhalmozódásuk révén teremődnek meg. Az átszervezést követő időszakban a mezőgazdasági népesség erőteljesen csökkent, valamint nőtt az eszközellátottság. A földellátottság vonatkozásában erőteljes kiegyenlítődési folyamat játszódott le.⁹ Az alapellátottság és a földellátottság közötti feszültség csökkenését elősegítette a tevékenységi kör bővülése, a kiegészítő tevékenység növekedése, az elevenmunkaigényesebb, főleg állattenyésztési ágazatok súlyának növekedése. A termelőszövetkezetek között és háztáji gazdaságai között kialakult sajátos munkamegosztás is elősegítette a termelési tényezők kedvezőbb összhangjának a kialakulását.

A földellátottság és az eszközellátottság közötti feszültség csökkent ugyan, de nem szűnt meg. *A termelési tényezők mennyiségének és összetételének változása eltérő módon érintette a gazdaságokat.* A jó minőségű földeken az alapfelszereltség nagyobb mértékben tér el a rosszabb minőségű földek alapfelszereltségi színvonalától, mint amilyen differenciákat a földellátottság vonatkozásában figyelhetünk meg. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a rendelkezésre álló munkaerő volumene és összetétele ma már minden földminőségnél teljes mértékben megfelel a termelt termelési eszközök, valamint a föld aránya által meghatározott foglalkoztatható létszámnak, tehát, hogy az alapellátottság és a földellátottság összhangban van. *Ugyanis a termelési tényezők összhangjának megteremtésében döntő szerepe van a felhalmozásnak.* A föld minősége viszont jövedelemdifferenciáló szerepénél fogva különböző feltételeket teremt a termelő felhalmozás számára. A rosszabb föld hátrányos következményei csak pótlólagos ráfordításokkal eliminálhatók, a jövedelemdifferenciák bővített módon termelődnék újra, mert a rossz földön elért alacsonyabb jövedelem eleve alacsonyabb pótlólagos ráfordításokat tesz lehetővé. Tehát a rosszabb földeken — a saját erős felhalmozás szűkös volta miatt — kedvezőtlen az alapellátottság és a földellátottság viszonya. A legrosszabb földminőségű területeken milyen mértékben jellemző a termelési tényezők aránytalansága? Az egyes ráfordítások milyen mértékben szóródnak az átlag körül?

2. A gyenge adottságú területek ráfordítás-hozam viszonyai

A technikai fejlődés felgyorsulásával a munka tárgyi tényezői technikai színvonalukat, korszerűségüket tekintve korántsem alkotnak homogén halmazt, és így hatékonyságuk is meglehetősen eltérő. Ez egyfelől azzal magyarázható, hogy a magasabb technikai szintre lépés ideje lerövidült, másfelől azzal, hogy a felhalmozás

⁹ A földellátottság differenciáltsága a 60-as évek végén nagyarányú volt, a legkisebb és a legnagyobb földellátottságú termelőszövetkezetek között ötszörös, vagy ennél is nagyobb eltérések voltak. Ezzel a kérdéssel foglalkozott Ihrig Károly könyvében. (2)

a megtermelt nemzeti jövedelem, illetve annak meghatározott aránya által korlátozott, végül az egyes eszközök potenciális hatékonysága, a felhalmozás minősége által is szigorúan determinált.

Termelőszövetkezeteknél a gyenge adottságú gazdaságok területegységre jutó holtmunkaráfordításai alacsonyabbak, mint a szektor átlaga. A 15 aranykoronánál rosszabb földminőségű területek holtmunkaelemei erőteljes differenciáltságot mutatnak. Az 5 aranykorona alatti földek egy hektárra jutó bruttó állóeszközállománya mintegy 39 százaléka a termelőszövetkezetek átlagának. A leggyengébb minőségű területek (5 ark/ha) gépállományuk pedig csak 30 százaléka az átlagnak.

A holtmunka és az elevenmunka valamennyi eleme a legrosszabb földminőségű területeknél lényeges mértékben szóródik, és erős korrelációt mutat a föld minőségével. A gyenge minőségű területek eszköz- és munkaerőellátottsága a termelőszövetkezetek átlagától lényeges mértékben elmarad. Az átlagosnál jóval alacsonyabb ráfordítás-szint és a kedvezőtlen földminőség együttesen eredményeznek átlagosnál kedvezőile-

7. táblázat

A gyenge minőségű területek eszközellátottsága, munkaerősűrűsége és hozamai 1982-ben

Megnevezés	Mérték- egység	Az egy hektár termőterületre jutó kataszteri tiszta jövedelem			Az egy hek- tár termő- területre jutó kataszteri tiszta jövedelem 15 arany- korona alatt
		5 arany- korona alatti	5,1—10,0 arany- korona közötti	10,1—15,0 arany- korona közötti	
A termelőszövetkezetek megoszlása	%	1,2	11,8	28,0	41,0
<i>Eszközellátottság</i>					
Egy hektárra jutó bruttó állóeszközérték	Ft/ha	17 240	24 818	34 244	31 034
ingatlanok	Ft/ha	10 746	15 631	21 987	19 829
gépek, berendezések	Ft/ha	3 467	5 601	7 906	7 113
alaptevékenység állóeszközeinek bruttó értéke	Ft/ha	13 796	21 461	28 881	26 305
<i>Munkaerősűrűség</i>					
100 ha termőterületre jutó átlagos állományi létszám	fő	8	10	14	13
Egy hektár termőterületre jutó teljesített munkanap	mnap/ha	20	29	40	36
<i>Egy hektár termőterületre</i>					
jutó bruttó jövedelem	Ft/ha	4 787	6 591	10 597	9 274
nyereség	Ft/ha	227	738	1 273	1 088

*Forrás: „A fontosabb mutatók földminőség szerinti alakulása”
MÉM STAGEK 1983. 27, 30., 69. oldalak.*

nebb hatékonyságot. Az egyes termelt termelési tényezők szűkössége, a föld-munka-erő kedvezőtlen aránya és a gyenge földminőség együttesen okai a kedvezőtlen hatékonyságnak.

Az állami gazdaságoknál a leggyengébb minőségű földeken (5 ark/ha) alatti az egy hektár termőterületre jutó kataszteri tiszta jövedelem) mind az elevenmunka, mind a holtmunka ráfordítások az átlagosnál lényegesen magasabbak. Az egységnyi területre jutó bruttó állóeszközérték majdnem kétszerese, az átlagos állományi létszám több mint 1,7-szerese a szektor átlagának. A gyenge adottságú területeken a magas ráfordításelemek nem eredményeznek csökkenő hozamokat, a területegységre jutó bruttó jövedelem és nyereség is mintegy kétszerese az átlagnak. Tehát a legrosszabb földminőségnél is átlagos, vagy annál valamivel magasabb ráfordításokkal átlagos hatékonyságot lehet elérni.

Az alacsony szintű jövedelmezőség alapvetően a ráfordítások szűkösségével és a magas földellátottsággal mutat korrelációt. Hazánkban tehát határföldekről nem annyira a földminőség szemszögéből, hanem inkább a határköltések oldaláról lehet beszélni. A gazdálkodás eredményességét elsődlegesen a területegységre jutó ráfordítások határozzák meg, a föld minőségének jövedelemdifferenciáló szerepe ma már kevésbé jelentős.

Az egységnyi területre jutó ráfordítások erőteljesen differenciáltak, a föld minősége és a területegységre jutó ráfordítások a termelő felhalmozás számára különböző feltételeket teremtenek. *A rosszabb földön elért alacsonyabb jövedelem eleve alacsonyabb pótlólagos ráfordításokat tesz lehetővé*, ami viszont meghatározza a gazdálkodás eredményességét. A jövedelemdifferenciák bővített módon termelődnek újra.

A mezőgazdasági vállalatoknál tehát a területegységre jutó jövedelem alapvetően az egységnyi területre jutó élő- és holtmunka mennyiségétől függ. *A termelőeszközök koncentrációjának primér jelentősége van a jövedelmezőség alakulásában.* A termelés bővítésének legfontosabb eszköze a területegységre jutó pótlólagos ráfordítások növekedése. A ráfordítások hatékonysága föld — ráfordítás — hozam viszonyokat alakító szerepe másodlagos.

Az egy hektárra jutó nagyobb termelési értékhez nagyobb fajlagos halmazatlan termelési érték, bruttó és nettó jövedelem, s benne felhalmozási alap kapcsolódik. Az egységnyi területen végbemenő bővített újratermelés gazdasági előnyt biztosít, és ezt a gazdaságok általában ki is használják. A nagyobb egy hektárra jutó bruttó jövedelemből nemcsak nagyobb nyereség, hanem nagyobb fejlesztési alap is képezhető, ezért ezen gazdaságok fejlődési képessége erőteljesebb és ezt a gazdaságok realizálják is. *A területegységre jutó eszköz- és elevenmunka-koncentráció gyorsabb ütemű fejlődést tesz lehetővé, aminek differenciáló hatása van, sőt fokozza a már kialakult differenciáltságot.* A területegységre jutó magasabb ráfordítások a gazdálkodás eredményességét erőteljesen befolyásolják, és azok a gazdaságok, amelyek nagyobb jövedelmet realizálnak, ráfordításaikat nagyobb mértékben növelhetik. *A területi differenciálódás tehát a mezőgazdaságban kevésbé az I. számú különbözeti földjáradék alapján, nagyobb mértékben a II. számú különbözeti földjáradék alapján ment végbe.*

3. A termelési szerkezet és a földminőség kapcsolata

A technikai fejlődés a földek minőségére is hat, megváltoztatja, esetleg csökkenti a földek közötti minőségi különbségeket, teljes mértékben azonban nem szünteti meg. Az agrotechnikai fejlődés a jó minőségű földek termőképességét is javítja — nemcsak a rosszabbakét — bizonyos földminőséget kiegyenlítő hatást eredményez-

A gyenge minőségű területek eszközellátottsága, munkaerősűrűsége és hozamai 1982-ben

Megnevezés	Mérték- egység	Az egy hektár termőterületre jutó kataszteri tiszta jövedelem			Az egy hektárra jutó ka- taszteri tiszta jövedelem 15 arany- korona alatti
		5 arany- korona alatt	5,1—10,0 arany- korona közötti	10,1—15,0 arany- korona közötti	
Az állami gazdaságok megoszlása	%	0,3	8,7	20,9	29,9
<i>Eszközellátottság</i>					
Egy hektárra jutó bruttó állóeszközérték	Ft/ha	138 815	44 686	82 418	72 117
ingatlanok	Ft/ha	98 751	30 128	53 816	47 454
gépek, berendezések	Ft/ha	25 088	9 789	20 483	17 437
alaptévékenység állóeszközeinek bruttó értéke	Ft/ha	99 534	38 049	59 838	53 966
<i>Munkaerősűrűség</i>					
100 ha termőterületre jutó átlagos állományi létszám	fő	26	9	15	14
Egy hektár termőterületre jutó teljesített munkanap	mnap/ha	60	21	35	31
<i>Egy hektár termőterületre jutó</i>					
bruttó jövedelem	Ft/ha	27 721	5 563	14 409	11 995
nyereség	Ft/ha	4 489	471	2 418	1 877

Forrás: A fontosabb mutatók földminőség szerinti alakulása"
MÉM STAGEK 1983. 26., 29., 68. 1.

het, megváltoztatja a földminőségek rangsorát, de a földterületek között mindig lesznek olyanok, amelyek közgazdasági termékenysége az átlagostól kedvezőtlenebb.

A földek termékenysége mindig csak bizonyos, meghatározott növényi kultúrára értelmezhető. Ugyanazon földminőségi és egyéb természeti viszonyok más-más termelési feltételeket jelentenek az egyes növények számára: azonos élő- és holtmunka azonos típusú talajon eltérő hatékonysággal hasznosul a hozamokban aszerint, hogy mely termék termelésénél használják fel. A jobb minőségű földek magasabb kihasználtsága területi szakosodást is eredményezhet, ami azt jelenti, hogy a növényeket nagyobb arányban a nekik megfelelő természeti körülmények között termelik. A termelékenységbeli különbségek azonban abban az esetben is léteznek, ha feltételezzük, hogy minden növényt a neki legmegfelelőbb típusú talajon és egyéb más természeti feltételekkel összhangban termelnek, mert c/1 a jó minőségű föld több növény számára teremt kedvező feltételt, c/2 a növények eredményráfordítás viszonyai még optimális ráfordításviszonyok mellett is egymástól különbözőek.

Az erőforrások felhasználásának hatékonysága függ a természeti és közgazdasági feltételekhez alkalmazkodó termelési szerkezettől. *Egyenlő nagyságú tőke, azonos*

élő- és holtmunkaráfordítás azonos típusú talajon különböző hatékonyságú a termelési szerkezet kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb volta miatt. Maximális többletjövedelem ott várható, ahol a termelési szerkezet a legnagyobb mértékben alkalmazkodik az adott természeti és közgazdasági környezethez.

A termékszerkezet természeti körülményekhez való alkalmazkodásának több korlátja van. Egyrészt a piac oldaláról korlátozott, hiszen a kereslet nem feltétlenül rugalmas a magasabb járadékok hozó kultúrákkal szemben, másrészt a termelt termelési tényezők adott nagysága és szerkezete, a bővítés lehetőségei, a munkaerő szak-képzettsége, az innovációképesség, stb. tehát általában a termelőerők *adott* nagysága, szerkezete és felhalmozás oldaláról is korlátozott.

A termékszerkezeteknek az adott természeti és közgazdasági tényezőkkel való konkrét összhangja elsősorban *üzemi szintű kérdés*. Elhatárolhatók egymástól táj-körzetek az egyes talajtípusoknak megfelelően és így az adott természeti körülményeknek legjobban megfelelő növények meghatározhatók. Egy-egy üzem vetésszerkezetét azonban sohasem *csak* a természeti körülmények határozzák meg, az adott termelőeszközállomány, a felhalmozás lehetőségei, stb. is meghatározóak.

Az alaptervekenység aránya az üzemi termelési értéken belül a leggyengébb földminőségű területeken (15 ark/ha alatti) gazdálkodó állami gazdaságoknál 1982-ben 62,5 százalék volt, termelőszövetkezeteknél pedig 55,1 százalék volt. A legjobb földminőségű területeken (25 ark/ha feletti) az alaptervekenység aránya az állami gazdaságoknál 71,7 százalék, a termelőszövetkezeteknél pedig 78,9 százalék volt. *A rossz minőségű földek eltartóképességéhez tehát jelentős mértékben hozzájárul az alaptervekenységen kívüli tevékenység bővülése.* Az alaptervekenységen kívüli tevékenységek kedvező jövedelmezőségi viszonyai erőteljesen hozzájárulnak a földterületek kedvezőtlen minőségéből adódó hátrányok enyhítéséhez.

A növénytermelés aránya az üzemi termelési értéken belül a termelőszövetkezeteknél erős korrelációt mutat a földminőséggel. Az állami gazdaságoknál már ugyanez a kapcsolat gyengébb. Az állattenyésztés aránya és a föld minősége között az állami gazdaságoknál fordított, a termelőszövetkezeteknél egyenes arányú kapcsolat van. *A jó minőségű földeken gazdálkodók jövedelmezőségi viszonyai és így felhalmozási lehetőségeik is kedvezőbbek, a termelőszövetkezetek e felhalmozódási lehetőségeket részben az állattenyésztés fejlesztésére fordították.* Az állami gazdaságoknál viszont az állattenyésztés, mint a kedvezőtlen földminőséget kompenzáló tényező játszik szerepet.

Az állattenyésztés súlya a termelőszövetkezetek üzemi termelési értékén belül kisebb, mint az állami gazdaságoknál. Az állattenyésztés a közös gazdaság termelésében betöltött kisebb szerepe következménye annak a sajátos munkamegosztásnak is, ami a termelőszövetkezetek közös és háztáji gazdaságai között kialakult. *Az állattenyésztés nagyobb hányada ugyanis a háztáji gazdaságokban koncentrálódik.* A közös gazdaság csakis nagyüzemi módon folytathat állattenyésztést is, a feltételek megteremtése viszont csak fokozatosan történhet. A háztáji gazdaságokban a kisüzemi állattartás feltételei megvoltak. *A közös gazdaság és a háztáji gazdaság termelési szerkezete is és termelési tényezőik felhasználása is szerves egységet alkot, kölcsönösen kiegészítik egymást, egymás létének a feltételei.*

A termőterület művelési ágankénti aránya és a földminőség között jellegzetes összefüggések vannak. A jobb földminőségű területeken gazdálkodók a termőterület jóval nagyobb hányadát hasznosítják szántóként és az intenzív művelésű kultúrák aránya is magasabb. *Tehát a földek gyengébb minőségét a nem alaptervekenységi ágazatok és a területek főleg erdőként történő hasznosítása kompenzálja, ill. növeli meg az eltartóképességét.*

A termelési szerkezet és a földminőség kapcsolata 1982-ben

Megnevezés	Az üzemi termelési értéken belül		
	a növény- termelés aránya %	Az állat- tenyésztés aránya %	Az alap- tevékenység aránya %
<i>Állami gazdaságok</i>			
A termőterület minősége (ark/ha)			
—15,0	14,1	33,3	65,5
15,1—25,0	25,7	28,5	72,3
25,1—	25,5	24,8	71,7
az állami gazdaságok átlaga	22,0	29,1	69,1
<i>Termelőszövetkezetek (ark/ha)</i>			
—15,0	26,3	21,6	55,1
15,1—25,0	37,2	25,4	69,9
25,1—	42,9	27,9	78,9
A termelőszövetkezetek átlaga	34,2	24,4	66,0

Forrás: „A fontosabb mutatók földminőség szerinti alakulása.”
MÉM STAGEK 1983. 38., 39. 1.

A földminőség és a művelési ágak összefüggései

Egy hektár termőterületre jutó kataszteri tiszta jövedelem (ark/ha)	A termőterület művelési ágankénti megoszlása	
	a szántóterületek aránya %	kert, gyümölcsös, szőlő területek aránya %
<i>Állami gazdaságok</i>		
—15,0	21,2	0,2
15,1—25,0	95,6	2,1
25,1—	82,4	17,2
Az állami gazdaságok átlaga	65,5	5,7
<i>Termelőszövetkezetek</i>		
—15,0	35,9	0,5
15,1—25,0	95,4	1,1
25,1—	91,6	8,0
A termelőszövetkezetek átlaga	69,4	2,3

Forrás: „A fontosabb mutatók földminőség szerinti alakulása”.
MÉM STAGEK 1983. 14 és 15. 1.

ÖSSZEFOGLALÓAN

Először: Általában a jobb minőségű földeken magasabb a területek eszközfel-szereltsége és alacsonyabb a földellátottság. Azok a gazdaságok értek el egységnyi területre vonatkozóan kedvező eredményeket, amelyek kedvezőbb adottságok között gazdálkodnak. *A földterületek minősége kétség kívül még mindig befolyásolja, motiválja a gazdálkodás eredményességét.* Az egyes földterületek eltérő minőségének hozamokat differenciáló szerepe azonban a magyar mezőgazdaságban ma már kevésbé érzékelhető. Az a tény, hogy jelenleg már sokkal kisebb a földek természetes termékenységére, hozamdifferenciáló szerepe *egyrészt a termelés szerkezetében, másrészt a területegységre jutó ráfordításokban bekövetkezett nagymértékű változások eredménye.* A termelés szerkezetében olyan változások következtek be, amelyek a területegységre jutó ráfordításokat és a hozamokat is növelték és a gyengébb termőképességű területeken a ráfordítások és a hozamok növekedése is gyorsabb volt, mint a jobb termőképességű területeken. A régebben alacsony területi termékenységű területek átlagosnál gyorsabb fejlődése a termelési színvonal általános emelkedésével együtt bizonyos fokú kiegyenlítődésre vezetett a különböző földminőségű területek között. Ugyanakkor a területegységre jutó ráfordítások termelési színvonalat fajlagos jövedelmet differenciáló szerepe továbbra is jelentős. *A vállalati gazdálkodás eredményessége alapvetően a területegységre jutó ráfordítások növekedéséhez kötődik.*

Másodszor: A földterületek minősége még mindig jelentős hatást gyakorol a földek eltartóképességére, a jobb minőségű földek eltartóképessége magasabb.

Harmadszor: A földterületek minősége, a területegységre jutó termelőeszköz-koncentráció és a gazdálkodás eredményessége között szoros összefüggés van. *A föld minősége termelékenység-különbségeket eredményez.* Hat a munkatermelékenység mindkét tényezőjére, az alapellátottságra és az alapathékonyságra is. A jó minőségű földek alapellátottsága és alapathékonysága is kedvezőbb.

A földellátottság és az alapellátottság közötti feszültség csökkent ugyan a magyar mezőgazdaságban — a mezőgazdasági népesség erőteljesen csökkent, nőtt az eszköz-ellátottság — *de a termelési tényezők mennyiségének és összetételének változása eltérő módon érintette a gazdaságokat.* A termelőszövetkezeti szektorban a gyenge földminőségű területeken magas a földellátottság és alacsony az alapellátottság. Az állami gazdaságoknál a leggyengébb minőségű földeken (5 ark/ha) alatti az egy hektár termő-területre jutó kataszteri tiszta jövedelem) mind az elevenmunka, mind a holtmunka ráfordítások átlagnál lényegesen magasabbak.

Negyedszer: Mezőgazdaságunkban az egységnyi területre jutó ráfordítások erőteljesen differenciáltak, a föld minősége jövedelem-differenciáló szerepénél fogva különböző feltételeket teremt a termelő felhalmozás számára. *A rosszabb földön elért alacsonyabb jövedelem eleve alacsonyabb pótlólagos ráfordításokat tesz lehetővé, ami viszont meghatározza a gazdálkodás eredményességét.* A jövedelem-differenciák bővített módon termelődnek újra.

A területegységre jutó eszköz- és elevenmunka-koncentráció gyorsabb ütemű fejlődést tesz lehetővé, aminek differenciáló hatása van, sőt fokozza a már kialakult differenciáltságot. A területi differenciálódás a mezőgazdaságban kevésbé az I. számú különbozati földjára alapján, nagyobb mértékben a II. számú különbozati földjára alapján ment végbe.

Ötödször: A földek gyengébb minőségét a nem alaptevékenységi ágazatok és a területek főleg erdőként történő hasznosítása kompenzálja, ill. növeli meg az eltartóképességét.

Д-р Адэл Андраши:

**НЕКОТОРЫЕ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ВЗАИМОЗАВИСИМОСТИ МЕЖДУ
КАЧЕСТВОМ ПОЧВЫ, ВЛОЖЕНИЯМИ И ЭФФЕКТИВНОСТЬЮ
ПРОИЗВОДСТВА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ ВЕНГРИИ**

(Резюме)

В народном хозяйстве нашей страны сельскохозяйственное производство играет значительную роль в обеспечении населения, в экспорте, а тем самым в уравновешенном и пропорциональном экономическом развитии. Вполне обоснована поэтому необходимость исследования теоретических вопросов развития сельского хозяйства с тем, чтобы эти исследования могли оказать существенную помощь и в практике.

Земля есть наиболее значительный естественный источник венгерской экономики, её целесообразное использование — одна из наших основных задач.

Работа анализирует факторы сельскохозяйственного производства, рассматривает зависимость между землёй и другими факторами сельскохозяйственного производства, процессы замещения. Основные объекты исследования — анализ роли качества земли как дифференцирующего фактора эффективности, раскрытие взаимозависимости между степенью интенсификации, качеством почвы и эффективностью производства.

Dr. Adél Andrassy:

**SELECTED ISSUES OF THE RELATIONSHIP AMONG THE QUALITY
OF SOIL, INPUTS AND EFFICIENCY IN THE HUNGARIAN AGRICULTURE**

(Summary)

In our national economy the agriculture plays an important role in the supply of the population and in export, and on these basis in the balanced and proportional economic development.

It is justified therefore to deal with the theoretical issues of the agricultural growth in that way can be used in practice.

The productive soil is the most important natural resource of the Hungarian economy, the proper utilization of which is one of our most important tasks.

The article analyzes the agricultural factors of production, deals with the ratio between land and the other factors and with the replacement process. The analyzes are aimed at to reveal the differentiating role of the soil quality in the efficiency and the interrelationships among the level of intensity, the quality of the soil and efficiency.

DR. FARKAS BEÁTA:

GAZDASÁG ÉS ÉRTÉKREND

1. A közgazdász dilemmái

Az utóbbi egy-két évtizedben a magyar gazdaság és társadalom sok-sok változáson ment keresztül. A magyar gazdasági kísérleteket és megoldásokat élénk figyelemmel kísérik mind Keleten, mind Nyugaton. Az is közismert tény, annak érdekében, hogy a világgazdaság jelenlegi követelményeinek meg tudjunk felelni vagy legalábbis a gazdasági fejlődés élvonalától ne szakadjunk el, újabb változások sorozatára van szükség. A közgazdasági szakirodalomban cikkek tömkelege boncolgatja a különböző problémákat. Ilyen helyzetben azonban a közgazdász érdeklődése szükségszerűen túlnyúlik a szűk szakmai kérdéseken és igényli, hogy a gazdaságról szerzett ismereteit konzisztens módon illessze a világmépébe, ill. tisztázza a gazdaság kapcsolódási pontjait a társadalom más szféráival. Úgy is mondhatjuk, mielőtt belemerül a gazdaság mély vizeibe, általánosan és elméletileg szeretné megalapozni, hogy milyen *külső hatásokra* számíthat (a gazdaság mint „rendszer” szempontjából) és milyen, a tudás szélesebb horizontjáról való *előfeltevéseket* visz magával.

Mielőtt ennek a kérdéskörnek egy szeletkáját alaposabban megvizsgálánk, megkockáztathatunk egy állítást: a közgazdász és általában társadalomtudományi gondolkodásban ezek az összefüggések csak mostanában kezdenek előtérbe kerülni. Ez a tény a gyakorlati életben is gondot okoz. Hallgassuk meg a gazdaságpolitikust: „Gazdaságpolitikánk és gazdaságirányításunk törekvése az, hogy alkalmazza a hazai közgazdaságtudomány eredményeit. Elvi alapokon álló politikánk az élettől föltett kérdésekre gyakorlatias feleletet ad, s közben igyekszik valóra váltani az emberek mindennapi törekvéseit. Azt a fajta gyakorlatiasságot, amely az elmúlt huszonöt évben igen sok politikai és gazdasági sikert hozott számunkra, vállaljuk. De azt is megvalljuk: ahhoz, hogy a gazdasági fejlődést messzire előre látva, tudatosan társadalmi úton irányítsuk, mégpedig éppen a társadalom érdekében és szolgálatában, szilárdabb közgazdasági, elméleti megalapozásra volna szükség. Ennek hiányát a gyakorlat néhol fájdalmasan érzi ... Tisztábban kellene látnunk, hogy mely társadalmi, emberi viszonyokat kell erősíteni, melyeket gyengíteni, s milyen új viszonyok és új emberi magatartások kibontakozását kell támogatnunk...”¹

Hoch Róbert kifejezetten a „tisztánlátás” feltételével, a világos értékrenddel foglalkozik: „... sokszor azt tapasztalom, hogy az értékrendszer problematikáját a pejoratív értelemben használt ideológia körébe számúzik, s a célokat pusztán a gyakorlati problémákból próbálják leszámaztatni ... Sajnos nemegyszer tapasztalhatjuk, hogy egyszerűen hátat fordítunk annak, amit korábban értéknek vallottunk, fogadtunk és fogadtattunk el. Ezzel az eljárással gyengítjük szavahihetőségünket, rendszerint legitimitását.”²

¹ Faluvégi Lajos: Növekedés és egyensúly a magyar gazdaságban. Közgazdasági Szemle 1982/2. 141. old.

² Hoch Róbert: Gondolatok szocialista értékrendszerünkről. Társadalmi Szemle, 1982/11. 15. old.

A ténymegállapítással a közgazdász hatásköre véget ér. Az értékrend a filozófus szakterületéhez tartozik, neki kell átadni a szót: „...az emberek eszmei zűrzavarban élnek. Megszűnt a régimódi, hagyományos értékrend, amit a vallás megszabott, s ahol az emberi világ csúcspontján ott állt a legfőbb érték az abszolútum, ami biztonságot adott az embernek a legnagyobb nehézségek között is. A modern filozófiában nincs olyan érték, ami pótolni tudná azt a régi abszolútumot... Amivel... filozófiánk adós, az az átfogó világgépen túl az egész társadalom értékrendje. Erre lenne óriási szükség, az értékek régi tábláját a történelem vihara összetörte már, és nincsenek új értéktáblák.”³ (Mátrai László)

A filozófus általános megfogalmazásait a mindennapi élet tapasztalataival — különösen Hankiss Elemér diagnózisai után — ehelyütt teljesen felesleges igazolni. Most már inkább arra fordítuk a figyelmünket, hogy világosan megfogalmazzuk azokat a kérdéseket, amelyeket át akarunk gondolni.

Először is le kell szögeznünk, hogy sem az utca embere, sem a gazdaságpolitikus nincs kiegészítve az effajta filozófikus rezignációval vagy olyan sokatmondó vigasszal, miszerint átmeneti korban élünk. Az előbbi azért nincs, mert nem az átmeneti, hanem az egyszeri és megismételhetetlen életét éli, az utóbbi azért nincs, mert az átmeneti kor végéig is döntéseket kell hoznia, amin különben az is múlik, hogy hogyan lesz vége az átmeneti kornak. (Egyébként tudományos tényként átmeneti korról csak „post festum”, már meglevő végpontokhoz viszonyítva lehet beszélni, attól a tartalmatlan megállapítástól eltekintve, hogy minden kor átmenet valami felé.)

A továbbiakban az utca emberét magára hagyjuk, hogy élete irányítóját keresgélje és csak a gazdaságpolitikus gondjaival foglalkozunk. Az ő számára kézzel foghatóan hogyan vetődik fel a „tisztánlátás”, „az egész társadalom értékrendjének” hiánya?

Kornai János cikke⁴ szolgálhat illusztrációként, amely megmutatja, hogy a gazdasági hatékonyság és a szocialista gazdaság etikai elvei más-más értékrendet állítanak fel, amelyek csak egymás rovására érvényesülhetnek. A gazdasági hatékonyság feltételei közé tartoznak pl.: az anyagi és erkölcsi ösztönzés rendszere, a kalkuláció, a rugalmas alkalmazkodás, a vállalkozói szellem, a személyes felelősség. Az etikai elvek közé: a munka szerinti elosztás, a szolidaritás, a biztonság és az általános érdek elsőbbsége a részérdek felett. A szerző azután konkrét gazdasági kérdések kapcsán (a nyereséghez kapcsolódó ösztönzés, a vállalat életben maradása, a vállalat növekedése) végigkíséri ezeket az értékeknek az ütközéseit. Nem nehéz pl. elképzelni, hogy egy vállalat életben maradásának vagy megszüntetésének racionális gazdasági szempontjai ütközhetnek a szolidaritás és a biztonság elvével. A különböző értékek ellentmondásának problémája — maga a szerző említi — más közgazdászokat is foglalkoztat.⁵

Az első kérdés ami felvetődhet, hogy tulajdonképpen miért meglepő és tudatosítást igénylő tény a jelzett ütközés. Tehát az, hogy *nem pusztán az egyes esetek megoldásának* kutatása a feladat, hanem maga az *ütközés léte*, ami *magyarázatra* szorul. Erre Kornai János megadja a választ: a szocialista elveket valló közgazdászok között meggyökeresedett az a nézet, hogy a két értékrend között nincsen ellentmondás.⁶

³ Filozófia és társadalmi köztudat. Kritika, 1982/2. 21—22. old.

⁴ Kornai János: Hatékonyság és szocialista erkölcs. Valóság, 1980/5. 13—21. old.

⁵ Berend T. Iván: Töprengések a gazdasági reform évfordulóján. Valóság, 1978/7. 15—26. old.

Hegedűs András: Optimalizálás és humanizálás. Valóság, 1965/3. 17—32. old.

Huszár Tibor: Gazdaság, érdek, erkölcs. Valóság, 1965/12. 1—14. old.

⁶ Kornai János: Hatékonyság és szocialista erkölcs. Valóság, 1980/5. 14. oldal.

A következőkben éppen azt szeretnénk kideríteni, vajon miért gyökeresedett meg ez a nézet a közgazdászokban. Ha érzékelik a fent említett ellentmondást, milyen alapot kapnak a filozófiától a megoldáshoz? (Amikor a továbbiakban „a filozófusról” beszélünk, csak a marxista filozófusokra gondolunk, mivel a probléma jellegénél fogva az ő nézeteik érdekelnek. A „filozófusok társadalma” talán megbocsátja ezt.) A bevezető sorokban körülírt kérdéscsoportból tehát az értékelméleti vonatkozásokra szorítkozunk, mert a tudományos vitákon tapasztaltak szerint ez a probléma nagyon sok eszmei zűrzavar forrása. (Az értékelméletet nyilvánvalóan általánosságban és nem a munkaérték-elmélet értelmében használjuk.) A közgazdász kíváncsi arra, hogy milyen értékeket kell követnie, mi ezeknek a hierarchiája, mi alapozza meg ezeket az értékeket, ill. a hierarchiájukat. Ezek a kérdések találkoznak az utca emberének kérdéseivel, csak a válaszokat ő a saját egyéni életére vonatkoztatja, a közgazdász vagy gazdaságpolitikus hatóköre adott esetben kiterjedhet egy egész nemzetgazdaságra. Azt talán nem kell külön hangsúlyozni, hogy ezek a kérdésfeltevések egyáltalán nem jelentik azt, hogy a közgazdász tevékenységét a szakismere-ten túl csak az értékkövetés befolyásolja, de itt egyéb tényezőkkel csak érintőlegesen, a téma kifejtéséhez szükséges mértékben foglalkozunk. Összefoglalva: tisztázni akarjuk, *tud-e a filozófia olyan értékelméleti alapot nyújtani a közgazdaságtannak, amellyel az elmélet és a gyakorlat ilyen irányú dilemmáit képes megoldani?* Mátrai László szkepszise nem túl sok reménnyel kecsegtet. Ha vizsgálódásunk a közgazdaságtan vonatkozásában igazolná, fel kell tennünk még egy kérdést. Vajon ez a bizonytalan helyzet hogyan állt elő, vajon találunk-e közelebbi okot, mint azt a bizonyos „átmeneti korban élünk”-öt? Ugyis fogalmazhatjuk: amennyiben feltételezzük, hogy a felépítményben az alap konfliktusai jelennek meg, akkor ez a tanácstalanság *pusztán* az alaphoz bekövetkezett változásoknak (technikai fejlődés, a szocialista gazdaság megteremtése stb.) szükségszerű következménye avagy a konfliktusra való *reagálás mikéntjének* is. Egészen egyszerűen szólva: ha kiderülne, hogy ebben a do-
logban a filozófus nem tudja útba igazítani a közgazdászt, akkor ez a jelen technikai, gazdasági, társadalmi viszonyainak változásából szükségszerűen ered, vagy pedig ebben az elméleti reflexió is ludas.

Tehát ennek a rövid eszmefuttatásnak nem célja sem konkrét értékek alakulásának szociológiai vizsgálata, sem valamiféle „filozófiai elmélet” megalkotása. Még azt is hozzá kell tenni, annak az eldöntésére sem vállalkozom, hogy a marxi életmű alapján adott interpretációk teljesen kimerítik-e az értékelmélet körében azokat a lehetőségeket, amelyek Marx munkásságában rejlenek. Számunkra csak az az érdekes, hogy melyek azok a gondolatok, amelyek ebben a vonatkozásban meghatározzák a közgazdász gondolkodását, *jelenleg* mit tud neki adni a filozófus.

2. A marxi örökség

Kiindulópontunk annak a ténynek a rögzítése, hogy Marx nem törekedett külön értékelmélet felállítására. Álláspontja egyes megjegyzéseiből, közvetett megnyilatkozásaiból következtethető ki. De nemcsak Marx, hanem követői sem dolgoztak ki átfogó értékelméletet. Értékelméleti kérdésekkel a mai magyar szakirodalomban csak egyes polgári szerzők bírálata kapcsán foglalkoznak, rendszeresen megemlítve egy kidolgozott értékelmélet szükségességét. A külföldi marxista szakirodalom feletti áttekintés hiányában feltételezni tudom, hogy ha ott lenne valami nagy jelentőségű eredmény, akkor ez a hazai „filozófia köztudatba” is bekerült volna. A Magyar Filozófiai Szemlében 1957-től kezdve egy kísérlet történt marxista értékelmélet alkotására,

Heller Ágnesé 1970-ben. Az 1976/4. szám ugyan teljesen az értékelmélettel foglalkozik, de csak az értékek és a társadalomtudomány vonatkozásában.

A marxi alapállás a történelem felfogásából következik. (Ez a különböző mai szerzőknél egyöntetűen kiderül.) „Ugyanazok az emberek, akik a társadalmi viszonyokat anyagi termelési tevékenységüknek megfelelően létrehozzák, termelik társadalmi viszonyaiknak megfelelően az elveket, az eszményeket, a kategóriákat is. Így ezek az eszmék, ezek a kategóriák éppoly kevésbé örökök, mint azok a viszonyok, amelyeket kifejezenek. Ezek történelmi és átmeneti termékek” — írja Marx.⁷ Majd másutt: „A termelőerőknek, tőkéknek és társadalmi érintkezési formáknak ez az összege, amelyet mindegyik egyén és mindegyik nemzedék mint valami adottat kétszen talál, a reális alapja annak, amit a filozófusok „szubsztanciának” és az „ember lényegének” képzeltek el...”⁸

Ennek a történelemfelfogásnak a szellemében — amely az embert úgy ábrázolja, mint saját drámájának szerzőjét és szereplőjét — elemzi Marx kora társadalmát. A proletariátusban olyan erőt lát, amely a magántulajdon megszüntetésével pozitív módon szünteti meg az emberi önelidegenülést. A kommunizmus „az embernek a természettel és az emberrel való ellentmondásos harcának igazi feloldása, az egzisztencia és a lényeg, a tárgyiasulás és öngigazolás, a szabadság és szükségszerűség, az egyén és a nem közötti harc igazi feloldása. Ez a történelem feloldott rejtélye és magát e megoldásnak tudja.”⁹

Ebből az alapállásból teljesen világosan következik, hogy az értékelméleti megfontolások háttérben maradnak. Hiszen a társadalom újjáteremtését a gazdasági szférából kiindulva kell végrehajtani, az emberek anyagi termelési tevékenységüknek megfelelően létrehozzák a társadalmi viszonyokat, ezeknek a viszonyoknak megfelelő eszméket. (A mi szempontunkból közömbös, hogy az újjáteremtéshez a politikai hatalom birtokában lehet hozzáférni.) Marx felfogásában, mihelyt kilép a saját kora társadalmának leírásából, a történetiség relativizmusán túl van valami általános az emberben, ami emberré teszi és létezésének nem akármilyen, hanem nagyon is körülhatárolt módja az, amelyben kibontakoztathatja önmagát. Ezt a valamit nevezi Marx „nembeli lényegnek”. Ha történelmet *kizárólag* olyan folyamatnak tekintené, amelyben minden nemzedék beleszületik az előző nemzedék által megtermelt és ennek folytán objektívalódott világba, majd miután internalizálta ezt a világot, maga is folytatja ennek a továbbtermelését, akkor a történelem korszakai teljesen esetlegesen egymás mellé hajigált festmények sorozata is lehetne, amiből semmi esetre sem olvasható ki egy új társadalom *szükségszerű* eljövetele. Ha Marx nem látta volna meg — az egyes korszakok belső törvényszerűségein túl — a történelemben a „nembeli lényegnek” a kibontakozását, semmi alapja sem lett volna ahhoz, hogy a fejlődésnek előrelátható irányulást és egyben értéktartalmat adjon. Ez a történelemszemléletében benne rejlő szempont, pontosabban ennek háttérben maradása vagy inkább háttérbe szorulása a további munkásságában, mindaddig nem is okozott problémát, amíg a proletárforradalom sehol sem valósult meg.

⁷ Karl Marx: A filozófia nyomorúsága. Magyar Helikon Bpest, 1978. 131. old.

⁸ Marx—Engels: Német ideológia. MEM Bpest, 1960. 3. köt. 41. old.

⁹ Karl Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. Kossuth Könyvkiadó Bp, 1977.

3. A valóság kihívása

Marx elképzelése in a történelem több dologban módosított. Pl. nem világméretben tört ki a proletárforradalom, s a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenetet sem több emberöltő időtartamára számította. A gothai program kritikájának tanúsága szerint az árutermelet már az átmenet idején is kiküszöbölhetőnek tartotta. Ezek a megállapítások közhely számba mennek és minden marxizmus tankönyv foglalkozik velük. A feldolgozás mikéntje rendkívül tanulságos. Emeljük ki az árutermelet szükségességének kérdését, hiszen mind a marxi történelemfelfogásban, mind témánk szempontjából központi jelentősége van és a probléma megoldásának mechanizmusa általánosan jellemző.

A gazdasági helyzet közgazdasági oldalról tekintve már az ötvenes évek közepe táján egyértelmű volt: a gazdaság további fejlődéséhez az áruviszonyok kibontakoztatására van szükség. Marx előrejelzése in alapján ez nem várt fejlemény volt. A közgazdasági titkok tudorai azonban bevezettek egy új fogalmat, a gazdasági elkülönültségét, ami társadalmi tulajdon mellett is létezhet és az árutermelet fennmaradásának a munkamegosztással együtt elégséges oka. Továbbá leszögezik, hogy belátható időn belül az árutermeletnek nincs reális alternatívája.¹⁰ Ezen a ponton azután meg is állnak, vagyis megelégszenek az adott intézmény szükségességének bizonyításával és nem vizsgálják, hogy mindez milyen következményekkel jár a gondolatrendszer egészére nézve. Holott az árutermelet fennmaradásának szükségessége többek között éppen az értékrend vonatkozásában vet fel új kérdéseket. Marx a társadalom különböző szféráiban érvényesülő, egymással ütköző értékrendet az elidegenülésre vezette vissza. „Az elidegenülés lényegében van megalapozva ez, hogy minden más szféra más és ellentett mércét alkalmaz rám, más a morál és más a nemzetgazdaságtan, mert mindegyik az ember egy meghatározott elidegenülése és mindegyik az elidegenült lényegi tevékenység egy különös körét rögzíti, mindegyik elidegenültlen viszonyul a másik elidegenüléséhez.”¹¹ A kommunista társadalmat éppen olyannak tételezte, ami megszünteti ezt az ütközést, mert az árutermelet és a magántulajdon felszámolásával az elidegenülés is eltűnik. Innen származik a szocialista elveket valló közgazdászok meggyőződése a gazdasági és etikai elvek harmóniájáról.

Itt kell visszatérnünk arra a megjegyzésre, amelyet az előző rész végén Marx történelemszemléletéről tettünk. Megállapítottuk, hogy Marx szerint az eszmék, értékek egyrészt a mindenkori társadalmi-gazdasági viszonyok szellemi kifejeződései, másrészt vannak olyan általános érvényű értékek, amelyeken az emberiség története mérhető. hiszen különben értelmetlen lenne fejlődésről beszélni, a kommunizmust mint magasabb rendű társadalmat megjeleníteni. Amíg a marxizmus megvalósítása nem kerülhetett napirendre, addig a filozófusok csemegéje lehetett az a kérdés, hogy hogyan alapozhatók meg ezek az általános érvényű értékek. Ha magántulajdont meg lehetett volna úgy szüntetni, hogy a gazdasági elkülönültség is felszámolódik és a kommunista társadalom alapján valóban érvényesülnek azok az értékek, amelyeket Marx remélt, akkor az előbbi kérdés a filozófusok magánügye és a közgazdászok számára közömbös marad. Mivel azonban a történelem — a marxista tankönyvekből jól ismert okok és körülmények folytán — nem így alakult, a filozófus véleménye a közgazdász számára óriási gyakorlati jelentőségre tett szert. Mihelyt ugyanis a szocializmust építő társadalom a gazdaság fejlődése érdekében rákényszerül,

¹⁰ Politikai gazdaságtan I. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem (jegyzet). Budapest, 1981. 78–79. old.

¹¹ Karl Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok. 156. old.

hogy az áruviszonyoknak szélesebb teret engedjen, azonnal igazolásra szorul, hogy miért a kollektivisták viszonyokhoz kapcsolódó értékeket, elveket tekintjük magasabb rendűnek, célnak, a gazdasági követelmények miatt ezeknek alárendelten érvényesülnek. Hiszen a gazdasági alapból, az anyagi viszonyokból egyértelműen nem következnek. (A lényegesen nem változtat, hogy megemlítik: a szocializmusban meglévő elkülönültségi viszonyok is létrehozhatnak ugyan elidegenülést, de nem olyat és nem annyira, mint a kapitalizmusban.)

A filozófus válasza azonban elmaradt, hiánya először a gazdasági mechanizmus 1968-as reformjakor nyilvánult meg élesen. „Voltak, akik a kapitalizmus újra felerősödő tendenciáit vélték felismerni és a tervgazdálkodás elvetésétől, legalábbis alapos gyengítésétől tartottak; akik a jövedelempolitikában a munkásosztály érdekeinek háttérbe szorítását látták, a „maszek paradicsomát” bírálták, a mezőgazdasági termelőségvetkezetek „elszemtelenedésétől” féltették az állami ipart, a jövedelmi differenciálódás előrehaladásától, az ezt torzító ügyeskedésektől a szocialista elveket, s az „ökonómista” gazdaságossági szemlélettel szembehelyezték a tulajdonviszonyok és jövedelempolitika szocialista vonásainak erősítését.”¹² Persze az ötvenes évek közvetlen tervutasításos gazdaságirányítási rendszere sem jelentette a szocialista elvek maradéktalan megvalósítását, a magántulajdon pozitív megszüntetését (ahogy Marx mondta a kommunizmusról a „Gazdasági-filozófiai kéziratok”-ban). Ismét Berend T. Ivánt idézve: „Ami pedig az egyéni és csoportérdek előtérbe helyezését illeti — ezt is sokan elfelejtették már vagy nem is emlékezhetnek rá —, alig vehetünk elő az ötvenes évek elejéről származó olyan Szabad Nép példányt, amely ne ostromozta volna ugyanezt a jelenséget. ... még a hatvanas évek első felében is a nemzeti jövedelemnek évente 5—7%-át (!) emésztette fel az erőteljes áruhiány közepette is értékesíthetetlen, senkinek sem kellő, selejtes áruk felhalmozódó készlete.”¹³

A szocialista elvekre, értékekre való hivatkozás végigkísérte az egész reformfolyamatot, a hetvenes évek elején történt visszafogását éppúgy, mint ahogy a szocialista értékeket féltik a kisvállalkozásoktól is. Naivitás lenne azt állítani, hogy minden konfliktus oka az értékrend tisztázatlansága és a valóság követelményeivel következetesen összhangban álló, átfogó elmélet hiánya. A konfliktusok és aggodalmak mögött mindig felfedezhetők a veszélyeztetett érdekek.¹⁴ Másrészt azonban az is kétségtelen, hogy ennek a tisztázatlanságnak a megszüntetése fontos legitimálási lehetőséget vont volna el azok elől, akik akadályozták olyan változások bevezetését, amelyek szükségessége azóta egyértelműen igazolódott.

Hoch Róbert már idézett cikkében szintén összefüggést lát az értékrendszerhez kapcsolódó jó néhány alapvető probléma megoldatlansága és gazdaságunk működési zavarai között. A kiutat abban látja, hogy „tisztázni kell, melyek azok az értékek, amelyeket változatlanul rendszerünk attributumának tekintünk, de azt is, mennyiben változott és változik a jövőben tartalmuk, változnak a belőlük derivált célok és a megvalósításukat szolgáló eszközök.”¹⁵ Az eddigiek ismeretében azonban világos előttünk, hogy filozófiai megalapozás nélkül ez csak óhaj marad.

¹² Berend T. Iván: Töprengések a gazdasági reform... 21. old.

¹³ Uo. 21—22. old.

¹⁴ Berend T. Iván: A szocialista gazdaság fejlődése Magyarországon 1945—1957. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979. 156—159. old.

¹⁵ Hoch Róbert: Gondolatok szocialista értékrendszerünkről. Társadalmi Szemle, 1982/11. 16. old.

4. Egy megoldási kísérlet

Már jeleztük, hogy egy marxista értékelmélet megalapozására egy nagyobb lélegzetvételi kísérlet történt, Heller Ágnesé 1970-ben.¹⁶ Nézzük meg milyen eredményre jutott.

A szokásos megoldás — amint pl. az etika tankönyvekből¹⁷ is kitűnik — az, hogy az értékeket vagy a szükségletekből, vagy az érdekekből származtatják. A Filozófiai kislexikonon hasonlóképp nyúl az érték kategóriájához: „... A tárgyi értékek mellett, amelyek a rájuk irányuló érdekek objektumai, az értékek közé tartoznak a társadalmi tudat bizonyos jelenségei, amelyek ideológiai formában fejezik ki ezeket az érdekeket (a jó és rossz, az igazságosság és igazságtalanság fogalmai, az eszmények, az erkölcsi normatívák és elvek).”¹⁸

Ez a magyarázat úgy jár el, hogy miután összefüggést fedezett fel két jelenség között, ezt minden további nélkül létére, sőt igazságtartalmára vonatkozó magyarázatnak is tekinti. Olyan tényezőkkel, amelyek ezen az összefüggésen túlmutatnak egyáltalán nem foglalkozik. Egy hasonlattal élve: Egy matematikatanár igencsak megörökönyödne, ha valamelyik nebulója a Pitagorasz-tétel bizonyításakor azzal az ötlettel állna elő, hogy ismerteti a történelmi körülményeket, vagyis hogy a görögök sokat hajóztak, kereskedtek, iparral foglalkoztak, ebből következik, hogy a tudományos élet is fejlett volt, tehát igaz Pitagorasz tétele. Ha matematikatanárunk szóhoz jut a meglepetéstől, talán el tudja magyarázni a találékony kisdiáknak, hogy ha ő arra lenne kíváncsi, hogy a Pitagorasz-tételt miért a görögök dolgozták ki és miért nem az eszkimók, akkor meg lenne elégedve a válasszal. Őt azonban a tétel bizonyítása érdekli.

Heller Ágnes felfigyel erre a problémára. Az értéknek a szükségletből történő levezetését a következő érveléssel utasítja el: „Az értékeket a társadalmi termelés, a társadalmi viszonyok, az osztálytársadalmi objektívációk közvetítik a szükségletek felé. A társadalomban, a társadalmi praxisban uralkodó értékpreferenciák — melyek sohasem fejezik ki az egyének összességének szükségleteit (egy adott osztály átlagegyedeinek szükségleteit sem) — válhatnak az egyes individuumok számára — társadalmi és egyéni kiválasztással szükségletekké. Az értékek nem mérhetők a szükségleteken (a magasrendű művészi alkotás akkor is érték, ha élvezése kevesek szükséglete, mi több, ha a társadalmi fejlődés adott pillanatában *senki* számára nem az), de *a szükségletek mérhetők az értékeken.*”¹⁹ A közjó fogalmának bevezetése szintén nem megoldás: „Amennyiben elfogadjuk a „közjó” nagyon is antik fogalmát, akkor szembekeverülnénk azzal a problémával, hogy az értékek gyakran az adott társadalom „közjavával” szemben konstituálódnak (korai kereszténység értékei az antik Rómában). Ha pedig szinonimaként használnánk a társadalmi szükséglet kategóriáját a „társadalmi reprodukcióhoz szükséges tényezőkkel”, akkor erre azt válaszolnánk: az értékpreferencia maga is szerves része a „társadalmi reprodukcióhoz szükséges tényezőknek”, hogyan lehetne tehát amabból levezetni?”²⁰ (A kiemelések Hellertől) Heller szerint az érték az érdekből azért nem származtatható, mert az nem általános tár-

¹⁶ Heller Ágnes: Hipotézis egy marxista értékelmülethez I—II. Magyar Filozófiai Szemle 1970/5,6.

¹⁷ Nagy Antal—Kallós Gábor: A marxista etika alapjai. Tankönyvkiadó Bpest., 1978. 14. old. Farkas Endre: Bevezetés az általános etikába. Tankönyvkiadó Bp., 1980. 49. old., 57—66. old. Történelmi materializmus (Szerk.: Poór József) Tankönyvkiadó Bp., 1981. 151—162. old.

¹⁸ Filozófiai Kislexikon. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976. 91. old.

¹⁹ Heller Ágnes: Hipotézis... 770—771 old.

²⁰ Uo. 771. old.

sadalomontológiai kategória, hanem csak az elidegenedett társadalmaké. Ezt az érvelést nem tartom elfogadhatónak (az érdek-érték kapcsolatra vonatkozót), de ennek kifejtése nem tartozik a témához. Azonban itt is felhozhatóak azok az érvek, mint a szükséglet esetében, így az érdekből történő levezetést is el kell vetnünk, vagyis a konklúzióknak megegyezik Hellerével.

Mindehhez még hozzátehetjük, hogy amikor valamit szükségletnek vagy érdeknek minősítünk, akkor már eleve beleviszünk valamilyen értéket ebbe a minősítésbe. Ad absurdum, amikor azt mondjuk, hogy a dohányzás káros az egészségre, ezért valakinek az az érdeke, hogy ne dohányozzon, akkor az egészséget mint értéket feltételezzük. Tehát érdek, szükséglet és érték között sokkal bonyolultabb kapcsolat van, semmint hogy egyirányú determinációval leírható lenne.

Visszatérve Heller hipotéziséhez, nem fogadja el, hogy az érték bármilyen más társadalomontológiai kategóriából levezethető lenne. Szerinte az, hogy Marxnál az alap konfliktusai a felépítményben manifesztálódnak, nem jelent ok-okozati viszonyt, az ilyenfajta beállítás Engels lelkén szárad. Az érték primér társadalom ontológiai kategória, ami nem definiálható, hiszen a *genus proximum* értelmesebben nem adható meg, csak körülírni, „meghatározni” (*Bestimmung*) lehet. Heller az értéket semmi másra nem vezeti vissza, semmiből nem származtatja.²¹

Heller megkísérel választ adni az általános érvényű értékek problémájára is: „Azt állítjuk, hogy Marxnak *volt olyan egyetemes alapértéke* (voltak olyan univerzális értékaxiómái), melyekből minden elfogadott értéke és értékítélete axiológiailag levezethető. Ez pedig egy ontológiai primér (másból empirikusan le nem vezethető) kategória, ugyanis a *gazdagság* kategóriája. Mi a „gazdagság”? *A nembeli lényegi erők sokoldalú kibontakoztatása*. Első értékaxióma: érték mindaz, ami a nembeli lényegi erők gazdagodásához tartozik, ami azt elősegíti. Második értékaxióma: a legfőbb érték, hogy a nembeli gazdagság az individuumok számára elsajátíthatóvá válik.”²² (A kiemelések Hellertől) Márkus György kutatásaira hivatkozva sorolja fel a „nembeli lényeg” mozzanatait: társadalmiság, munka (termelés, objektiváció általában), szabadság, tudatosság, univerzalizálás.²³

Heller felteszi a kérdést, hogyan vannak ezek a kategóriák Marxnál megalapozva. Szerinte Marx elméletében az ember ezekkel a kategóriákkal mint dűnamiszokkal lép a történelembe és mást nem bontakoztathat ki, mint ezeket. Marx a koncepcióját részben empirikusan megalapozza, mert ezekkel a kategóriákkal leírható az ember és az állat közötti lényegi különbség anélkül, hogy más tudományágak empirikus tényeivel szembekerülne. Ugyanakkor nem alapozza meg empirikusan, mert az ember és az állat különbsége más tényezőkkel is értelmesen leírható. Tehát a „lényegi erők” értelmezése Marxnál értékválasztást is jelent. A nembeli erőket mint értékeket Marx abszolút érvényesnek tekinti, minden konkrét érték értéktartalmát ezen méri. Heller értelmezése így oldja meg az általános érvényű és a konkrét korokhoz kötődő értékek kapcsolatát Marx történelemszemléletében. Ez a megoldás úgy vált lehetővé, hogy az értéket primér társadalomontológiai kategóriának tartja. Ezzel viszont egy újabb probléma keletkezik, tudniillik, hogy mi teszi szükségszerűvé a nembeli értékek kiteljesedését, azaz a kommunizmust. Az értékelméleti megoldás logikájából fakadóan Hellernek fel kell adnia a szükségszerűség gondolatát. Azt állítja, hogy „itt Marx szembekerül saját ontológiájával (a praxis ontológiával), amelyben minden új társadalmi jelenség, formáció a történelmi alternatívákban való választások eredő-

²¹ Uo. 776—771. old.

²² Uo. 771 old.

²³ Uo. 772. old.

je.”²⁴ Így Heller szerint a kommunizmus a történelem egy lehetősége, „dünamizsa”, amit a marxisták felismertek és küzdenek megvalósításáért.

Tehát Heller hipotézist kínál problémánk megoldására. A szocialista elvek, értékek a valóság egyik lehetséges alakításának elvei, értékei. Nem gond immár, hogy a gazdasági fejlődésből adódóan belátható ideig nem fognak szükségszerűen és kizárólagosan érvényre jutni. Az értékek követése választás eredménye, a szabadság-szükségszerűség dialektikájából csak a szabadság maradt a színen. Az értékek primér ontológiai státusza folytán persze nem alapozható meg, hogy a történelemnek miért éppen ezt a dűnamizsát válasszuk.

Logikailag ez a megoldás kecsgetetőnek tűnik. De a közgazdász gyanakodni kezd, ugyanis pályafutása során egy kicsit belekóstolt a tudásszociológia tudományába. Ugy gondolja, nem ártana ezt a hipotézist csupán tudásszociológiai szempontból mint egy valóságmeghatározási konstrukciót megvizsgálni. Hangsúlyozni kell, hogy itt nem az igazságtartalmáról akarunk ítéletet mondani, hiszen „a filozófusoknak kell a világra vonatkozó érvényes és érvénytelen kijelentések között határvonalat húznia. Erre a szociológus nem képes.”²⁵ Csak azt szeretnénk tudni, hogy a tudásszociológia eredményei alapján elképzelhető-e, hogy ez a hipotézis képes legitimálni a társadalmi valóságot. (Azt valószínűleg felesleges hozzátenni, hogy maga ez a valóság történelmileg kialakult, az ember tevékenységének terméke.)

A vizsgálat elvégzéséhez ismernünk kell a legitimáció fogalmát. „A legitimációt mint folyamatot, azaz mint legitimálódást az értelem „másodlagos” objektívációjának tarthatjuk. Ez új értelmes jelleget teremt, aminek az a feladata, hogy egymáshoz nem hasonló intézményekhez* kapcsolódó jelentéseket értelmesen integráljanak. Ennek a folyamatnak az a funkciója, hogy már intézményesült, „elsődleges” objektívációkat objektíve hozzáférhetővé és szubjektíve beláthatóvá tegyen.”²⁶ Az integráció szükségszerűsége²⁷ folytán „az egyre bővülő intézményes rend fölé a legitimáció megfelelő tetejét kell húzni, ami kognitív és normatív magyarázatok formájában védően borul föléje.”²⁸ A legitimáció, (legfelsőbb szintjeként a szimbolikus jelentésvilágok** azzal, hogy a világot értelmessé teszik, a megalkotott társadalmi valóságnak megkérdőjelezhetetlen bizonyosságot is adnak. („Ahhoz, hogy az intézményes rend totalitása mint értelmes egész bizonyosság jelleget nyerjen, ahhoz a szimbolikus jelentésvilágban való „elhelyezkedésével” legitimálódnia kell.”²⁹) Egy alternatív szimbolikus jelentésvilág megjelenése veszélyt jelent, mert pusztá léte empirikusan bizonyítja, hogy a saját jelentésvilág nem igazán kényszerítő. Ez nem csupán a hatalom legitimációjánál

²⁴ Uo. 1072. old.

²⁵ Peter R. Berger—Thomas Luckmann: A valóság társadalmi megformálása. Tömegkommunikációs Központ Módszertan, 1975. 6. old.

* „Minden olyan alkalommal intézmény születik, amikor a cselekvők típusai habitualizált cselekvéseket kölcsönösen tipizálnak. Minden ilyen módon létrejövő tipizáció — intézmény.” (P. Berger—T. Luckmann: A valóság társadalmi megformálása, Tömegkommunikációs Központ. Módszertan, 1975. 75. old.)

²⁶ Uo. 117. old.

²⁷ Az integráció bekövetkezése a társadalmak életében empirikus tény. Magyarázatára nézve l. uo. 85—86. old.

²⁸ Uo. 83. old.

** A szimbolikus jelentésvilágok: olyan szinoptikus tradícióösszességek, amelyek különböző értelemterületeket integrálnak, és amelyek az intézményes rendet szimbolikus totalitásként befedik. A szimbolikus folyamatok a mindennapi tapasztalattól eltérő valóságra való utalások. (P. Berger—T. Luckmann: A valóság társadalmi megformálása, Tömegkommunikációs Központ. Módszertan 1975. 121. old. — a fordítók a szimbolikus értelmi világ kifejezést használják, ezt szimbolikus jelentésvilágra cseréltem fel, mert mind a német, mind az angol szövegben használt kifejezést jobban vissza adja — szerző.)

²⁹ Uo. 131. old.

jelent kellemtelenséget, hanem az egyén identitása szempontjából is. A szimbolikus jelentésvilág segítségével történő legitimáció ugyanis az ember saját identitása valóságára és helyességére is kiterjed. Nem szorul különösebb bizonyításra, hogy az alternatív jelentésvilágok megalkotóit valamilyen módon mindig kigyógyították „tévészmeikből”. A módszerek a valóság intézményes meghatározásához történő visszatértéstől a máglyáig széles skálán mozogtak. A modern kor pluralista polgári demokráciáiban bizonyos mértékig megváltozott a helyzet, azonban ezek is tartalmazzák egy közös értelmi világ bizonyos alapvető elemeit, amelyek a bizonyosság jellegével érvényesülnek. (Ezen túl léteznek további részleges jelentésvilágok, amelyek a kölcsönös megegyezés státuszában koegzisztálnak.)³⁰ Köztudott, hogy a marxizmus a polgári demokrációk pluralizmusát nem tartja követendő példának, nem tekinti valóban demokratikus megoldásnak.

Tudásszociológiai kirándulásunk eredményét összegezve megállapíthatjuk: az az emberiség eddigi történetében a társadalom képtelen volt tartósan elviselni saját esetlegességének tudatát, az ember képtelen elviselni a „léte dobottság” érzését és mindig valamiféle bizonyosság, szükségszerűség védőpajzsát emeli maga (és a dialektika segítségével a szabadsága) fölé.

Ennek az ismeretnek a fényében nem valami ragyogó jövő vár Heller hipotézisére. A társadalom irányítói kétszeresen kényelmetlen helyzetbe kerülnek. Irányító szerepük feltétlen jogossága, ill. ennek az irányítottak felé való legitimációja meginog, másrészt tevékenységük végső értelmének vakító világossága bizonytalan derengéssé változik.

Így Heller Ágnes elmélete lehet egyes értelmiségiek meggyőződése — az már az ő dolguk, hogy a fenti problémákat hogyan élik meg és oldják fel magukban —, de úgy tűnik, hogy konstrukciója folytán a társadalmi legitimációra nem képes.

A tudásszociológia előrejelzéseit a cikk megjelenése óta az események messze-menően igazolták. Heller hipotézise — gondolatrendszerének többi részével egyetemben — sem elméletileg, sem politikailag nem talált elfogadásra. 1973-ban a Magyar Filozófiai Szemlében jelent meg az MSZMP KB mellett működő kulturpolitikai munkaközösség állásfoglalása néhány társadalomkutató antimarxista nézeteiről. Az antimarxista kutatók közé sorolják Heller Ágnest is, habár az értékelméleti hipotézisével nem foglalkoznak. Az állásfoglalás nyíltan kimondja, hogy a marxizmus alapfogalmainak, megállapításainak újraértelmezését nem lehet elfogadni, mert a marxizmus pluralizálásával keresztezik a párt elveit és politikáját. Ugyanakkor egyáltalán nincs kizárva, hogy amennyiben az ilyen ideológiájú művekben pozitív értékek vannak, azokat elismerjük.³¹

Azok a marxista filozófusok, akik Heller munkásságára — közvetlenül vagy közvetve — reflektáltak, mint várható volt, a szabadság-szünégszerűség dialektikáját, Marx eltorzítását kérték számon Hellertől. Rozsnyai Ervin szerint Heller és a másik három Lukács-tanítvány Lukács társadalomontológiájának belső ellentmondásait akarják feloldani, amikor „kiküszöbölik az objektív társadalmi törvény fogalmát ... Mivel a négy tanítvány szerint objektív törvények csak a természetben működnek — innen a természettudományok dezantropomorfizáló jellege —, a társadalmi mozgás ellenben az egyének választásaitól függ, a történelmet nem határozhatja meg más, mint az egyéni választások meghatározója, az érték; ez lesz a történelem mozgatójává és a filozófia központi fogalmává. Az emberi történelem, amelyet Marx még termé-

³⁰ Uo. 123—131. old., 135—154. old.

³¹ Az MSZMP KB mellett működő kulturpolitikai munkaközösség állásfoglalása néhány társadalomkutató antimarxista nézeteiről. Magyar Filozófiai Szemle 1973/1—2. 159—169. old.

szettörténeti folyamatnak gondolt, a marxi filozófiának ebben az újszerű és állítólag egyedül hiteles értelmezésében az egyéni tudatok értékválasztó döntéseinek teleologikus folyamatává alakul.”³²

Sipos János az elméleti vitába, amit nemcsak Hellerrel folytat, hanem a „praxis-filozófiával” általában, beleviszi a politikai ítéletet is: „... az ún. „praxis-filozófia” — lényegét tekintve — szöges ellentétben áll a marxi társadalomfelfogással, amelyből pedig származtatja magát. Elméletileg két ellentétes vonal ütközik itt meg, amelyet végső soron ellentétes társadalmi-politikai célok vezérelnek. A „praxisfilozófia” e reális szocializmus ellen fellépő polgári-kispolgári áramlatoknak egyik sajátos, olykor nehezen felismerhető kifejeződése.”³³

A közgazdász mitagadás csalódottan vesz búcsút a filozófus birodalmától. Az öt izgató kérdésekben a Marx kora óta történt változásokra a filozófiai szintű reflexió nem született meg. Volt egy kísérlet, de erről kiderült, hogy antimarxista. Azok, akik leckét adtak az autentikus Marx-értelmezésből, nem foglalkoztak azzal, hogy érdemi választ adjanak azokra a problémákra, amelyek Marx továbbgondolására inspiráltak. (Az elvi állásfoglalás világos: „Arra kell törekednünk, hogy a marxizmus—leninizmus alkotó alkalmazásával, álláspontunk világos kifejtésével, igazunk meggyőző bizonyításával küzdjük le az antimarxista nézeteket.”³⁴)

Mit tehet a közgazdász? Egyrészt bízunk abban, hogy a filozófus előbb-utóbb megadja a választ, az önmagában mindig túllendülő ember most is megtalálja az újtát a jövőben. Másrészt hisz abban, hogy ha ő a lehetőségeihez képest mindent megtesz, hogy a gazdaság megfeleljen a mai kör követelményeinek, akkor hozzájárul ennek az útnak a megalapozásához.

Д-р Беата Фаркаш

ЭКОНОМИКА И СИСТЕМА ЦЕННОСТЕЙ

(Резюме)

Для экономистов становится всё более ясно, что невыясненные ещё вопросы системы общественных ценностей тормозят и их работу.

Автор данной статьи рассматривает вопрос о том, насколько философия способна вооружить экономистов такой теорией, которая оказала бы им помощь в сглаживании конфликтов между экономической рациональностью и системой ценностей.

Оказывается, эта область относится к числу неразработанных в философии. Единственную попытку оригинального решения в этом направлении делает Агнеш Хеллер, которая последовательно принимает во внимание теоретические проблемы (например, определяется ли ценность заинтересованностью и т. п.). Однако её гипотезы, с одной стороны, и сами по себе не совсем удовлетворительны, с другой стороны, не получили официального признания.

Экономистам придётся ещё, как видно, и дальше ждать от философии такого теоретического обоснования, на которое можно было бы опереться.

³² Rozsnyai Ervin: Materialista-e a marxi történelemfelfogás? Magyar Filozófiai Szemle 1979/3 —4. 419. old.

³³ Sipos János: A „praxis-filozófia” és a materialista történelemfelfogás. Magyar Filozófiai Szemle 1979/3—4. 465. old.

³⁴ Az MSZMP KB 1972. novemberi állásfoglalásából idézi a Magyar Filozófiai Szemle 1973/1—2. 167. old.

Dr. Beáta Farkas:

ECONOMY AND THE SCALE OF VALUES

(Summary)

It is becoming more and more clear for economists, that the uncleared questions of ethical and social scale of values are hindering their works too. The study endeavours to take stock to what extent the philosophy can provide such theory which can help the economists to solve the conflict between economic rationality and the scale of values. As a result of the survey, it turns out that this is an un-adapted territory in marxist philosophy the only original attempt to solve the question was made by Agnes Heller, which consequently takes into account the theoretical problems (for example: can the values be deducted from interest etc.?)

Her hypothesises are not entirely satisfactory and are not officially recognized. As the signs are at present, economists still have to wait for philosophical value-theoretical establishment upon which they can rely.

DR. MÁLOVICS JÁNOS:

A LAKÁSHIÁNY TERMÉSZETÉRŐL

Az utóbbi — az 1982-es új lakásgazdálkodási jogszabályok megjelenése óta — kevés a szakajtóban a „lakás” témájú tanulmány, holott előtte „dömping” volt e cikkekből. Azt jelentené ez, hogy az új jogszabályok minden problémát megoldottak, s jelenleg csak azok „kifutását” kell várni, lakásgazdálkodási rendszerünk tökéletessé vált? Az új rendelkezéseknek kétségtelenül sok pozitívan értékelhető következményük van, korántsem oldódtak meg azonban a problémák. S ez nem is lehetséges ilyen rövid idő alatt, még ha a meghozott intézkedések tökéletesek lettek volna sem. A következőkben a lakásügy nagy, szerteágazó területének csupán egy mozzanatával, (elsősorban a magyarországi) lakáshiánnyal foglalkozom, mely nemcsak hogy nem megoldott gondja a magyar társadalomnak, lakásgazdálkodásnak, de nem is kellően elemzett.

1. A lakáshiányról — nemzetközi kitekintés

Magyarország lakáshelyzete a nemzetközi összehasonlításokban — mennyiségi és minőségi mutatóit tekintve — nem vagy nem jelentősen került közelebb a fejlett tőkésországokéhoz.¹ Annak ellenére, hogy a lakásellátottság színvonala igen jelentősen változott, javult, az előbb említett sorrendiségben a mai napig nem sikerült jobb helyet elfoglalni.

Magyarországon (s általában az európai szocialista országokban) a második világháború után a gazdaságfejlesztésben a *fő hangsúly az iparosítás* volt. Ez egyúttal a többi ágazat fejlesztésének elhagyásával, elmaradásával járt, mivel az ipar (s főleg a nehézipar) kiépítése igen tőkeigényes. Így — tőkeimport hiányában — a többi ágazat fejlesztésére nem maradt erőforrás.

Ez a lakáshelyzet alakulására is igen kedvezőtlenül hatott. A második világháború után a lakáskörülményekben javulás következett be, ez azonban csak annak volt köszönhető, hogy felszámolták a „slum”-ok egy részét (korántsem mindet), s társbérletek kialakításával javítottak a meglehetősen rossz lakáshelyzeten. A lakáskérdést tehát *elsősorban elosztási kérdésként* kezelték, a lakásépítések csak igen lassan emelkedtek, sokáig alacsony szinten álltak. Igaz, ma már a nemzetközi élvonalba tartozik Magyarország az évek óta 8 és 9 közötti ezer lakosra jutó lakásépítési mutatót tekintve, ez a mutató azonban igen lassan emelkedett erre a szintre. Sajnos, újabban megint csökkenő tendencia van kibontakozóban. (Lásd a következő táblázatot.)

¹ Lásd erről bővebben: Csernok A.—Ehrlich É.—Szilágyi Gy.: Infrastruktúra, korok és országok. Kossuth. 1975.

1000 lakosra jutó lakásépítés alakulás (db)

Ország	1000 lakosra jutó lakásépítés			
	1949	1970	1978	1982
Nyugat-Európa	3,9	8,5	7,4	7,3
Dél-Európa	1,5	10,8	10,6	8,1
Közép-Kelet-Európa	1,9	6,9	8,1	8,2
Magyarország	2,1	7,8	8,8	6,9

Forrás: Nemzetközi Statisztikai Évkönyv 1974., 1980. KSH, 1975, 1981.
Nemzetközi Statisztikai Zsebkönyv, 1983.

A növekedés szembetűnő, kb. négyszeres 1949 óta, s a középkelet-európai átlagnak is megfelel. Jóval alacsonyabb azonban a dél-európai átlagnál. Ez azért érdekes, mivel a dél-európai országok köre a kevésbé (közepesen) fejlett tőkésországok, s itt az előbbi mutató hétszeresére növekedett, s előbb is ért el magas szintet, mint akár Magyarország, akár a közép-kelet-európai országok. Ebben nyilván szerepet játszott az is, hogy Magyarországon a magánlakás építéseket — hosszú ideig — nem támogatták megfelelően, amelynek több oka is volt: (ma már helytelennek bizonyult) politikai nézetek, az alacsony jövedelmek, s az erőforrások szűkösége is. Nemcsak a magánlakás építésre, de általában lakásépítésre is kevés jutott. Ezen belül is nyilván az a szféra sínyli meg az erőforráshiányt elsősorban, amelyik számára — adminisztratív intézkedések következményeként — nem biztosítják azt.

Érdekes még egy nemzetközi összehasonlítást tenni. Az ENSZ EGB-a (Európai Gazdasági Bizottság) felmérést végzett az európai lakáshiányról az 1960-as években. (Lásd a következő táblázatot.)

A táblázat adatait igen kritikusan kell szemlélni, mivel azokat az adott országok szolgáltatták, s egyes országok saját lakáshelyzetük elbírálásában szigorúbbak, mások kevésbé, ugyanakkor azonban a lakáshiány mérési normái nem lehetnek azonosak sem, mivel a hiány sok — nem, vagy nehezen számszerűsíthető társadalmi tényezőtől, feltételtől is függ. Mégis érdekes az összevetés, már csak abból a szempontból is, hogy az egyes országok mennyire tekintik lakáshiányukat jelentősnek vagy éppen jelentéktelennek a többi országhoz képest — még akkor is, ha nem egzakt módszerek alkalmazásáról van szó. A hiányrangsor az 1000 lakosra jutó hiányzó lakások száma — hátulról számítva (tehát a rangsorban az elsőnek — Spanyolország — a legkisebb hiánya) — alapján számított. Ha ezt összevetjük a Csernok Attila—Ehrlich Éva—Szilágyi György által készített — ez ideig legegzegettebb — számításokkal a lakásellátottsági és felszereltségi sorrendben, akkor láthatjuk, hogy mely országok értékelték magukat „fölé”, s melyek „alá”. Ahol a lakáshiány rangsorának száma meghaladja a lakásellátottsági-felszereltségi sorszámot, ez esetben a hiányt óvatosan becsülték, magukat — a többi országhoz képest — „alábecsülték”. Ellenkező esetben fordítva. Megfigyelhető, hogy a két rangsor csupán egyetlen esetben egyezik (Hollandia: 4—4.), ugyanakkor általánosítható: azok az országok, amelyek a lakásellátottsági rangsorban kedvezőbb helyet foglalnak el, a hiányrangsorban ennél kedvezőtlenebb a helyük: ugyanakkor a lakásellátottsági rangsor kedvezőtlenebb posztjain levők a hiányrangsorban jutnak kedvezőbb helyhez. Mi következik ebből? Valószínűleg nem a szolgáltatott adatok „kozmetikázottsága” a fő oka a fenti tendenciának (ha egyáltalán ilyen van), hanem inkább, hogy a lakásszféra súlya mekkora, a lakáskér-

A (menyiségi) lakáshiány becslét értéke az európai országokban

Ország	Az összeírás éve	Becsült lakáshiány				A lakásellátottság és felszereltség sorrendje 1960-ban
		ezer lakásban	a lakásállomány %-ban	a hiányzó lakások száma 1000 lakosra számítva	hiányrang-sor	
Csehszlovákia	1961	492	9,1—12,9	35,8	13	10
Finnország	1960	47—88	3,9—7,3	19,8	5	9
Franciaország	1962	1113	7,8	9	8	6
Hollandia	1960	223	8,0	19,5	4	4
Olaszország	1961	2065	15,8	40,8	14	8
Jugoszlávia	1961	460	11,3	24,8	9	11
Magyarország	1960	258	9,2	25,8	11	13
Norvégia	1960	85	8,0	23,7	7	2
Lengyelország	1960	640	9,1	21,5	6	12
Ausztria	1961	176	8,2	24,9	10	5
Szovjetunió	1965	3600	11,6	30,0	12	15
Spanyolország	1963	802	9,9	2,6	1	7
Svájc	1960	25	1,6	4,6	2	3
Törökország	1960	1649	50,4	59,4	15	14
Nagy-Britannia	1965	700	4,0	13,1	3	1

Forrás: Az európai országok lakáshelyzete és távlati lakásszükségleteinek perspektívái. EGB, Genf, 1967. 59. old.

dés *jelentősége* milyen — egyrészt hagyományosan is, másrészt adott időben is — az adott ország gazdaságában, társadalmában.

A lakáshiány azonban nem sajátosan kelet-európai jelenség, valóságos problémaként kezelhető valamennyi országban. Csupán egy-két országban van, ahol a mennyiségi lakáshiány nem okoz problémát. Ez elsősorban az NSZK-ra jellemző. Itt hiány főképpen az úgynevezett szociális lakásokban van, amelyek nagyságukat, felszereltségüket tekintve általában nem rosszabbak az egyéb lakásoknál, ugyanakkor az utánuk fizetett lakbér jóval kevesebb az állami támogatások következtében. Mindezt jól szemlélteti az, hogy az NSZK-ban is fokozott figyelmet fordítanak a lakáskérdés megoldására, a szociális lakásépítések támogatásától kezdve a nemzetközi tapasztalatok figyeléséig. A Szövetségi Kormányzat több rendelkezésében hivatkozik a svéd példára, melyet — problémái elismerése mellett — bizonyos mértékig példának is tekint a lakáskérdés megoldásában.²

Jelentős hiány van Franciaországban, szintén elsősorban olcsóbérű, állami támogatással készült lakásokból (úgynevezett HLM — habitat a loyer moderne).

Hasonló a helyzet *Svédországban* és Svájcban is, s az utóbbi országokban érvényesül a következő *tendencia is: csökken az egy lakásban található helyiségek száma azoknál a lakásoknál, amelyeket nem egy, vagy kétlakásos házban építenek.*³

² Vogel, H. J.: Massnahmen Zur Verbesserung der Qualität des Wohnes Presse — und Informationsamt der Bundesregierung Bulletin 1973. aug. 28. p. 993—998.

³ ENSZ EGB Statisztikai kiadványa: Annual Bulletin of Housing and Building Statistics for Europe 1977. U. H. New York, 1977.

Mindezekből nagy valószínűséggel kikövetkeztethető, a *lakásellátottság* (és az életszínvonal) egy viszonylag *magas szintjén is jelentkezik a lakáshiány problémája, mely elsősorban az olcsóbéru és igen sok esetben a kislakások iránti keresletet növeli.* Ennek okai egyrészt szociálisak, másrészt az, hogy az életforma változásával megnő az egyedülállók és a gyermekét egyedül nevelő szülők aránya az összes háztartásokban. Természetesen ehhez járul még egy sajátosan a 70-es évek végi 80-as évek eleji jelenség: a gazdaságok erősen dekonjunkturális, következésképpen az életszínvonal stagnáló, vagy visszaeső állapotában vannak, s az előbbi jelenség az ezzel összefüggő általános takarékoskodásnak is betudható — részben.

A lakásellátottság alacsonyabb szintjén pedig (ide sorolhatók többek között a szocialista országok is, de a közepesen fejlett tőkésországok is), a lakáshiány okozta erős kereslet elsősorban „lakható lakásra”, de ugyanakkor *a meglévőnél általában nagyobb lakásra* is irányul.

Igen fontos probléma az is, hogy a lakásokat hol építsék fel, s hány lakást „helyezzenek el” az épületben. Fontos megtalálni a megfelelő arányt a lakótelepi és a kertvárosi építkezések között is, mert a nem megfelelő aránynak is erősen „nyomó”, vagy „szívó” hatása lehet a lakáspiacra, a lakásberuházási piacra.

2. Lakásprobléma — lakáshiány

Bár a lakásproblémák viszonylag megoldottak a fejlett tőkésországokban, de csak olyan értelemben, hogy belátható időn belül minden család önálló lakásra tud szert tenni (ami lehet állami is). Ez ugyanakkor nem jelenti a lakáshiány megszűntét, tehát, hogy a lakásprobléma sajátosan a közepesen fejlett, illetve a fejlődő országok problémája volna csupán.

A hiánynak (és így a lakáshiánynak is) igen sok oka lehet. A lakáshiány egyrészt „természetes” olyan értelemben, hogy a *lakásszükségletek szaturálódása* nem, de legjobb esetben is sokkal később következik be, mint más — anyagi javakkal kielégíthető — szükségletek. Így a lakáshiány — mint láttuk is — a világ minden részén létezik és ez az úgynevezett lakásprobléma kialakulásához vezet mindenütt. Jól tükrözi ezt, hogy az NSZK-ban egy 1976. szeptember 1-i törvény a lakáshiány megoldását közérdeknek tekinti: „A Szövetségi Kormányzat, a tartományok és községek kiemelt feladatnak kötelesek kezelni a lakások építését, különösen azokat, amelyek nagyság, komfort és lakbér szempontjából a széles néprétegek lakásigényeinek kielégítésére alkalmasak. A lakásépítés előmozdításának célja a lakáshiány megszűntetése.”⁴

Lényeges különbség van ugyanakkor a magyar és az NSZK, de a francia és svéd lakásprobléma között is, s folytathatnánk a sort. Nem lényegtelen, sőt annak a megítélése a fontos, hogy a *lakáshiány, lakásprobléma* (bizonyos értelemben szinonim fogalmak) hol, *mely országokban lesz nem csupán lakás, hanem társadalmi problémává.* Természetesen nehéz erre választ adni, s egyértelműen nem is lehet. Nem tudni hol a határ, hol mondhatjuk a lakásproblémára, hogy társadalmi probléma. Nyilvánvaló természetesen, hogy a „társadalmi” rangra emelés itt a probléma súlyosságára utal. Kozma Ferenc szerint ott, amikor már: „A lakáshiány a társadalom fejlődésébe, arculatának és mozgásainak alakulásába számos olyan negatív vonást visz be, amely szinte egész életünkben érződik. Demobilizálja, s egyben labilizálja a társadalmi, gazdasági és emberi viszonyokat, bizonytalansági tényezőt visz be az emberek

⁴ Noufassung des Zweiten Wohnungsangesetzes Bundesbaublatt 1976. szept. 10.

és családok egzisztenciájába anélkül, hogy kezükbe adná... a társadalmi normákkal és törvényekkel összhangban levő lehetőségeket e bizonytalanság megszüntetésére.”⁵

Látható tehát, hogy a lakásprobléma igazi, a társadalmi élet minden szféráját átfogó problémás voltát inkább érzékeltetni lehet, semmint számokkal kifejezni, de érzékeltetni biztosan lehet, s jól mutatja ezt a kielégítetlen lakásigényléseknek nem csupán a száma, hanem az alakulási tendenciája. Ha tartósan növekvő ez a tendencia, akkor jó úton halad afelé az adott ország, hogy a lakáshiány az adott társadalom egyik első számú problémájává váljék.

A lakáshiány *definiálása* meglehetősen nehéz, mivel annak minőséggel kapcsolatos vetületei nem, vagy nehezen számszerűsíthetők. Talán nem is a lakáshiány fogalmának tisztázása fontos elsősorban, hiszen triviálisnak tűnik: lakáshiány a hiányzó lakásmennyiség ahhoz, hogy minden család, felnőtt ember — a hagyományoknak és a termelőerők adott fejlettségi fokának, a szükségleteknek megfelelően — önálló lakással rendelkezzen. Természetesen hiánynak számít már pár száz lakás „nemléte” is, de ekkor még nem beszélnek adott társadalomban lakáshiányról általában, s főleg nem lakásproblémáról.

A lakáshiány *kialakulásának természete* különbözik más áruk és szolgáltatások hiányától, melyek kialakulhatnak akár máról holnapra is. Nem így a lakás esetében (eltekintve a természeti csapásoktól, háborúktól): *a hiány kialakulása lassú folyamat*. Ha nem építenek elég új lakást — ideális állapotból kiindulva —, ez kezdetben szinte semmi, de legalábbis alig érezhető problémát jelent csupán. Ennek oka, hogy a lakásszükséglet, bár állandóan változó, hosszabb ideig mégis adottnak vehető. Ha a lakások minősége adott országban különböző, a jövedelem-különbségek által determinált lakásszükségletnek megfelel, a lakáshiány csak akkor jelentkezik, ha az önálló háztartást alapítani akarók száma jelentősen megnő. Kisebb növekedés nem okoz problémát egy ideig, mivel háztartások szűnnek is meg állandóan, *s megfelelő lakásmobilitás esetén hiány nem keletkezik* (valamilyen mértékű hiány mindig van, mint említettem, mivel sajátos, telítődésmentes szükségletről van szó).

Ahhoz tehát, hogy lakáshiány kialakuljon, *egy hosszabb ideig tartó rossz lakásgazdálkodási rendszer szükséges*. (Ezt később, Magyarország példáján bizonyítani fogom.) Beleértve a lakásgazdálkodási rendszerbe mind az új lakások mennyiségének növelését és azok minőségi differenciáit, mind a régi lakásokkal való gazdálkodást, a megfelelő lakásmobilitást, lakáselosztást is. Valószínűsíthető, hogy minél több elemét hanyagolják el a lakásgazdálkodási rendszernek, annál jelentősebb lesz a lakáshiány, s okoz annál nagyobb problémát a társadalomnak.

Mint ahogy a lakáshiány kialakulása viszonylag hosszantartó folyamat eredménye, ugyanígy annak *megszüntetése sem következhet be rövid távon*, csak egy hosszabb időszak következménye lehet még a hiány csökkentése is, nemhogy annak megszüntetése.

A lakásgazdálkodási rendszer kialakulásánál igen sok tényezőre kell figyelemmel lenni. A társadalmi célokra elsősorban, gazdaságossági, erőforrás stb. tényezőkre, de mindenekelőtt fontos figyelembe venni a lakáshelyzet pillanatnyi állapotát is: a hiányt, vagy a túlkínálatot (ez utóbbi általában csak bizonyos minőségű lakásokra létezik — még a legfejlettebb tőkésországokban is).

Árügazdaságban a hiány keletkezésének legáltalánosabb oka: az adott anyagi jószág előállításának nem profitábilis, ami az árban jut kifejezésre. Az ár pedig a fogyasztó — jövedelem által behatárolt — értékítélete. Következésképpen a hiány felszámolása

⁵ Kozma Ferenc: Jólét szocialista módon. Kossuth, 1976.

csak úgy következhet be, ha az adott jószág termelőjénél profit is keletkezik, vagyis nő az ár.

A lakáshiány keletkezése és megszüntetése is azonban ennél sokkal bonyolultabb dolog, még uralkodó árugazdálkodás mellett is. A lakás már a tőkésországokban *sem tisztán áru*, hanem *részben állami juttatás*. S bár a lakásáraknak (a lakbér is ide sorolható) jelentős szerepük van a lakáshiány kialakulásában, vagy megszüntetésében, de nem ez maga az egyedüli igazi meghatározó, legalább ennyire jelentős az állam tevékenysége is: lakásépítő tevékenysége és a lakásépítést ösztönző tevékenysége. Tehát az állami akaratnak, *az állami kínálati politikának van igen jelentős, sokszor meghatározó szerepe* a lakáshiány, vagy többlet kialakulásában. Ez persze nem jelenti azt, hogy az árak hatása ne lenne jelentős, azt az állam maga is szabályozhatja egy részt, másrészt mint indirekt eszközt, felhasználhatja az állami akarat érvényesülése érdekében.

A lakáshiány kialakulásában jelentős tényező a *lakosság átlagos évi jövedelme és a lakáshoz jutás lehetősége* (bérlés — ha van lakás, vásárlás) közötti kapcsolat. Itt arról van szó, hogy mennyi ideig kell „felhalmozni” egy lakásra, 1, 2, 3 esetleg 10, 20, 30 évig. Valószínűleg kisebb lesz a lakáshiány egy olyan árrendszerű országban, ahol viszonylag nem sok évig kell takarékoskodni pusztán azért, hogy lakást lehessen építeni (megfelelő hitelfelvételi lehetőségeket beszámítva), illetve a keresetek (megfelelő szociálpolitikával kiegészítve) elegendőek egy család számára átlagos méretű és kielégítő minőségű lakás bérléséhez hosszabb távon is. Ez utóbbi tényező természetesen közvetve hat a lakáshiány ki nem alakulására, illetve megszüntetésére. A megfelelő nagyságú lakbér ugyanis ösztönzi (ösztönözheti) a magántőke beáramlását a lakásberuházási piacra. (A későbbiekben még kimutatom, hogy a lakbér stabilitás és a lakberek felszabadításának hatása nem egészen egyértelmű a lakásberuházások növekedését, illetve csökkenését illetően.)

3. A magyarországi lakáshiány elemzése

A lakáshiány mértéke nehezen becsülhető, kiinduló pontja Magyarországon a tanácsoknál nyilvántartott igénylők száma. Ez nem csökkent az utóbbi években, sőt emelkedett. (Lásd a következő táblázatot.)

A lakásigények száma és — majd mint látni fogjuk — alakulási tendenciája sem ad

3. táblázat

A lakásigények számának alakulása

Év dec. 31.	A lakásigények száma	Ebből		
		tanácsai bérlakásra	tanácsai értékesítésű lakásra	egyéb lakás- ellátási formára
1973	240 991	82 670	131 128	27 103
1976	369 553	109 631	191 854	68 068
1977	396 282	115 559	201 062	79 661
1978	413 210	131 574	198 583	83 053
1979	432 523	140 967	199 871	91 685
1983	164 308	70 447	28 624	65 237

Forrás: Statisztikai Évkönyv, 1973., 1976., 1977., 1978., 1979., 1984. KSH.

egyértelmű képet sem a lakáshiány mértékéről, sem alakulási tendenciájáról. A lakáshiány ennél nyilván nagyobb, ugyanis a lakásra szorulóknak csak egy része jogosult állami lakásra, s így nem jelenik meg a tanácsi lakásigénylések statisztikájában. Mindezek mellett még jellemző, hogy sok családban élnek együtt rokonnal, felnőtt — családalapítás előtt álló — gyerekekkel, elvált családdal stb., ami mind számszerűen nem kimutatott lakásigény, következésképpen lakáshiány növekedést jelent. Szembetűnő változás, hogy 1983-ban a lakásigénylések erőteljesen lecsökkentek. Oka abban határozható meg, hogy az 1982-es lakásgazdálkodásban bevezetett változások lecsökkentették az igényléseket egyrészt a lakbéremelések, másrészt a magánlakásépítést ösztönző intézkedések következményeként. Valószínűsíthető azonban az is, hogy a lakás-szükségleteket nem tükrözi pontosan továbbra sem az igénylések száma. Ennek oka, hogy sokan nem „intézményesen” keresik lakásgondjuk megoldását, mivel az meglehetősen sok időt venne igénybe, hanem a „lakáspiacon”, ahol nemcsak magán- de az állami lakás bérleti jogát is meglehet vásárolni. Az „óvadék” befizetési kényszer a lakáshivataloknál szintén csökkentheti a nyilvántartott igénylések számát.

A magyarországi lakáshiány léte vitathatatlan. A kérdés az, hogy mi eredményezi, eredményezte a hiányt. Ha a lakásállományt összevetjük a háztartások számával, akkor — megközelítően — megkapjuk a lakáshiány mértékét. (Lásd a következő táblázatot.)

4. táblázat

A háztartások száma és összetétele, a lakásállomány Magyarországon (ezer db/6)

Háztartások	1960	1970	1980
Egy családos háztartás	2424	2515	2723
Ebből: rokon személlyel	—	418	326
Két családos háztartás	160	180	157
Három- és többcsaládos háztartás	4	5	5
Egyszemélyes háztartás	447	591	720
Egyéb háztartás	44	87	113
Összes háztartás	3079	3738	3718
Lakásállomány	2785	3122	3540
Lakáshiány ¹	294	256	178
Háztartások korrigált száma ²	3247	3986	4211
Korrigált lakáshiány ³	462 ⁴	864	671

Forrás: Statisztikai Évkönyv, 1980. KSH 1981. (saját számítás)

¹ 1. Lakáshiány = összes háztartás — lakásállomány.

² 2. Összes háztartás + háztartások rokon személlyel + két családos háztartások + 2 × három- és többcsaládos háztartások.

³ 3. Háztartások korrigált száma — lakásállomány.

⁴ 4. Valószínűleg kisebb a ténylegesnél, mivel nem szerepel a számításban — adathiány miatt — a rokon személyű háztartások száma, ami — valószínűleg nagyobb volt 1960-ban, mint 1970-ben.

Ez a hiány nem felel meg, több a nyilvántartott lakásigényeknél. Ez több tényezővel is magyarázható:

a) Vannak olyan háztartások, amelyekben több család is él együtt (esetleg csak rokon személlyel), de ez nem jelent új lakásigényt, mert vagy elég nagy a lakás, vagy ez a szándékuk — tehát nem jelent lakáshiányt.

b) Vannak olyan lakásigények is, amelyek nem jelennek meg a tanácsok lakásigénylési statisztikájában (elsősorban a falvak, a nagyközségek háztartásaiban fordul ez elő).

Véleményem szerint az általam számolt korrigált lakáshiány jobban kifejezi a lakáshiány mértékét a nyilvántartott igénylések számánál, mivel az előbbi két tényező kompenzálhatja is egymást, illetve a korrigált mutató inkább tartalmazza az igen nehezen becsülhető minőségi hiányt is, aminek a tanácski kimutatások csak részben tesznek eleget. Ezt bizonyítani látszik az is, hogy míg a tanácski igénylések száma folyamatosan nő — tehát a lakáshiány is vele együtt —, addig a korrigált mutató alapján az utóbbi tíz évben csökkent a hiány, ami tehát abszolúte nagyobb, mint a tanácski igénylések száma — a minőségi lakáshiány miatt (is) —, de tendenciájában nem növekszik, mint az, hanem csökken. Ez a lakáshiány csökkenését is jelenti egyben.

Tehát úgy tűnik, hogy a magyar társadalom azért közelebb került a lakáshiány felszámolásához. Természetesen vitatható az, hogy a lakáshiány mértékét a korrigált háztartási adatokból vezettem le, de ez jelenleg nemzetközileg is elfogadott módszer,⁷ valószínűleg jól megközelítően, ha nem is pontosan, tükrözi a hiányt, mivel tartalmazza azt az igényt, ami jelentkezik a jelenlegi lakásállománnyal szemben (még a minőségi szempontokat is viszonylagosan tükrözve).

A lakáshiány nagyságrendjét a háztartások és a lakásállomány összevetéséből vezettük le. A továbbiakban az a kérdés, hogy a háztartások számának növekedése mennyiben oka a lakáshiány keletkezésének. Nyilván magyarázó tényező lehet, de általában a népmozgalom keretében lejátszódott folyamatokat kell figyelembe venni, ezek közül is a házasságkötések és válások tendenciáját, mivel e tényezők magyarázzák magának a háztartások számának a növekedését is. (Lásd a következő táblázatot.)

5. táblázat

A házasságkötések és válások száma alakulásának hatása a lakáshiányra^a

Megnevezés	1949	1960	1965	1970	1975	1980	1983
Házasságkötések száma	107 828	88 566	89 611	96 612	103 775	80 331	75 969
Válások száma	12 556	16 590	20 363	22 841	25 997	27 797	29 337
Újra házasulók száma	23 193	23 794	24 059	24 668	25 667	23 326	23 697
Új háztartások száma ¹	118 457	81 363	93 307	95 985	104 135	84 802	70 330
Lakásállomány növekedése	24 816	48 077	42 115	58 662	79 456	71 077	58 765
Lakáshiány növekedése ²	93 641	33 286	51 182	37 323	24 679	12 725	11 565

Forrás: Statisztikai Évkönyvek 1960., 1965., 1970., 1975., 1980., 1984. (Saját számítás)

^a 1. Új háztartások száma = Házasságkötések száma + válások száma — újra házasulók száma, mivel a válások száma növeli a lakásigényt, az újra házasulók számát viszont le kell vonni, mivel ez szerepel a házasságkötések számában is.

2. Lakáshiány növekedése = Új háztartások száma — lakásállomány növekedése (épített — megszűnt lakások száma), ez egyúttal azt is kifejezi, hogy a lakásállomány gyarapodása mennyiben tudta fedezni a (főként) fiatal házasok lakásigényét. Természetesen nem minden lakást fiatalok kaptak, ez azonban nem növeli a hiányt, mivel mások hiánya ezzel megszűnt.

A táblázatból kitűnik, hogy új háztartások a házasságkötések eredményeként természetesen keletkeztek, ami megnövelte (s növeli ma is) a lakásigényt, lakáshiányt, de ez a szám (az új háztartások száma) csökkenő tendenciát mutat (a válások számának növekedése ellenére), s ennek a csökkenő mennyiségnek egyre nagyobb há-

⁷ Musil, J.: Lakásszociológia. Kossuth, 1979.

nyadát fedezi a lakásállomány évenkénti gyarapodása. Ez azt jelenti, hogy a népmozgalom fenti jellemzői nem lehetnek okai a jelenleg is igen magas lakáshiánynak, csupán a tanácsi lakásigénylések növekedésének, mivel a megnövekedett háztartások száma nagyobb az elfoglalható lakások számánál, ráadásul annak jelentős hányadát nem is fiatal házasok kapják (ezek teszik ki ugyanakkor az új háztartások számának nagy részét). Ez azonban önmagában és összességében a hiányt nem növeli, mivel az itt ki nem elégített lakásszükségletet a másoknál kielégített lakásigény kompenzálja. A ki nem elégített háztartások lakásszükségletének kummulálódása miatt a tanácsi lakásigénylések egyre növekednek. A jelenleg is magas lakáshiány alapvető oka inkább az, hogy a lakásépítések igen sokáig elmaradtak a szükségletektől. Az 1949. évi lakásgyarapodás kb. 25%-át fedezi az új háztartások keletkezésének, s ehhez még jön a már meglévő magas lakáshiány (a meglévő háztartások zsúfoltsága, társbérletek, slumok stb... miatt). Az 1950-es, 1960-as évekbeni alacsony lakásszám gyarapodás tehát még évi 50%-át sem fedezte az új lakásigényeknek. Érthetetlen, hogy az első 15 éves lakásépítési terv miért számolt — kezdetben — a lakáshiány megszűnésével 1975-re, hiszen csupán az új háztartások igénye is évi 90—100 ezer körüli nagyság (s ezt tudni lehetett 1960-ban is a népmozgalom megfelelő adataiból), ami feltétlenül több 15 év alatt a tervezett egymillió lakásnál. Csak az 1970-es években kezd erőteljesen növekedni az évi lakásépítés, amikor úgy tűnt, hogy a lakásépítési terv teljesíthetetlen. Ez a nagy ütemű építkezés hozta magával a jelentős lakáshiány csökkenését is (kb. 200 ezer — lásd a 4. sz. táblázatot), ami egyúttal azt is jelenti, hogy 1980-ban már bk. 90%-ban fedezte az évi lakásgyarapodás az új háztartások keletkezésével létrejött lakásszükségleteket.

A lakáshiány kialakulásában szerepet játszott még az erőteljes városba áramlási folyamat is (ezt mutatja be a 6. számú táblázat), amely Budapest vonatkozásában az

6. táblázat

A népesség területi megoszlásának alakulása Magyarországon (%)

Év	Budapest	Többi város	Község	Összesen
1949	17,3	21,1	61,6	100
1960	18,1	23,5	58,4	100
1970	18,8	26,3	54,9	100
1975	19,3	31,9	48,8	100
1980	19,2	34,0	46,8	100
1980	19,2	34,0	46,8	100
1984	19,3	36,7	44,0	100

Forrás: Statisztikai Évkönyv, 1960. 1980. 1984. KSH.

utóbbi években megállt, de a többi városra nézve még mindig tart. Ennek oka nyilván a magyar gazdasági foglalkoztatottsági struktúra átrendeződése.

Végül is tehát vitathatatlanak tűnik, hogy a magyarországi lakáshiány léteben tulajdonképpen két lényeges tényezőnek van nagy szerepe: a) az örökölt lakáshiánynak és lakásállománynak; b) a magyar lakásgazdálkodási politikának (természetesen nem elválasztva ezt az általános közgazdasági szabályozástól, gazdaságpolitikától), amely nem számolt megfelelően sem az előbbi tényezővel, sem az általános gazdaságpolitika következményeivel, sem az általános — hagyományos — népmozgalommal. Az okok tehát éppen fordítva jelentkeznek, mint ahogy ez sok esetben hallható, olvasható. Tehát nem a városba áramlások, a házasulások, válások, stb. az ok, hanem a gazdaságpolitika, amely ezeket a tényezőket (amelyek pedig nyilvánvaló következményei voltak) figyelmen kívül hagyta, vagy nem fordított rá kellő figyelmet.

4. Lakberek és lakáshiány

Két szempontból tartom lényegesnek a lakberek vizsgálatát: 1. a jövedelmek *újraelosztásában* játszott szerepe; 2. a *lakásgazdálkodásban játszott szerepe*, vagyis hogy a lakáshiány felszámolásában (lakástermelés és lakásmobilitás) van-e, s milyen szerepe. A következőkben ezen második aspektusból tekintek a lakberekre.

Lakbért a világ minden országában fizetnek a bérlakások után, s a fejlett nyugati országokban is általában sokat beszélnek róla — általában *magasnak* tartják, míg a szocialista országokban inkább *alacsonynak*. Természetesen különböző, vagy legalábbis részben különböző dolgokról van szó. A fejlett tőkésországokban a lakásberuházások tőkebefektetési területet jelentenek a magántőke számára, ez esetben a lakberek a tőke után járó jövedelmek formája. A magasabb lakbér magasabb tőkejövedelmet is jelent, tehát ösztönzőleg hat a lakásberuházásokra, a lakástermelést erősen befolyásoló tényező. A lakáspiac tehát ugyanúgy működik, mint más termékek piaca. A tapasztalatok azonban nem egyértelműen ezt mutatják, vagyis a lakberek lakáspiacra történő hatása nem egyértelmű.

Általában jellemző, hogy a fejlett tőkésországokban néha — bizonyos időre — befagyasztják a lakbereket, így az nem tarthat lépést a lakásépítési költségek növekedésével, s ez a lakásépítések visszaesését, de legalábbis csökkenő mértékű növekedését kell eredményezze. A befagyasztott lakberek felszabadítása azonban elvileg ösztönzőleg kell hasson a lakásépítésekre.

Az NSZK-ban egy 1960. évi törvénnyel fokozatosan hatályon kívül helyezték a lakásbérlők érdekvédelméről szóló törvényt, a lakbéremelési tilalmat.⁹ Ennek következményeként a lakberek 1960 és 1969 között 82%-kal emelkedtek (az építési költségek mindössze 48%-kal), míg 1950 és 1960 között csak 31%-kal (az építési költségek pedig 56%-kal). A lakásgazdálkodásnak a szabad piactudományba integrálása tulajdonképpen *nem segítette* a lakáskérdés megoldását. A lakásépítés a földárak és a lakberek szabaddá tétele után *viszsaesett*, s csupán pár évben (1964, 1965, 1966) haladta meg az 1960 előtti szintet egészen 1970-ig.

A hatás azonban nem volt egyértelmű, mert bár az összlakásépítést nem ösztönözte, de a magánlakás építések igen jelentős mértékű megnövekedését eredményezte. Az össz-lakásépítés a feltehetően állami szándék ellenére, de végül is az állami elhárítás eredményeként *csökkent*. Arról van ugyanis szó, hogy a kormány a lakberváltozások feloldásától olyan nagymértékű magánvállalkozás-ösztönzést remélt, ami kompenzálta volna az állami (szociális) építés csökkenését.

Mindebből tehát az következik (legalábbis az NSZK-ra nézve), hogy a lakberek lakáspiaci viszonyoknak megfelelő alakítása — a piaci törvényszerűségeknek megfelelően — *ösztönzi a lakásépítéseket*, de természetesen *annak csak azt a területét, mely integrált részét képezi az árutermelésnek*. Egyúttal azt a következtetést is levonhatjuk, hogy a lakberek szabaddá tétele önmagában nem oldja meg a „lakáskérdést”.

Svédországi tapasztalatokat elemezve¹⁰ adódik olyan megállapítás, mely a magyar lakásgazdálkodás számára igen megfontolandó: *irredánisan alacsony lakberek mellett a lakáshiány semmiképpen sem szűnhet meg*. Svédországban az 1960-as évek közepére „kettős” lakáspiac alakult ki: 1. a régi lakások piaca — ezt a változatlan, viszonylag alacsony lakbér szint jellemezte; 2. új lakások piaca — emelkedő, magas lakbér szinttel. Ennek következménye a régi lakások iránti keresletnövekedés (minőségre

⁹/ Nitsche, J.—Lechtziegler, E.: Staatspolitische Wohnungspolitik in 'der BRD. DWI. — Berichte 22. k. 1971.

¹⁰/ Dániel Zsuzsa: Lakáspolitikai, lakbér, lakáshiány. Valóság, 1977/12.

való tekintet nélkül), s az új lakások iránti keresletcsökkenés. A régi lakások iránti erős kereslet, s az újak iránti kereslet elégtelenség nyilvánvalóan az utóbbi lakás piac intenzitásának lanygulásához (az építések csökkenéséhez) vezetett, és a régi lakások piacán is igen komoly feszültségeket eredményezett. Itt ugyanis a lakbérkötöttségek miatti kereslet-túlsúly következményeként leromlott a lakások állománya, a tulajdonosok számára hiányzott a karbantartásra való ösztönzés. A magas kereslet-túlsúlynak az is következménye lett, hogy az építetők olcsón (a relatív költségek minimálisra szorításával) akartak építtetni, így az 1970-es évekig a lakások 75%-a nagyméretű bérházban épült. A lakberek szabaddá tétele után (1973—74) kiderült, hogy kereslet elsősorban saját családi ház iránt mutatkozott.

Számunkra tehát itt az a legfontosabb következtetés adódik, hogy az alacsony (indokolatlanul alacsony) lakbér feltétlenül lakásproblémákhoz vezet, a lakástulajdonosokat (még ha a lakástulajdonos maga az állam is) nem ösztönzi sem új lakások építésének fokozására, sem a régiek karbantartására. A kettős lakás piac kialakulása (kialakítása) szintén nem kívánatos, mert szükségképpen vezet az alacsony lakbérű lakások iránti túlkereslethez.

Az 1945 előtti magyar lakásgazdálkodás történetében¹¹ is találunk példát a lakberek befagyasztására. A kötött lakberek hatása itt sem volt más, mint a lakáshelyzet romlása. Ajtay József erről így ír: a lakásokkal való kényszergazdálkodás a „magántulajdon elvére mért súlyos csapás, a háztulajdonosoktól egyoldalúan kikényszerített áldozat nem hozta meg az oktanulul hozzáfűzött várakozásokat. Nem szociális intézkedésnek bizonyult, hanem igen sok esetben meg nem érdemelt anyagi előnyök nyújtását jelentette a nem rászorulóok részére és a tatarozás nélkül maradt házak leromlására, a lakástermelés szüneteltetésére, a kincstár egykor jelentős házadó bevételének majdnem teljes elapadására vezetett. Az államhatalomnak a lakóházak építésére irányuló erőfeszítései egyáltalán nem voltak képesek az elmaradott magánépítési tevékenység pótlására. A lakók és a lakásigénylők helyzete egyre súlyosabbá vált.”¹²

A lakbérkorlátozások megszüntetése (1926-ban) a tőkés Magyarországon is a lakásépítések fellendülését eredményezte. Persze a magas lakberek negatív hatása is érvényesült, ti., hogy az általánosan rossz lakáskörülmények ellenére viszonylag magas volt az üres lakások száma.

Az előzőekben tehát a lakberek és a lakásépítések, a lakáshelyzet alakulása közötti kapcsolatot próbáltam érzékeltetni nemzetközi, s magyar viszonylatban is, de mindenképpen arra törekedve, hogy piaccgazdaságban legyen látható ezen kapcsolat. Miért fontos ez vajon?

A jelenlegi magyar lakásgazdálkodást magam alapvetően piaci típusúnak, nagymértékben *piacra orientáltak* érzem. Indokolható ez azzal, hogy a lakásépítéseknek már jó ideje kb. 60—65%-a (újabbán már 80—85%-a) magánlakás építés, ahol az áru-pénzkapcsolatok szerepe nyilvánvaló. Az állami (és bizonyos értelemben a szövetkezeti) lakások nem magánlakások, elvileg nem integrált részei a lakás piacnak, gyakorlatilag azonban igen. Pusztán az a különbség (ebből a szempontból), hogy megszerzéséért nem kell fizetni (illetve keveset, ami elhanyagolható a magánlakások adás-vételi árához képest), de a továbbiakban már nem a tulajdonos rendelkezik vele. A bérlő eladhatja, átutaltathatja — a magánlakások piacán mindenkor érvényes áron, csak egyet biztosan nem csinál: a tulajdonosnak (az államnak) általában nem adja vissza. Az állami visszavásárlási összeg 1981-beni emelése valószínűleg csak árfelhajtó

¹¹/ Mihályi Péter: Történeti szempontok a magyarországi lakáshiány értékeléséhez. Valóság, 1977/5.

¹²/ Ajtay József előszava Boros—Német: Magyarország lakáspolitikája c. munkájához. Budapest, 1938.

tényező, tehát nem sokat változtat az eddigi helyzeten. Úgy vélem semmivel sem indokolható ezen állapot fenntartása, mely — Kornai János szavaival — így somázható: „Az állami lakás használatának joga öröklődik, mint egy feudális birtoké. S vele együtt apáról fiúra ruházódik át a névleges lakbér révén juttatott fogyasztói többlet is, akárcsak a feudális földjáraadék.”¹³

A magyar lakásgazdálkodás természetesen nem ugyanolyan értelemben piaci típusú, mint pl. a svéd, vagy az amerikai, vagy a francia, stb. ... Néhány vonatkozásban nem érvényesülnek a piaci viszonyok: pl. Magyarországon a lakásépítési hitelek negatív kamatlába, az alacsony lakbérek, a lakásépítés mint magánvállalkozás adminisztratív korlátai, stb... Ezek bizonyos szempontból kedvezőek az építők számára (pl. a lakásépítési hitelek negatív reálkamatlába), azonban *kedvezőtlennek* itélem meg a lakásgazdálkodásunkat abból a szempontból, hogy azokat az *érdekeltségi tényezőket* nem tartalmazza, amelyek egy piaci lakásgazdálkodási rendszerben pozitív szerepet játszhatnak (pl. a gazdaságilag reális lakbérszint, bizonyos magánvállalkozások korlátainak feloldása). Itt persze szociálpolitikai és (kimondva kimondatlanul) politikai tényezők is szerepet játszanak bizonyos piaci kategóriák működésbe hozatalánál, illetve kikapcsolásánál.

Meggondolandó azonban, hogy az áru-pénzviszonyok negatív hatását talán *más módon* kellene, vagy lenne célszerű közömbösíteni, mint azok eliminálásával, mely egyúttal pozitív hatásuk eliminálását is jelenti. E téren az 1982-ben hozott új intézkedések jelentős előrelépést jelentettek, melynek egyik központi problémája a lakbérrendezés volt — teljesen indokoltan. Másrészt az akkor bevezetett hitelpolitikai intézkedések a magánlakás építésre, szintén kedvezően hatottak. Témánk szempontjából nem érdekes ugyan, de megemlítenő, hogy a hitelkondíciók állandó változtatása, a valós keresleti- és inflációs viszonyokhoz igazítása nagyon pozitívan értékelhető. A lakbéremelés ténye szintén értékelhető, de annak mind a mértéke, mind az emelés „ütemezése” más problémákat vet fel, ugyanígy a lakbérek „karbantartása”. A lakbérek még mindig nem felelnek meg a közgazdaságilag indokolt lakbérszínvonalnak, egyáltalán a „lakbér-gazdálkodás” még nem létezik, az állami lakásállománnyal való gazdálkodásban még nagyon direkt eszközöket használnak, ami nem felel meg már sem magának a lakásgazdálkodásnak, sem a magyar gazdaság egészének közgazdasági szabályozásával nincs összhangban.

Д-р Янош Малович

О ПРИРОДЕ ПРОБЛЕМЫ НЕХВАТКИ КВАРТИР

(Резюме)

Работа анализирует в первую очередь проблему нехватки квартир в Венгрии, процесс становления этой проблемы и тенденции её изменения.

Автор оспаривает те принятые точки зрения, согласно которым в возникновении проблемы нехватки квартир в Венгрии основными причинами являются наплыв населения в города, высокий показатель разводов, распад семей и т. п. Ссылаясь на статистические данные, автор доказывает, что эти факторы не являются причиной, что вывод о решающем значении этих факторов может быть лишь результатом поверхностного анализа. Основная причина кроется в венгерской экономической политике, в политике распределения квартир, которая не принимала во внимание вышеуказанные факторы.

¹³ Kornai János: A hiány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 524. old.

Приток населения в города прекратился уже в 60-ые годы. Что касается разводов, они тоже лишь в незначительной степени усиливают нехватку квартир, поскольку одновременно наблюдается очень высокий процент повторных браков. Характерной здесь является та проблема, что жилищное строительство никогда не покрывало нужд заново возникающих семей (более того, в начале эти нужды удовлетворялись лишь на 25%, позже уже на 80%).

Таким образом, наблюдающаяся сейчас нехватка квартир есть следствие серии недостаточно продуманных, недостаточно обоснованных социально-экономических решений. Относительно количественной нехватки квартир следует при этом отметить тенденцию снижения.

Работа анализирует также зависимость между квартирной платой и нехваткой квартир. В этой области значительными и перспективными, но недостаточными являются произошедшие в 1982 году изменения в политике распределения квартир, которые (не в последнюю очередь за счёт повышения квартирной платы) способствовали снижению нехватки государственных квартир.

Естественно, ни прежняя, сложившаяся до 1982 года, система квартирной платы, ни новая система сами по себе не могут привести к эффективному снижению нехватки квартир, их результатом является лишь спад числа зарегистрированных заявок на квартиру.

Dr. János Málovics

ON THE NATURE OF THE HOUSING SHORTAGE

(Summary)

The study analyzes the Hungarian housing shortage, its emergence and changing trend. The author refutes those deep-rooted ideas that the chief causes of the emergence of housing shortage are the influx into towns, divorces, the breaking up of households. Supported by statistics, it seems proved that these factors are not causes, but only superficial conclusions. The main reason is Hungarian economic policy, housing policy, which neglected the previously mentioned factors. The influx into towns stopped already in 1960, the divorce — in itself — do not increase the housing shortage significantly because the majority are re-marrying.

It is a characteristic problem that the housing construction never met the housing needs (the newly established households) moreover at the beginning only 25% but only later 80%. Consequently the not properly harmonized socio-economic decisions brought about the housing shortage, which has a declining trend (only quantitatively).

The study also deals with the interrelationship between rents and housing shortage. In these fields the developments in 1982 were significant, forward looking but insufficient measures in the field of housing management (allocation, administration) which due to rent increase-cut back the state housing shortage.

Neither the old (before 1982) nor the new rent system can result an effective decline in housing shortage, only at best, the recorded housing needs.

DR. SÍPOS MIKLÓS—DR. ÉGETŐ EMESE:

A MEZŐGAZDASÁGI KISTERMELÉS HELYZETÉNEK NÉHÁNY AKTUÁLIS KÉRDÉSE

1. A kistermelés nagyüzemi integrálásának szervezeti keretei

Csongrád megyében az ország termőterületének 4,7 százalékán a mezőgazdasági termelési érték 6,4 százalékát állították elő a gazdaságok 1983-ban. A hetvenes évtizedben stabilizálódtak, a nyolcvanas évek elején pedig új formákkal gazdagodtak azok az együttműködési módok, amelyek a nagyüzemek és a kisgazdaságok kategóriájába tartozó gazdaságok¹ dinamikus fejlődését eredményezték az elmúlt években. Ezek az együttműködési módok az ösztönző közgazdasági környezettel együtt a kistermelés jövőbeni továbbfejlesztésének alapjául is szolgálhatnak.

A megye mezőgazdasági termelésében a *kistermelés aránya lényegesen meghaladja* az országos átlagot. A megyei kistermelés részaránya a nyolcvanas évek kezdetén az alaptervekenység termelési értékében 44—46 százalékot képviselt, míg az országos arány 32—33 százalék volt. E tekintélyes részesedés háttérében a kistermelők és a nagyüzemek között kialakult szoros gazdasági együttműködés, sokrétű integrációs kapcsolat húzódik meg.

Jelen tanulmány célja az, hogy egyrészt áttekintse a kistermelés struktúráját, az integráció szervezeti megoldásait, (a megyei példák alapján), másrészt elemezze a mezőgazdasági árrendszernek és a jövedelemszabályozásnak a kistermelésre gyakorolt hatásait.

1. A kistermelés szerepe és struktúrája a megyében

A mezőgazdasági kistermelés fejlődési üteme a VI. ötéves terv éveiben megegyezik az országos mértékkel. A kisgazdaságok termelési struktúrájában viszont lényeges *eltérések* figyelhetők meg. A megyei kistermelésben, amint ezt az 1. táblázat adatai mutatják, *magasabb* az állattenyésztés, különösen pedig a zöldség-és a gyümölcs-termelés részaránya.

A megye kisgazdaságaiban 1983-ban előállított 6,4 milliárd Ft termelési érték 35,9 százaléka növénytermelésből, 64,1 százaléka pedig az állattenyésztésből származott. *A növénytermelésben a nagyüzemek a meghatározók*; a kisüzemi gabonatermelés fokozatosan visszaszorul, ami továbbra is nagy takarmányforgalmat tesz szükségessé. A kisüzemi termőterület egyharmada ház-, illetve a városokhoz közeli tanyák körül van, ahol növekvő arányú a primőr zöldségtermelés és az apróállatok (baromfi, nyúl, nutria stb.) tartása.

A kisgazdaságokban igen *elterjedt az elevenmunkaigényes zöldség és kertészeti termékek termelése*, melynek következtében a gyümölcs-és a zöldségtermelésnek több

¹ Azok a termeléssel foglalkozó háztartások minősülnek kisgazdaságoknak, amelyeknek termőterülete eléri az 1500 m² szántót (illetőleg a 800 m² ültetvényterületet) vagy a meghatározottnál nagyobb állatállománnyal rendelkeznek. (Varga Gyula: Fejlesztési célok és alternatívák az élelmiszer-gazdaságban. KJK 1983. 175. old.)

A kistermelés aránya a mezőgazdasági termelési értékben (%-ban)

	1981	1982	1983
Szántóföldi növénytermelés	18,1	18,7	17,0
Zöldségtermelés	64,5	70,9	71,0
Gyümölcstermelés	72,1	74,9	77,4
Szőlőtermelés	46,3	47,3	42,3
Egyéb növények	11,9	12,0	10,9
Növénytermelés összesen	35	37,8	37,5
Szarvasmarha	31,1	27,7	26,0
Sertésenyésztés	65,1	64,0	64,7
Juhtenyésztés	26,8	21,6	24,4
Baromfienyésztés	54,8	57,4	56,6
Egyéb állattenyésztés	34,6	40,1	38,6
Állattenyésztés összesen	52,8	52,8	53,1
Mezőgazdaság összesen	43,8	45,2	46,1

Forrás: Kovács Ferencné: A kistermelés szerepe, formái és érdekelttségi viszonyai Csongrád megyében. (A Megyei Tanács MÉ Osztályának jelentése. 26—28. old.)

mint 70 százalékát a kisgazdaságok szolgáltatják, az országos 48—50 százalékkal szemben.

Az országos tendenciákkal megegyezően a kistermelők olyan kapacitásokat is a termelésbe vonnak, amelyeket egyébként nagyüzemi módon *nem lehetne hasznosítani* (istállók, szórványföldek, berendezések, családtagok töredék munkaideje stb.). A műszaki alapjaiban és termelési módszereiben korszerűsödő kistermelést a nagyüzemek viszont sokrétű szolgáltatással (vetőmag, tenyészállat, gépi munkák elvégzése, az értékesítés megszervezése, feldolgozása, szaktanácsadás stb.) segítik. A két egymás tevékenységét *raciónálisan kiegészítő* és párhuzamosan fejlődő gazdaságcsoport közötti *gazdasági kapcsolatokban* a „kényszer” támogatás vagy a „megtűrés” magatartásformája helyett *egyre inkább kölcsönösen előnyös áru- és pénzvviszonyok* kerülnek előtérbe.

Az elmúlt évtizedben jelentősen megváltozott a kistermelők *szociális összetétele*. A nyolcvanas évek elejére lecsökkent a szövetkezeti tagok és megnövekedett a nem mezőgazdasági foglalkozásúak száma. Úgy tűnik, hogy a mezőgazdasági kistermelés *munkaerőbázisát* Csongrád megyében is mindjobban a más ágazatokban foglalkoztatottak *töredékmunkaideje* bővítheti. A kisgazdasággal rendelkezők szociális megoszlását mutatja be a 2. táblázat.

Bár a háztáji és a tagi gazdaságok száma igen jelentősen csökkent, mégis ebből a kategóriából származik a kisgazdaságok termelési értékének több mint a fele — a szakosodás és a koncentráció következményeként. A szellemi foglalkozásúak létszámának gyors növekedésére és magas arányára a hobbikert-mozgalom terjedése ad magyarázatot.

A táblázatban látható adatok egyértelműen *cáfolják* azt a korábban kialakult téves álláspontot, amely a szocializmusban létező kistermelést a szövetkezeti tagok háztáji gazdaságaira szűkítette le. A valóság az, hogy ebben a tevékenységben a társadalom valamennyi rétege kisebb-nagyobb mértékben részt vesz.

A kistermeléssel foglalkozók társadalmi összetétele (1981-ben %-ban)

	Magyarország	Csongrád megye
Munkások	31,2	28,1
Szövetkezeti tagok	11,2	16,2
Szellemi foglalkozásúak	18,1	20,1
Kettős jövedelműek	8,9	12,0
Kisárutermelők, kereskedők	3,7	5,8
Nyugdíjasok	26,9	17,8
Összesen	100,0	100,0

Forrás: A mezőgazdasági kistermelés 1981. (Bp. KSH 1982. 15. old.) és Kovács Fné: I. m. 2. old.

Tevékenységük célja alapján Csongrád megyében is elkülöníthetjük egymástól a *szakosodó árutermelő, az önellátó és a hobbi gazdaságokat*. A differenciálódási folyamatra jellemző, hogy a földterületet intenzíven kihasználó vagy az attól függetlenedő piacra termelő gazdaságok száma és piaci részesedésük növekszik. Erőteljesen gyarapszik a kiskert jellegű hobbi gazdaságok köre. Folyamatosan csökken viszont a szociálpolitikai indítékú önellátó gazdaságok száma. Ezen utóbbi tendenciát a családi fogyasztásra termelő *városkörnyéki kiskertek* szaporodása és a nagyüzemi műveléssel jövedelmezően nem hasznosítható földterületek felparcellázásának jövőbeli növekedése ellensúlyozza.

A többszektorú mezőgazdasági termelésben folyamatosan vannak jelen egyéni, csoport és népgazdasági érdekek. A kistermelés *nagyüzemi integrálásának éppen az a lényege, hogy az egymással megegyező vagy versengő érdekeket az egész mezőgazdaság tervszerű fejlődése céljából előnyösen összehangolja*. A kistermelés integrálása azért elsősorban a nagyüzemek feladata, mert ők a birtokosai a korszerű eszközöknek, a szaktudásnak és a termelőkapacitások jelentős részének. Az utóbbi években egyre intenzívebben bekapcsolódnak a kistermelés tudatos szervezésébe az élelmiszeripari vállalatok és az általános fogyasztási és értékesítő szövetkezetek is.

A nagyüzemek integráló, koordináló tevékenységének alapelve az, hogy a létrejövő gazdasági kapcsolatokban mind a nagyüzemek, mind a kistermelők *anyagi előnyöket realizáljanak*. Bár az integráló és az integrált közötti kapcsolat üzleti jellegű, az integráció motívumai és előnyei gazdaságkategóriánként és résztvevőnként különbözőek. A közös gazdaságon keresztül történő értékesítés után például csak a kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetek kaphatnak árkiegészítést, a többi gazdaság a nagyüzemi feláron vagy az állami vállalatok jutalékára számolhat és osztozkodhat rajta a kistermelőkkel.

A nagyüzemek által nyújtott szolgáltatások mértékében és árában is jelentős eltérések tapasztalhatók. Egyes szolgáltatásokat szűkített önköltségen, a takarmányokat nagykereskedelmi áron kizárólag a termelőszövetkezeti tagok kaphatnak meg. A szövetkezeten kívül álló kistermelőknek ezek az árkedvezmények nem adhatók meg. Legkevésbé az egyéni gazdálkodók kapcsolódhatnak rendszeresen és előnyösen a mezőgazdasági nagyüzemekhez, hiszen szolgáltatásokat csak részlegesen és a kívülállókra vonatkozó magasabb áron vehetnek igénybe.²

² Némethi Lászlóné: A kisvállalkozás lehetőségei, esélyei a mezőgazdasági kistermelésben. (Közgazdasági Szemle, 1982/10. sz. 1248. old.)

2. A kistermelés nagyüzemi integrációjának szervezeti formái

A háztáji és a kisegítő gazdaságok zöme ma a családi szükségletekre termelő gazdaság és az árutermelő gazdaság közötti átmenet széles skáláján helyezkedik el. A kistermelés mértékét, célját és módszereit sok tényező határozza meg. Így a rendelkezésre álló munkaerő mennyisége és szakképzettsége, a földterület nagysága, elhelyezkedése, valamint a műszaki-technikai felszereltség. Az utóbbi másfél-két évtizedben a motiváló érdekvizonyok is nagymértékben differenciálódtak, átrendeződtek.

Mindezek következtében a nagyüzemek (beleértve az általános fogyasztási és értékesítő szövetkezeteket is) és a kistermelők között kialakult *munkamegosztás szervezésének módszerei, szervezeti megoldásai nagyon különbözőek*. Szervezeti és gazdasági viszonyait tekintve Csongrád megyében is alapvetően *három megoldás* köré tömöríthető a nagyüzemek színes gyakorlata.

Legelterjedtebb az a termelés-szervezési vagy integrálási forma, amelyben a közös gazdaság elkülönülten, *önálló főágazati keretben* végzi a kistermelés bekapcsolásával, szervezésével együtt járó tevékenységet. Ennek az ágazatnak feladata a kistermeléshez szükséges feltételek, eszközök biztosítása és a megtermelt áruik szervezett formában történő értékesítése. A szerződéskötések által biztosított technikai és gazdasági feltételekkel a *kistermelés mennyisége és struktúrája* befolyásolható.

Jelenleg a megye mezőgazdasági nagyüzemeiben a kistermelés irányításával 250 fő foglalkozik, amelyből 173 szakember függetlenített, 77 fő pedig kapcsolt munkakörben látja el ezt a feladatot. *Előnye* ennek a megoldásnak, hogy a szakirányítás funkciók (beszerzés-termelés stb.) vagy területek szerint tagolódhat. Elkülönült itt a gazdasági kapcsolatok számbavétele és a főágazat reális gazdasági tervet is készíthet. *Hátránya* ennek a módszernek, hogy szinte kizárólag csak a szövetkezetekben dolgozók háztáji termelését kapcsolja a közös gazdasághoz, hiszen a szolgáltatásokat a tagok rendszerint alacsonyabb áron kapják. A kívülállók ezt a „támogatási előnyt” nem, vagy csak nagyon kismértékben élvezhetik.

A nagyvolumenű árutermelés termeléstechnikai és áruforgalmazási igényei már korábban éltrehozták a közös gazdaságok vagy az áfészek irányításával és ellenőrzésével működő *szakcsoportokat*.³ Ennek az integrációs formának alapvető jellemzője a *partnerek közötti egyenrangú, üzleti alapokon álló kapcsolatrendszer kialakítása*, bár az anyagi és a szakmai háttér megteremtésében a nagyüzemek vállalják a kezdeményezést. A közös gazdasághoz kapcsolt kistermelői szakcsoport belső gazdálkodási rendje az önfenntartást, az eredményképzést és a fejlesztést is előírja. A nagyüzemi és a kistermelők közötti gazdasági elszámolás az áruforgalmazás, az anyagértékesítés, a szolgáltatások általánosan elfogadott, tehát nem a „támogatott” árszintjén történik. Minden kistermelő azonos feltételek között vehet részt benne, ezért a kívülállók is aktív tagjai lehetnek a szakcsoportnak. Mivel a kívülálló kistermelők száma erőteljesen növekszik, s a nagyüzemek érdekei is ilyen irányúak, valószínűsíthető, hogy ez a forma fog gyorsabban terjedni a jövőben.

Csongrád megyében 7424 taggal *64 mezőgazdasági szakcsoport működik*, amelyből 57 az áfészekhez, 7 pedig mezőgazdasági szövetkezetekhez tartozik.⁴ A legfontosabbak a sertéstenyésztő és hizláló, a méhészt, a nyúl, a liba- és a galambtenyésztő, valamint a kerthasznosítási szakcsoportok. Különösen figyelemre méltó, hogy évente

³ Csizmadia Ernő: Az MSZMP agrárpolitikája és a mezőgazdaság. (Kossuth, 1984. 149. old.)

⁴ Kovács Ferencné: A kistermelés szerepe, formái és érdekeltégi viszonyai Csongrád megyében. (Csongrád Megyei Tanács, 1984. 23. old.)

8—900 tonna nyulat, 200 tonna galambot, 5—600 tonna mézet és mintegy 130 tonna tollat értékesítenek, amely majdnem teljes egészében tőkés exportra kerül. Az, hogy a megyében a szakcsoportok alig terjedtek el a szövetkezetek körében, két tényezővel magyarázható. 1. A megyében a közös és a kiterjedt háztáji vagy tagi gazdálkodás megfelelő integrációja már korábban kialakult és stabilizálódott. Így a töredék munkaidő és a kihasználatlan termelőkapacitások hasznosítása elsősorban az áfészekhez kapcsolódó formákban történik. 2. A mezőgazdasági szakcsoportokra is a szövetkezeti szektor jövedelem- és munkadíjszabályozása érvényes; a további többletermékét progresszív adó terheli, ezért sem az alapító szövetkezeteknek, sem a tagoknak nem fűződik különösebb érdeke az új szakcsoportok létesítéséhez.

A mezőgazdasági szövetkezetek egy jelentős részében a *hagyományos ellátási, szervezési forma* funkcionál. Ebben a formában az 1976-os kormányintézkedések után létrehozott *háztáji bizottságok* és a hozzájuk tartozó „ün.” háztáji agronómusok tevékenységén nyugszik a kistermelés szervezésének, támogatásának feladata. A háztáji bizottságok szakemberei kötik a kistermelőkkel a termeltetési és értékesítési szerződéseket, amelyben nemcsak a termelési szolgáltatásokat határozzák meg, hanem előírják a termelési módszerekre, a minőségre, a közösen keresztül történő értékesítésre, a költségekre és a jövedelmek megosztására vonatkozó kötelezettségeket is. A kistermelő a gazdasági kapcsolatban a munkaerejét a termelés bizonyos munkafázisainak elvégzését és egyéb termelési eszközeit adja.

A termelés és az értékesítés *kockázata megoszlik* a termeltető és a termelők között, bár a gyakorlati tapasztalatok szerint az értékesítési problémák következményeinek nagyobbik részét általában a kistermelők viselik.

Ebben a szervezési módban gyakran valós vagy vélt *feszültségek, érdekellentmondások élnek*, termelődnek újra. A közös gazdaságok részéről itt érzékelhető leginkább a „kényszerű” támogatás terhe, a tagok részéről pedig az egyéni érdek túlzott előtérbe helyezése. A feszültségek hátterében az integrációs kapcsolat megoldatlan érdekellentmondásai rejlenek.

Az állami gazdaságok és a kistermelés *szervezett, tervszerű kapcsolata* viszonylag rövid múltra tekinthet vissza.⁵ Az új kisvállalkozási formák bevezetése, stabilizálása napjainkban folyik, az egyre erőteljesebb termelői igények kielégítése céljából. Az együttműködéseket elsőként szervező gazdaságok *vállalkozási, termékértékesítési, bérhizlatási* (például a szegedi állami gazdaság) stb. szerződések előírásai alapján szervezték meg a kistermelői tevékenységet. A gazdaságok másik része különböző termény, termék eladásával (vetőmaggal, műtrágyával, takarmánnyal, állattal) és szolgáltatással (szállítással stb.) „segítette” a kistermelők gazdálkodását. A termelőszövetkezetek kezdeti tapasztalataihoz hasonlóan az első időszakban az árviszonyok tisztázatlan kérdései miatt a kapcsolatokban a „segítés” úgy érvényesült, hogy az állami gazdaságok nyereséget nem realizáltak. Az eredményes együttműködés elterjedéséhez viszont elengedhetetlen a „tisztos haszon” lehetőségének biztosítása mindkét fél számára.

Ha azt a kérdést kutatjuk, hogy mennyire tehető a nagyüzemek és a fogyasztási-értékesítő szövetkezetek anyagilag ellentételezett *közreműködése* a kistermelők termelési tevékenységében, akkor erre a választ a nagyüzemek szolgáltatásainak és a kistermelés termelési értékének, továbbá árbevételének összehasonlításával adhatjuk meg. Csongrád megye összes kistermelői *termelési értékének* 1983-ban a nagyüzemek különböző szolgáltatásai a 26,5%-át tették ki, az árbevételüknek pedig a 48,5%-át képviselték. Az összes igénybevett szolgáltatás 61%-át a termelőszövetkezetek, 32%-át

⁵ Nyolczas Boldizsár: Újszerű vállalkozási és érdekeltégi formák az állami gazdaságokban. (ÁGOK 1984.)

az áfészek, 4%-át a szakszövetkezetek és 3%-át az állami gazdaságok folyósították a kistermelőknek.

A kistermelők szorgalmas munkája mellett tehát a nagyüzemek és a kisgazdaságok intenzív együttműködése tette lehetővé a megyében is a kistermelés dinamikus fejlődését. Ezért helytelen, ha ezt az eredményt elszakítják a nagyüzemi szektortól, még helyetlenebb, ha szembeállítják vele, elhallgatva azt a sokriányú munkát, anyagi és szellemi befektetést, amelyeket a nagyüzemek nyújtottak és nyújtanak a kisgazdaságoknak.

A továbbiakban áttérünk a kistermelők áruértékesítési csatornáinak és a mezőgazdasági árviszonyok általános kérdéseinek a tárgyalására.

II. A mezőgazdasági kistermelés és az árrendszer

1. A kistermelők értékesítési irányai

A kistermelés súlya a mezőgazdaságban — a többi ágazathoz képest és önmagában véve is — igen jelentős. Hazánkban a mezőgazdasági termékek bruttó termelési értékének egyharmadát, nettó termelési értékének pedig csaknem felét (folyó áron) kistermelők állítják elő.

A kistermelés jelentősége nem korlátozódik kizárólag az önellátásra, bár a saját szükségletre való termelés kétségtelenül önmagában is jelentős. Csongrád megyében például a megye összes zöldség- és burgonyafogyasztásának igen nagy hányadát, kb. 53—54%-át a termelők saját termelésből való fogyasztása teszi ki.

A kistermelés súlya azonban az *áruértékesítésben is* számottevő. A hagyományokon alapuló kistermelés egy része az évek folyamán átalakult árutermelővé: a családi szükségleteken felül egyre több jut értékesítésre is. Megjelentek a kifejezetten piacra termelő kisgazdaságok is. (lásd az 1. táblázatot.)

1. táblázat

A mezőgazdasági termelőségvetkezeti háztartások megoszlásának változása a háztáji gazdálkodás jellege szerint

A háztáji gazdaság	1967	1972	1977
Nincs vagy nem számottevő	13,4	18,1	20,0
Főként saját fogyasztásra termel	63,7	52,0	23,1
Árutermelő jellegű	18,5	29,9	56,9
Ebből: specializált	3,9	10,1	35,0

Forrás: Juhász Pál: A „második gazdaság” mezőgazdasági kistermelés köré szerveződő alrendszeréről. Kézirat, 1979.

A mezőgazdasági termékek felvásárlásán belül országos viszonylatban az elmúlt másfél évtizedben a kistermelők aránya — változatlan árakon számolva — 11—15% között ingadozott. (Lásd a 2. táblázatot.) Ez az adat azonban nem tükrözi a kistermelés valóságos súlyát az áruértékesítésben.

A kistermelők *értékesítésének irányai* az elmúlt időszakban jelentősen megváltoztak. A mezőgazdasági nagyüzemek *integrációs* tevékenységének fejlődésével a kistermelők áruértékesítése is átterelődött: csökkent a közvetlenül felvásárló és fel-

Mezőgazdasági termékek értékesítése (Felvásárlás)

	Összesen	Kistermelés	%-a
1970	60 558	8 250	13,6
1971	70 364	9 915	14,0
1972	74 727	10 827	14,5
1973	81 847	11 832	14,4
1974	86 115	12 608	14,6
1975	88 865	13 818	15,5
1976	97 765	12 003	13,7
1977	99 145	12 233	12,3
1978	101 439	11 608	11,4
1979	102 691	11 201	10,9
1980	107 467	11 387	10,6
1981	108 604	11 389	10,5
1982*	141 947	15 408	10,8
1983*	140 874	15 478	11,0

* 1981 évi árákon

Forrás: Mezőgazdasági Adattár IV. KSH 1980. Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv, 1980, 1981, 1982, 1983.

3. táblázat

Kistermelők fontosabb termékeinek termelése és értékesítése 1978-ban

	Összes termelés	Összes értékesítés	Ebből:		Összes értékesítésből			
			mezőg. nagyüzem	Vállalatnál	Piacon	mg. nagyüzemnek	vállalatnak %	piacon
Zöldség 1000 t	875,3	491,7	135,3	233,2	123,2	27,5	47,4	25,0
Gyümölcs 1000 t	782,7	325,0	85,0	176,0	64,0	26,1	54,1	19,7
Sertés 1000 t	670,3	451,7	322,7	113,9	15,1	71,4	25,2	3,3
Baromfi 1000 t	170,7	52,5	14,0	21,9	16,6	26,7	41,7	31,6
Tyúktojás mill. db	3045	1652	149	464	1039	9,0	28,1	62,9

1981-ben

Zöldség 1000 t	913	558	256	204	118,6	45,9	36,6	21,2
Gyümölcs 1000 t	908	575	120	204	59,0	20,9	35,4	10,4
Sertés 1000 t	677	463	360	118	13,7	77,8	25,5	3,0
Baromfi 1000 t	167	56	13	27,1	15,8	23,2	48,2	28,3
Tyúktojás mill. db	2775	1277	72	251	964	5,6	19,6	75,5
Tehéntej mill. l	729	583	455	110	37	78,0	18,9	6,4

Forrás: KSH Mezőgazdasági Adatok 1979/2—3., Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv, 1982.

dolgozó vállalatok felé való értékesítés *aránya* (egyres termékek esetében a szabadpiaci értékesítés aránya is), és növekedett az integráló nagyüzemen keresztül való értékesítés. (Lásd a 3. táblázatot.)

Csongrád megyében a felvásárló- és feldolgozó vállalatok összes felvásárlásán belül a kistermelés valóságos aránya a megye fő profilját adó zöldségfélékből az el-

múlt években 54—61% között mozgott, gyümölcsből kb. 50%-át teszi ki, és az élőállatok esetében is eléri a 45%-ot. (Lásd a 4. táblázatot.) E terméktömegnek azonban csak egy hányada — zöldségfélék esetében 37%, vágósertés esetében pedig 59% — az, amit közvetlenül a vállalatok vásároltak fel. A többi a mezőgazdasági nagyüzemekben keresztül került értékesítésre.

4. táblázat

A kistermelés részaránya a felvásárló és feldolgozó vállalatok teljes megyei felvásárlásából Csongrád megyében

1981. évi árákon%

	1981	1982	1983
Növényi termékek összesen	28,5	30,1	30,6
ebből: burgonya és zöldségfélék	53,9	61,2	58,7
gyümölcs	50,0	55,7	49,1
szőlő és bor	30,5	29,9	33,3
Élőállatok	46,1	43,5	45,2
Állati termékek	32,4	31,9	30,2
Felvásárlás összesen	37,8	37,0	39,3

Forrás: Kovács Ferencné: A kistermelés szerepe, formái és érdekeltégi viszonyai Csongrád megye mezőgazdaságában. Cs. M. Tanács V. B. Mezőgazd. és Élelmészügyi Osztályának jelentése Szeged, 1984.

A szabadpiaci értékesítés súlya általában nem jelentős. Elsősorban a növénytermelés, azon belül is egyes zöldségfélék esetében számottevő az aránya. Országos átlagban, 1983-ban például a zöldségfélék esetében⁶ kb. 29%-ot tett ki a szabadpiaci értékesítés aránya, de már a gyümölcsfélénél csak 9,5%-ot, a vágósertés esetében pedig 2%-ot.

Az értékesítés irányai, valamint annak arányai azt is mutatják, hogy a mezőgazdasági kistermelés *árhelyzetét* — csakúgy, mint a nagyüzemekét — *alapvetően az állami felvásárlási árak határozzák meg.*

2. Az árrendszer szerepe a mezőgazdasági kistermelés szabályozásában

Közgazdasági szabályozó rendszerünkön belül az árrendszernek minden ágazat és vállalati-vállalkozási forma tevékenységének befolyásolásában kitüntetett szerepe van.

A *mezőgazdaság* tekintetében azonban az árrendszer jelentősebb szerepet tölt be, mint más ágazatok esetében. Ennek oka az, hogy addig, amíg más ágazatokban — elsősorban az iparban — a *jövedelemszabályozásban* az árrendszer korlátozott szerepet töltött be, a mezőgazdaságban 1968 után is megmaradt ez a funkciója. Pontosabban az *iparban* sohasem töltötte be a *jövedelemelvonás* eszközének a szerepét — az mindig egyéb, pénzügyi eszközökkel történt — az árszabályozás funkciója a tevékenység befolyásolása volt és maradt — lényegében a versenyárrendszer bevezetése után is. A mezőgazdaságban azonban másként alakult a helyzet.

1968 *előtt* a mezőgazdaság szabályozásának legfőbb eszköze az árrendszer volt. Nemcsak a tevékenység befolyásolásának, hanem a jövedelem elvonásának is eszköze

⁶ *Forrás:* Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv, 1983.

volt. Az *adórendszer* ebben — a hatvanas évektől kezdve — elenyésző szerepet játszott, mivel az általános felfogás szerint *célszerű*, hogy „a társadalmi tisztajövedelemnek az a része, amellyel a mezőgazdaságnak hozzá kell járulnia az ösztársadalmi szükségletek kielégítéséhez, ne legyen beépítve az árakba. Ez a hozzájárulás az elméletileg indokoltnál alacsonyabb mezőgazdasági árak megállapítása révén kerüljön elvonásra.”⁷ Ezt a jövedelemszabályozási rendszert egészítette ki a *nagyüzemek* esetében az *állami támogatások* rendszere, amely nélkül a termelészövetkezetek megszűrlődése — nagyüzemmé válása — az árrendszer alakította jövedelemviszonyok mellett lehetetlen lett volna. Ugyanakkor a támogatásoknak szabályozó, befolyásoló szerepe is volt.

1968 után a helyzet megváltozott. Csökkent az ipari-mezőgazdasági árdiszparitás mértéke, s vele együtt a mezőgazdasági árrendszer jövedelemelvonó funkciója. Kiepült a mezőgazdasági nagyüzemek *pénzügyi eszközökkel* való jövedelemszabályozása, az elvonás fő csatornájává az adórendszer lett — hasonlóan az ipari vállalatokhoz.

Az árrendszer jövedelemelvonó szerepe azonban nem szűnt meg teljesen. Különösen 1975 után a pénzügyi szabályozók *mellett* ismét erősödött a hatása. Kialakult az az árpolitikai gyakorlat, amely a mezőgazdasági felvásárlás fix, hatósági árait *időnként hozzáigazítja* a mezőgazdaságban felhasznált anyagok, eszközök árainak emelkedéséhez, de azt *csak részben ellensúlyozza* a mezőgazdasági termékárakban.⁸ Így alakult ki a mezőgazdasági nagyüzemek *kettős* jövedelemelvonási — adó és ár — rendszere, amely különösen a *támogatások csökkenését* követően, a nyolcvanas évek elején nehéz helyzetbe hozta a termelészövetkezeteket és állami gazdaságokat egyaránt.

A *mezőgazdasági kistermelés* szabályozása eltér a nagyüzemekétől. A kistermelők jövedelemszabályozásának *fő eszköze mindig is az árrendszer volt* — és az is maradt. Azon elv alapján, amely még a mezőgazdaság szocialista átszervezése előtt a kisparaszti mezőgazdaság jövedelemszabályozásában — az iparosításhoz szükséges jövedelmek „átszivattyúzása” érdekében — a leghatékonyabb eszköznek az árrendszert tartotta.⁹

Az adózás szerepe változatlanul jelentéktelen maradt a hetvenes-nyolcvanas években is. Sőt, az adó aránya a kistermelés összes jövedelméhez viszonyítva még csökkent is. A kistermelés *adórendszere* sem fejlődött: a jövedelemadó alapja itt ellentétben minden más ágazatban és szektorban alkalmazott gyakorlattal, ma is — csakúgy mint abban az időben, amikor a kistermelés kiszorítása volt a gazdaságpolitikai cél — az *árbevétel és nem a jövedelem*.¹⁰ Ilyen módon az adózás rendszere jelenleg nem is alkalmas a jövedelemszabályozó funkció betöltésére.

Direkt pénzügyi támogatásban a mezőgazdasági kistermelés alig részesült. Korábban elvből, de később, a kistermeléssel kapcsolatos hivatalos politikai koncepció megváltozása után sem alakult ki ennek hathatós gyakorlata. Jelenleg közvetlen termelési támogatást az állam kizárólag a tehéntartás ösztönzésére nyújt. A közvetett állami támogatás is minimális: az ipari eredetű eszközök beszerzéséhez nyújtott köz-

⁷ Csikós-Nagy Béla: Szocialista árelmélet és árpolitika. Kossuth, 1974. 277 l.

⁸ Csete László—Óry János: Az élelmiszergazdaság árrendszerének fejlesztése. Gazdálkodás, 1983/5.

⁹ „A paraszti árbevétel sokszorosa a parasztság által fizetett adónak. Ha ez az arány például a 10 az 1-hez, akkor ez azt jelenti, hogy a mezőgazdasági árszínvonal 10%-os változása — azonos termékmennyiség mellett — olyan jövedelemváltozást eredményez, mint az adó 100%-os változtatása.” (Csikós-Nagy Béla: i.m. 273. l.)

¹⁰ Az árbevétel és a jövedelem különbsége pedig igen erőteljesen érezteti a hatását a termelés korszerűsödése következtében növekvő termelőfelhasználás miatt.

vetett támogatás összege 1982-ben pl. összesen 424 millió Ft-ot tett ki, ami a kistermelés az évi nettó termelési értékének kb. 1%-át jelentette.¹¹

A kistermelés állami szabályozásának tehát szinte kizárólagos eszköze az árrendszer — legalábbis ami a jövedelemszabályozást illeti. A tevékenység ösztönzésében kétségtelenül szerepet játszik a hitelrendszer is, de a jövedelemszabályozás és elvonás költségvetési eszközeit itt kizárólag az *árrendszer helyettesíti*.

3. Az árviszonyok alakulása a mezőgazdaságban

A termelők árhelyzetét alapvetően az határozza meg, hogy hogyan alakul az általuk termelt termékek, valamint a termelésükhöz felhasznált termékek ára.

Az *egész ágazat* árviszonyainak alakulását két dolog jellemzi az elmúlt évtizedben: 1. a hetvenes évek közepétől ismét kinyílt az agrárrolló; és 2. a mezőgazdasági termelői és fogyasztói (piaci, kiskereskedelmi) árak jelentős mértékű elszakadása. (Lásd az 5. táblázatot.)

5. táblázat

*Az agrárrolló, a felvásárlási és piaci árak,
valamint az élelmiszerek kiskereskedelmi árándexe 1975-1983.*

Év	A felhasznált iparcikkek árándexe	A mezőgazd. termékek felvásárlási és piaci árándexe	Élelmiszerek kiskereskedelmi árándexe*
1975	100	100	100
1976	115,8	111,2	109,3
1977	115,4	111,1	116,0
1978	117,6	113,0	120,2
1979	120,7	113,6	132,8
1980	145,8	124,4	149,7
1981	156,6	133,1	155,0
1982	163,1	132,7	162,1
1983	172,2	138,0	170,7

* élvezeti cikkek nélkül

Forrás: Mezőgazdasági Adattár IV. KSH 1981. Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv 1982., Statisztikai Évkönyv, 1983.

1975 és 1983 között a mezőgazdasági termékek állami termelői (felvásárlási) ára 38%-kal nőtt átlagosan. Ugyanakkor a felhasznált nem mezőgazdasági eredetű termékek ára több, mint 72%-kal. Az *agrárrolló* ilyen mértékű kinyílása *nem a piac értéktételének* következménye. A piaci árak ugyanis ugyanebben az időszakban 58,7%-kal, az élelmiszerek fogyasztói árándexe pedig 70,7%-kal növekedett. Az élelmiszerek kiskereskedelmi árándexe pedig még erőteljesebben, 83,6%-kal növekedett. Az élelmiszerek fogyasztói árának gyorsabb növekedése elvileg betudható lenne az élelmiszeripar termelői árának gyorsabb növekedésével. Gyakorlatilag azonban ez a lehetőség elesik, mivel az élelmiszeripar termelői árai nem sokkal haladták meg a mezőgazdaság termelői árának növekedését (46%).¹² A fogyasztói árak növekedését — leg-

¹¹ Forrás: Támogatások és elvonások a mezőgazdaságban 1975—1982. KSH, 1983.

¹² Forrás: Statisztikai Évkönyv, 1982. Statisztikai Havi Közlemények, 1984/9.

alábbi ilyen mértékű növekedését — tehát *nem* a termelői árak növekedése váltotta ki. Sőt, az agráröllő kinyílása is nyilván *tudatos* gazdaságpolitika eredménye volt. Abban az esetben ugyanis, *ha a termelői árak növekedésének korlátja a fogyasztói ár lett volna, akkor az öllő ki sem nyílt volna*, vagy csak jóval kisebb mértékben. (Az élelmiszerek 170,7%-os kiskereskedelmi árindexe csaknem kompenzálja az iparcikkek 72%-os árnövekedését, de a piaci árak 159%-os árindexének megfelelő termelői árindex is kisebb különbséget eredményezett volna.)

A mezőgazdasági *kistermelők* számára valamivel kevésbé erőteljes az agráröllő nyílása. (Lásd a 6. táblázatot.) A kistermelők termelői árindexe valamivel gyorsabban nőtt, mint a nagyüzemeké (45%-kal). Az állami termelői árak jelenleg szektoronként nem mutatnak lényeges eltéréseket. Elsősorban a növénytermelési, kertészeti termékek esetében jelentkezik különbség a kistermelők javára. Ez főként a szezonális árúknak (primőrárúknak), és a minőségi tényezőknek tudható be. A gyümölcsfélénél ugyan ezen előnyök már kevésbé jelentkeznek. Az élőállatok és az állati termékek esetében pedig — mivel sem a koraiság, sem a minőség nem differenciál — a nagyüzemi felár miatt a kistermelők átlagárai alacsonyabbak. A felhasznált iparcikkek fogyasztói ára ugyan csaknem ugyanolyan gyorsan nőtt, mint a nagyüzemek árindexe (168,7%), viszont a fűtés és energia fogyasztói ára, tehát a kistermelők költsége is lassabban nőtt, mint a nagyüzemeké. (150%) Így a kistermelők termelői árainak lemaradása a piaci fogyasztói árak mögött, kisebbnek tűnik, mint a nagyüzemek esetében. Addig, amíg a nagyüzemek termelőfelhasználásának *árindexe* a vizsgált időszakban 150%, a háztáji és kisegítő gazdaságokban csak 146% volt. Viszont a termelőfelhasználás *volumenének* növekedése a kistermelés esetében volt valamivel nagyobb (27, ill. 30%), így a költségeik növekedése nagyjából azonos volt.¹³

4. Az árváltozások hatása a termelők jövedelmére

A termelőfelhasználás növekedése és az áralakulás együttes eredményeképpen jelentős mértékben megváltozott a kistermelés értékösszetétele is. Bár a 100 Ft bruttó termelésre jutó nettó termelési érték a kistermelés esetén még mindig jóval magasabb, mint a nagyüzemekben, a csökkenés mértéke szembetűnőbb. 1975 és 1983 között a nettó termelés aránya — folyó áron — a kistermelésben 55%-ról 46%-ra csökkent, míg a nagyüzemek esetében ugyanez az érték 36, illetve 29%.¹⁴

A mezőgazdasági kistermelés nettó termelési értéke 1975 és 1983 között folyó áron 45%-kal növekedett.

A nettó termelési érték *változatlan áron* számolt indexeinek különbsége a kistermelés *technikai fejlődését*, korszerűsödését tükrözi. (A termelő felhasználás, különösen az ipari eredetű termékfelhasználás növekedése nyilván a korszerűsödés következménye.)

A nettó termelési érték változatlan áron számolt indexe *az eleven munka felhasználás volumenének* alakulását tükrözi. Ugyanakkor a *folyó áron* számított nettó érték a kistermelésből származó *nominális jövedelmet*, indexe pedig annak alakulását mutatja.

E nominális jövedelem reálértékét úgy kapjuk meg, ha a folyó áras adatokat a *fogyasztói árindex*-szel defláljuk. A számítások eredményeit az alábbi 6. sz. táblázat tartalmazza.

¹³ Forrás: KSH Mezőgazdasági Adattár V. és Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv, 1982. 1983.

¹⁴ Forrás: Uo.

A kistermelés nettó termelési értéke

	Folyó áron	1975 évi áron*	Fogyasztói árindexszel deflálva
1975	100	100	100
1976	111,2	100	106,0
1977	126,5	113,9	116,0
1978	121,6	107,6	106,5
1979	111,0	97,7	90,0
1980	127,6	102,6	9,0
1981	138,8	104,3	97,8
1982	144,6	109,0	95,3
1983	145,0	105,0	89,1

* Termelői árindex-szel deflálva

Forrás: Mezőgazdasági Adattár V. KSH 1982. Statisztikai Évkönyv, 1983. Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv, 1983. KSH.

A táblázatból kitűnik, hogy 1. a kistermelésben kifejtett elevenmunka mennyiségének mérsékelt növekedése ellenére az ebből származó reáljövedelem csökkent; mégpedig 2. *erőteljesebben* csökkent, *mint* ugyanebben az időszakban a *reálbérek*.¹⁵ Az árrendszer *jövedelemelszívó* hatása tehát növekvő mértékben érvényesült.

E jövedelemelszívó hatás nem is lenne különösebben veszélyes, ha a kistermelők jövedelme pusztán a személyes fogyasztás céljait szolgálná, ugyanúgy, mint a munkabér. Ha viszont abból indulunk ki, hogy a kisüzemek léte technikai-gazdasági szükségesség,¹⁶ akkor *korszerűsödése*, technikai fejlődése is az. Ilyen körülmények között a kistermelésből származó jövedelem nemcsak személyes fogyasztást szolgáló jövedelem — helyesebben *jövedelemkiegészítés* — hanem a kistermelés korszerűsítésének forrása is — akkor is, ha nem válik szét bérre és tiszta jövedelemre. Ha pedig a korszerűsítés anyagi feltételeit a tevékenységből származó jövedelem nem biztosítja, akkor a kisüzemek stabilitása sem biztosított.

Д-р Миклош Шипош—Д-р Эмеше Эгеті

НЕКОТОРЫЕ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПОЛОЖЕНИЯ ЧАСТНОГО
ПРОИЗВОДСТВА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

(Резюме)

Авторы исследуют организационные вопросы крупнопроизводственной интеграции мелкого сельскохозяйственного производства и влияние системы цен на мелкое производство.

В первой части работы рассматриваются вопросы о роли мелкого производства, его отраслевом распределении и об изменении социальной структуры мелких производителей; при этом отмечаются расхождения между тенденциями в целом по стране и по областям. Работа анализирует также характерные организационные формы, экономических связей

¹⁵ A reálbérek csökkenése ugyanebben az időszakban 1,2% volt.

¹⁶ Ma már senki sem vonja kétségbe a kisüzemek létezésének szükségességét, a kisüzem fogalmának változása képezi vita tárgyát.

между крупными сельскохозяйственными предприятиями и мелкими хозяйствами, основанных на распределении труда.

Вторая часть работы рассматривает роль системы цен в регулировании доходов в сельском хозяйстве вообще и в мелком сельскохозяйственном производстве в частности. Авторы устанавливают, что в формировании отношений дохода в мелком сельскохозяйственном производстве решающим фактором и в наши дни являются закупочные цены, поскольку размер подоходного налога, основанного на денежном доходе, и в 80-ые годы продолжает оставаться незначительным. В связи с различиями в формировании цен на промышленные товары и сельскохозяйственных закупочных цен автору указывают, что в период с 1975 по 83 гг. значительно понизился реальный доход в мелком частном сельскохозяйственном производстве, что ставит под угрозу его необходимую модернизацию.

Dr. Miklós Sipós—Dr. Emese Égető

SOME TOPICAL ISSUES OF THE AGRICULTURAL SMALL-SCALE FARMING

(Summary)

The authors in their paper investigate the organizational questions of integrating the small-scale farming into largescale farming.

The paper — in its first part deals with the role, the branch composition and the social composition of the small-scale farming sector. Pointing out the diverging trends at national as opposed to county level. The study discusses the characteristic organizational forms of economic ties based upon the division of labour between large and small-scale farms.

The second part of the study analyzes the role of price system in agriculture, specifically in the income regulation of small-scale farming.

The article states that the income development of smallscale farming — in our days — it is the buying — up prices which are determining factor, because income tax- based upon product turnover is insignificant even in the 1980 s.

The authors point out that the divergent development of industrial producer prices and agricultural buying-up prices caused that between 1975—1983 the real income of small-scale farmers declined, which is hindering the modernization of this sector.

BÁRÁNYNÉ SZABADKAI ÉVA:

A JATE POLITIKAI GAZDASÁGTAN

OKTATÓINAK SZAKIRODALMI MUNKÁSSÁGA (1952—1984)

Előszó

Ez a bibliográfia a JATE politikai gazdaságtan oktatóinak 1984. december 31-ig megjelent publikációit tartalmazza. A bibliográfiában abc-sorrendben szerepelnek azok, akik 1984. szeptember 1-én a Politikai gazdaságtan tanszék állományába tartoztak mint főállású oktatók, illetve kutatók, továbbá a másodállásúak (Komócsin Mihály, Tóth László, Váczy Mária), valamint a függetlenített aspirantúra miatt tartós fizetés nélküli szabadságon levő Sallai Miklós. Nem szerepelnek viszont azok, akik hosszabb-rövidebb ideig oktattak a JATE-en és jelenleg más felsőoktatási intézményben tevékenykednek (például: Baranyai Róza, Kappanyos Vince, Muhi László), vagy más fontos állami beosztásba kerültek (például: Grossmann Ferenc).

A bibliográfiában publikációként szerepelnek a könyvek, könyvrészletek, tananyagok (jegyzetek), cikkek, könyv- és cikkismertetések, egyetemi doktori értekezések, akadémiai kandidátusi- és doktori disszertációk. Az összeállítás — természetéből következően — nem tesz és nem is tehet különbséget egy 407 oldalas monográfia és egy cikkismertető írás, vagy egy több mint 300 oldalas jegyzet és egy 10—15 oldalas jegyzetkész közt.

A tanszék tudományos munkájáról ez az összeállítás — magától értetődően — nem adhat teljes képet. Nem szerepelnek benne a különböző tudományos konferenciákon elhangzott előadások, ha azok vagy téziseik nem jelentek meg nyomtatásban. Ugyancsak nem szerepelnek a különböző intézetek (MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet, MTA KTI, MTA Szociológiai Intézet, Agrárgazdasági Kutatóintézet stb.), az OTTKT koordinációs irodái és titkárságai (pl. Szocialista Vállalat) számára készített műhelytanulmányok, a KK-munkák zárójelentései, a tananyagokhoz készült előtanulmányok, az interjúk stb.

Az összeállítás a publikációkat időrendi sorrendben tartalmazza. Egy-egy éven belül első helyen a tananyagok szerepelnek, majd a könyvek, könyvrészletek következnek. Az oktatók tudományos tevékenységének fejlődését illusztrálja az a tény, hogy 6 könyv jelent meg tollukból. A sorrend az egyetemi doktori értekezésekkel (12) és az akadémiai disszertációkkal (8) folytatódik. Ezeket a tanulmányok, cikkek, könyv- és cikkismertetések felsorolása követi. A folyóiratokban megjelent elméleti cikkek mellett szép számban található heti- vagy napilapokban publikált írások. Ezek ismeretterjesztő-elméleti, napi aktuális kérdésekkel foglalkoznak. Ez azt bizonyítja, hogy az oktatók tevékenysége nem korlátozódik az intézmény falain belül végzett munkára, hanem tágabban értelmezi világnézetet formáló nevelő funkciójukat és szót kérnek a társadalmi-közéleti problémák körül folyó vitákban is. A könyvismertetések, illetve recenziók szép száma (17) arra utal, hogy az oktatók kritikai tevékenysége sem elhanyagolt terület. Örömmel állapítható meg, hogy magas az oktatási tapasztalatoknak, módszereknek, a hallgatók nevelésének szentelt cikkek száma (19). A tanszéknek a külföldi intézményekkel fennálló kapcsolatában egyre inkább

a tartalmi együttműködés kerül előtérbe. Ez fejeződik ki a közös kiadványok, az együtt rendezett tudományos ülésszakok, konferenciák anyagainak jelentős számában is.

A bibliográfiát a könnyebb kezelhetőség érdekében tárgymutató egészíti ki. A publikációk visszakereshetőségét a tételek folyamatos számozása biztosítja.

Köszönetet mondok mindazoknak, akik a bibliográfia összeállításában segítségemre voltak.

Az oktatók publikációs tevékenységének értékelése nem az előszó feladata. A 333 tételt tartalmazó összesítés azonban egyértelműen bizonyítja, hogy a JATE Politikai gazdaságtan tanszékének oktatói nemcsak szóban, hanem írásban is gazdagítják a marxizmus—leninizmus propagandáját és oktató-nevelő munkájukkal párhuzamosan a leírt gondolat erejével is szolgálják a marxista—leninista eszmék terjedését és vesznek részt az ideológiai harcban.

DR. ANDRÁSSY ADÉL egyetemi docens, a közgazdaságtudományok kandidátusa

1. Alapanyagkészlet-optimumok meghatározása véletlen ütemezésű és véletlen nagyságú részszállítmányok esetére
= Politikai gazdaságtan Acta VIII. Szeged, 1972. 3—22. old.
2. A korszerű rezsizgazdálkodás néhány elméleti és gyakorlati kérdése a szocialista állami vállalatoknál
= Politikai gazdaságtan Acta X. Szeged, 1973. 17—30. old.
3. Módszertani vita a JATE Marxizmus—Leninizmus szakcsoportjában „A termelési tulajdon- és érdekviszonyok, valamint kölcsönös kapcsolatuk néhány alapvető problémája az oktatásban, különös tekintettel a politikai gazdaságtan oktatására” témakörben.
= Tájékoztató, 1973. 3. sz. 105—127. old.
4. Dinamikus termelési függvények alkalmazásának lehetőségei és problémái a magyar mezőgazdaság növekedésének elemzésében.
(egyetemi doktori értekezés)
— MKKE, 1975. 122 old.
5. A magyar mezőgazdasági termelés alakulását jelentősen befolyásoló releváns gazdasági változók kiválasztása egy- és többtényezős korrelációs analízissel.
= Politikai gazdaságtan Acta XIII. Szeged, 1976. 3—16. old.
6. Dinamikus termelési függvények alkalmazásának egyes kérdései a magyar mezőgazdaság növekedésének elemzésében.
= Tájékoztató, 1976. 4. sz. 90—111. old.
7. Dinamikus termelési függvények alkalmazásának lehetőségei és problémái a magyar mezőgazdaság növekedésének elemzésében.
= Tanulmányok ... 1977. Békéscsaba, 1977. 48—61. old.
8. A föld értékelésének egyes kérdései a marxista közgazdasági irodalomban, különös tekintettel a különbözőzeti járadék kérdéseire Marx műveiben
= Tanulmányok ... 1979. Békéscsaba, 1979. 29—45. old.
9. Fekete Ferenc — Earl O. Heady — Bob R. Holdren: Célok és optimumok a termelőszövetkezeti gazdálkodásban
(könyvismertetés)
(társszerző: Nagy Lajos)
= Magyar Tudomány, 1979. 1. sz. 81—83. old.
= Szigma, 1979. 3—4. sz. 249—250. old.
10. A föld és az egyéb termelési tényezők kapcsolata a mezőgazdasági növekedésben
(kandidátusi értekezés)
— MTA, Budapest, 1980. 217 old.
11. Markverhältnisse und Bodenpreis im staatsmonopolistischen Kapitalismus
(Piaci viszonyok és földár az állammonopolista kapitalizmusban)
= V. Leipziger Politökonomisches Symposium zur Imperialismusforschung 1980. Handelshochschule Leipzig. Diskussionsbeiträge 2. 96—98. old.
12. Vállalatnagyság és hatékonyság a termelőszövetkezetekben
= Közgazdasági Szemle, 1980. 12. sz. 1438—1450. old.
13. Javaslat az MSZMP XII. kongresszusa határozatainak a szocializmus politikai gazdaságtanába történő beépítésére
(társszerző: Sipos Miklós)
— Szeged, 1981. 14. old.

14. A magyar mezőgazdaság termelési tényezői és a termelési eredmény kapcsolatának vizsgálata idősoros elemzés alapján.
= Politikai gazdaságtan Acta XVIII. Szeged, 1982. 3—19. old.
15. A magyar mezőgazdaság módosított Cobb—Douglas-típusú termelési függvénye
= Gazdálkodás, 1982. 12. sz. 36—40. old.
16. A föld és az egyéb termelési tényezők kapcsolata a mezőgazdasági növekedésben.
— Politikai gazdaságtan füzetek 37, 1983. 78 old.
17. A területi koncentráció és a földterületek minőségének szerepe a mezőgazdasági növekedésben.
= Politikai gazdaságtan Acta XX. 1983. 3—16. old.
18. A mezőgazdasági vállalatok termelési színvonal szerinti differenciálódásának néhány összefüggése Békés megyében
(társszerző: Tarján Mihály)
= Békési Élet, 1983. 4. sz. 428—433. old.
19. Az ásványi nyersanyagforrások felhasználásának, hatékonysága javításának gazdasági és társadalmi problémái
— Központi bányászati fejlesztési intézet közleményei (magyar és szovjet szerzők közös kutatásának eredménye), Budapest, 1984. 297. old.
20. Az értéknagyság, a munkatermelékenység és a munkaintenzitás összefüggéseinek egyes kérdései
= Tájékoztató, 1984. 1. sz. 68—84. old.
21. Az MSZMP agrárpolitikája és a magyar mezőgazdaság
= Délmagyarország, 1984. március 7.

DR. CZAGÁNY LÁSZLÓ egyetemi docens, a közgazdaságtudományok kandidátusa

22. Az értékesítő tevékenység gazdasági hatékonysága Csongrád megye mezőgazdasági termelőszövetkezeteiben
(egyetemi doktori értekezés)
1971. 183. old.
23. Az értékesítő tevékenységgel kapcsolatos döntések mechanizmusa a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben
= Az MSZMP Csongrád Megyei Bizottság Oktatási Igazgatósága Évkönyve, 1972. 107—121. old.
24. Az értékesítő tevékenység gazdasági hatékonysága a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben
= Politikai gazdaságtan Acta VIII. Szeged, 1972. 25—38. old.
25. A termelőszövetkezeti értékesítés rendszerének alaptípusai
= Gazdálkodás, 1972. 12. sz. 9—14. old.
26. Mezőgazdasági termékek közvetlen értékesítése — problémákkal
= Csongrád Megyei Hírlap, 1972. január 30.
27. Egy történelmi jelentőségű határozat évfordulójára
= Csongrád Megyei Hírlap, 1972. december 6.
28. Szövetkezetpolitikai tanfolyam 1972—73.
(társszerző: Bernula Mihály)
— Csongrád megyei politikai füzetek, 1973. 62. old.
29. A teszt-módszer alkalmazása az esti egyetemi politikai gazdaságtan oktatásban
(társszerző: Szigeti János)
= Az MSZMP Csongrád Megyei Bizottság Oktatási Igazgatóság Évkönyve, 1973. 125—146. old.
30. A vállalati üzem- és munkaszervezés korszerűsítését célzó politikai tevékenység néhány tapasztalata Csongrád megyében
(társszerző: Kakuszi László)
= Az MSZMP Csongrád Megyei Bizottság Oktatási Igazgatóság Évkönyve, 1974. 55—70. old.
31. A gazdasági élet fejlődése. A megye gazdasága az 1970-es évek első felében
= Csongrád Megye 30 éve, 1975. 16—26. old.
32. A szocialista munkaverseny-mozgalom fejlődésének fő vonásai
= Az MSZMP Csongrád Megyei Bizottság Oktatási Igazgatóság Évkönyve, 1975. 49—58. old.
33. Új politikai gazdaságtan Acta
= Délmagyarország, 1976. március 24.
34. A mezőgazdasági termékforgalom fejlődésének külföldi tendenciái
= Az MSZMP Csongrád Megyei Bizottság Oktatási Igazgatóság Évkönyve, 1977. 79—96. old.

35. Az élelmiszeripari vállalatok érdekeltiségi rendszerének néhány problémája és azok hatása a mezőgazdasági termékgazdálkodásra
= Politikai gazdaságtan Acta XV. Szeged, 1978. 53—66. old.
  36. A „bőség zavara” és a felelősség
= Délmagyarország, 1978. január 13.
  37. Az élelmiszergazdaság forgalmi szférája
= Közgazdasági Szemle, 1978. 7—8. sz. 858—870. old.
  38. A Magyar Tanácsköztársaság gazdaságpolitikája
= Az MSZMP Csongrád Megyei Bizottság Oktatási Igazgatóság Évkönyve, 1979. 59—67. old.
  39. A mezőgazdasági termékkereskedelem rendszere Magyarországon
(kandidátusi értekezés)
— MTA, 1979. 249. old.
  40. A világelelmzés és az élelmiszerhelyzet vizsgálatának módszertani kérdései
(társ szerzők: Tóth László—Váczy Mária)
= Közgazdasági Szemle, 1980. 4. sz. 491—494. old.
  41. Роль американского «продовольственного оружия» в международной торговле продуктами питания и в мировом продовольственном положении
(Az amerikai „élelmiszerfegyver” szerepe a nemzetközi élelmiszerkereskedelemben és a világelelmzési helyzetben)
(társ szerző: Nagy Lajos)
= Влияние внешней торговли на продовольственное положение в современном мире, Szeged, 1981. 278—298. old.
  42. Az élelmiszerek és a mezőgazdasági termelőeszközök kereskedelmének szerepe a világelelmzési helyzet alakulásában
(társ szerző: Tóth László)
= Tudomány és Mezőgazdaság, 1981. 2. sz. 63—65. old.
  43. A vertikális integráció néhány sajátossága a közös piaci élelmiszergazdaságban, különös tekintettel a termékgazdálkodás szerepére
= Politikai gazdaságtan Acta XIX. 1982. 110—128. old.
  44. A mezőgazdasági termelés és forgalom koncentrációjának jellemzői és új vonásai a monopolkapitalizmusban
(társ szerző: Nagy Lajos)
= Politikai gazdaságtan Acta XIX. Szeged, 1982. 59—94. old.
  45. Adalékok a világelelmzési probléma kutatásához
(társ szerzők: Nagy Lajos, Tóth László)
= Közgazdasági Szemle, 1982. 10. sz. 1202—1213. old.
  46. Некоторые факторы формирования спроса на продовольствие в развитых капиталистических странах
(Az élelmiszerek iránti kereslet alakulásának néhány tényezője a fejlett tőkésországokban)
(társ szerző: Tóth László)
= Индустриализация сельского хозяйства и структурные сдвиги в производстве и потреблении продовольствия в странах капитализма, Москва, 1983. 101—109. old.
  47. Einige Fragen zur Entwicklungshilfe der monopolkapitalistischen Staaten
(A monopolkapitalista államok által nyújtott fejlesztési segélyek egyes kérdései)
(társ szerző: Váczy Mária)
= Theoretisch-methodologische und lehrmethodische Probleme der Imperialismustheories, Leipzig, 1983. 8. sz. 92—93. old.
  48. A demo-ökonómia kialakulása és fejlődése
= Politikai gazdaságtan Acta XXI. Szeged, 1984. 3—13. old.
  49. Közgazdászok Csongrád megyében. Szakemberhiány
= Délmagyarország, 1984. március 13.
- DR. DEMETER ANNA* egyetemi tanársegéd
50. Gazdaságunk a termelő és a fogyasztó szemével (Kossuth Könyvkiadó, 1977.)
(könyvismertetés)
= Népgazdaság, 1977. október 13.
  51. Két könyv az ipari dolgozók magatartásáról
(Hankiss Elemér: Értékszociológiai kísérlet, Népművelési Propaganda Iroda, 1977.; Gelléri Péter: A vándorló munkások, Akadémiai Kiadó, 1977.)
(könyvismertetés)
= Tájékoztató, 1978. 5. sz. 175—176. old.

52. Hozzászólás a Pécsi Akadémiai Bizottság Filozófiai Szakbizottsága által szervezett tudományos konferencián
= Filozófia, ember, szaktudományok. A marxista filozófia emberkonceptiója és a szaktudományok mai eredményei, Budapest, 1979. 290—291. old.
53. A szükséglet és érdek fogalmának és kapcsolatának interdiszciplináris értelmezése (egyetemi doktori értekezés)
— MKKE, 1981. 115. old.
54. Gondolatok az érdek általános fogalmához
= Politikai gazdaságtan Acta XX. Szeged, 1983. 17—25. old.

DR. ÉGETŐ EMESE egyetemi docens, a közgazdaságtudományok kandidátusa

55. Bruttó és nettó jövedelmi érdekelttség a mezőgazdaság szövetkezeti szektorában
= Politikai gazdaságtan Acta III. Szeged, 1967. 27—40. old.
56. A termelő felhalmozás és a bruttó jövedelem kapcsolata a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben (egyetemi doktori értekezés)
— MKKE, 1968. 166 old.
57. Gazdálkodás és jövedelem a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben
= Politikai gazdaságtan Acta IV. Szeged, 1969. 43—59.
58. A föld szerepe a termelőszövetkezetek gazdálkodásában
= Politikai gazdaságtan Acta V. Szeged, 1970. 72—86. old.
59. Hatékonyság és jövedelmezőség a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben
= Politikai gazdaságtan Acta VI. Szeged, 1970. 3—19. old.
60. Marxista nevelés az egyetemen
= Délmagyarország, 1970. december 31.
61. Felhalmozás és jövedelmezőség a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben (kandidátusi értekezés)
— MTA, 1973. 319 old.
62. A termelés tényezői és a növekedés tendenciái a magyar mezőgazdaságban
= Politikai gazdaságtan Acta IX. Szeged, 1973. 27—42. old.
63. A tulajdonforma és a gazdasági mechanizmus hatása a felhalmozás és a tiszta jövedelem kapcsolatára
= Politikai gazdaságtan Acta X. Szeged, 1973. 17—30. old.
64. Jövedelemdiszparitás és árdiszparitás a mezőgazdaságban
= Politikai gazdaságtan Acta XI. Szeged, 1974. 3—19. old.
65. Felhalmozás és jövedelmezőség a termelőszövetkezetekben
— Kossuth Könyvkiadó, 1976. 192. old.
66. A szövetkezeti tulajdon fejlődési tendenciái
= Tanulmányok ... 1976. Békéscsaba, 1976. 29—50. old.
67. Hipotézisek a modern pénzről
= Tájékoztató, 1977. 2. sz. 107—120. old.
68. Szocialista egyenlőség az elosztásban (társszerző: Forgács Katalin)
— Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1978. 245 old.
69. Papírpénz-e a hitelpénz?
= Politikai gazdaságtan Acta XV. Szeged, 1978. 3—12. old.
70. A jól ismert dolgok problémáiról, a módszerről és egyébről (válasz a hozzászólásokra)
= Tájékoztató, 1978. 6. sz. 145—176. old.
71. A Szovjetunió gazdaságpolitikája a szovjethatalom első éveiben
= A JATE és a SZOTE ünnepi Actája a NOSZF 60. évfordulója tiszteletére, Szeged, 1978. 81—86. old.
72. Munka szerinti elosztás — anyagi és erkölcsi ösztönzés
= Délmagyarország, 1978. január 12.
73. Értéktörvény és pénz
= Politikai gazdaságtan füzetek 26. sz. 1979. 3—99. old.
74. Das Monopol und Veränderungen in der Konkurrenz
A monopóliumok és a verseny
= V. Leipzig Politökonomisches Symposium zur Imperialismusforschung Diskussionsbeiträge 2., Lipcse, 1980. 22—26. old.
75. A tulajdonviszonyok szerkezete és színvonala Délkelet-Alföldön
= A szocializmus építésének aktuális kérdései, Szeged, 1981. 52—61. old.
76. Veränderungen der genossenschaftlichen Wirtschaft und die Unternehmensform

(A termelőszövetkezetek vállalkozási formáinak változása)

= A JATE ÁJK Mezőgazdasági és munkajogi tanszékének kiadványai 5. sz. Szeged, 1981. 58—68. old.

77. Andrásy Adél „A föld és az egyéb termelési tényezők kapcsolata a mezőgazdasági növekedésben” című kandidátusi értekezésének véde (ismertetés)
= Tájékoztató, 1981. 3. sz. 110—114. old.
78. A szocialista tulajdonviszonyok fejlődésének egyes kérdései
= Tájékoztató, 1981. 6. sz. 63—84. old.
79. Korunk problémái és a marxi gazdaságelmélet
= Marx öröksége, Szeged, 1983. 51—58. old.
80. Monopólium és értéktörvény
= Politikai gazdaságtan Acta XX. Szeged, 1983. 27—42. old.
81. Mihalik István—Szigeti Endre: Fejezetek a marxista—leninista politikai gazdaságtan történetéből (Kossuth Könyvkiadó, 1981.)
(könyvismertetés)
= Közgazdasági Szemle, 1983. 3. sz. 366—368. old.
82. A monopólium, a verseny és a szocializmus
= Közgazdasági Szemle, 1984. 12. sz. 1422—1435. old.

DR. FARKAS BEÁTA tudományos segédmunkatárs

83. Tények és gondolatok a második gazdaságról
= A XV. OTDK nívódíjas pályamunkái, Budapest, 1982. 45—49. old.
84. Megjelent a Politikai gazdaságtan Acta XX. kötete
= Délmagyarország, 1984. március 23.

DR. IMRE OTTÓ egyetemi adjunktus

85. A munkabér és munkabérrendszerünk néhány kérdése I—II.
= Délmagyarország, 1960. augusztus 25., 26.
86. A munka szerinti elosztás és az átlagbérelenőrzés rendszere
(egyetemi doktori értekezés)
— MKKE, 1966. 166. old.
87. A munkabér közgazdasági természetéről a szocializmusban
= Politikai gazdaságtan Acta II. Szeged, 1966. 31—43. old.
88. Bérrendszer és a munka szerinti elosztás az új gazdasági mechanizmusban
= Délmagyarország, 1966. szeptember 22.
89. Lenin a szocialista gazdaság irányításáról
= Ünnepi Acta NOSZF 50. évfordulója alkalmából, Szeged, 1967. 71—84. old.
90. Lenin a szocialista gazdaság irányításáról
= Tiszatáj, 1967. 11. sz. 1043—1048. old.
91. A munka szerinti elosztás néhány elvi kérdése
= Politikai gazdaságtan Acta XIII. Szeged, 1976. 17—30. old.
92. A központi tervszerű irányítás (terv) és piaci szabályozás (piac) szintézisének gazdaságelméleti háttere
= Politikai gazdaságtan Acta XV. Szeged, 1978. 13—27. old.
93. A szocialista tulajdon és továbbfejlesztése napjainkban
= Délmagyarország, 1978. január 14.
94. A pénz vásárlóereje és a fogyasztás
= Délmagyarország, 1978. március 1.
95. A munka szerinti elosztás társadalmi érvényességének kritériumrendszere
= Politikai gazdaságtan Acta XVI. Szeged, 1979. 3—15. old.
96. A tervszerűség, az értéktörvény, a munka szerinti elosztás alapkategóriái és összefüggései — különös tekintettel a terv és a piac, valamint a munka szerinti elosztás és a piac kapcsolatára
— Politikai gazdaságtan füzetek 29. sz. 1980. 118. old.
97. A vállalati érdek elnyelésének anatómiája
= Délmagyarország, 1980. október 15.
98. A gazdasági ösztönzés (munka szerinti elosztás) néhány aktuális kérdése
= Politikai gazdaságtan füzetek 34. 1982. 7—17. old.
99. A bér- és keresetszabályozás fejlődési tendenciái és aktuális kérdései
= Politikai gazdaságtan Acta XXI. Szeged, 1984. 15—28. old.

100. Számadás
= Délmagyarország, 1949. január 1.
101. Szeged termelőségvetkezeti város
= Délmagyarország, 1960. január 24.
102. A fogyasztói árak reformjáról
= Délmagyarország, 1967. december 24.
103. Tanyakérdés — sok év gondja
= Figyelő, 1971. november 17.
104. Szeged és környező községek
= Délmagyarország, 1972. november 22.
105. Gondolatok a tanyavilág helyzetéről és jövőjéről
= Társadalmi Szemle, 1973. 3. sz. 39—47. old.
106. A magyar tanya kérdéseiről (bevezető előadás a Hazafias Népfront Országos Tanácsa és a KISZ KB által rendezett országos tanácskozáson)
= A Hazafias Népfront és a KISZ KB közös kiadványa, 1974.
107. A területfejlesztés tapasztalatai Csongrád megyében
= Társadalmi Szemle, 1976. 1. sz. 45—52. old.
108. A tanyakérdés Csongrád megyében
— Csongrád megyei politikai füzetek, 1976.
109. Számvetés és előretételek
= Csongrád Megyei Hírlap, 1978. január 1,
= Délmagyarország, 1978. január 1.
110. Gazdasági feladataink — a pártmunka oldaláról
= Társadalmi Szemle, 1978. 12. sz. 31—38. old.
111. Számvetés és feladatok
= Csongrád Megyei Hírlap, 1979. december 24.
= Délmagyarország, 1979. december 24.
112. Megnyitó előadás
= Munkakultúra és politikai tudatformálás, Kossuth Könyvkiadó, 1980.
113. Közgazdászok szegedi fóruma
= Csongrád Megyei Hírlap, 1980. június 22.
= Délmagyarország, 1980. június 22.
114. Eredményeink és tennivalóink
= Csongrád Megyei Hírlap, 1981. január 1.
= Délmagyarország, 1981. január 1.
115. A bérszabályozás továbbfejlesztése a politikai oldaláról nézve
= Társadalmi Szemle, 1982. 4. sz. 31—38. old.
= Csongrád Megyei Hírlap, 1982. május 5., 6., 7.
= Délmagyarország, 1982. május 5., 6., 7.
116. Gazdaságpolitikánk 1945-től napjainkig
— A TIT és a Csongrád Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztály közös kiadványa,
Szeged, 1983. 22. old.
117. Társadalmi-gazdasági viszonyok
= Csongrád megye gazdasági földrajza, TIT Csongrád Megyei Szervezete, Szeged, 1983.
65—96 old.
118. Csongrád megye bemutatkozik barátainak
= Barátok tapasztalatai közös kincs, Csongrád megyei Lapkiadó, Szeged, 1984. 23—40. old.
119. Csongrád megye gazdasági, társadalmi fejlődése II.
= Csongrád Megyei Honismereti Híradó, Szeged, 1984. 7—31. old.
120. По пути социалистического развития
(A szocializmus fejlesztésének útján)
= Знамя Коммунизма (Одесса), 1984. szeptember 30.
121. Csongrád megye bemutatkozik barátainak
= Csongrád Megyei Hírlap, 1984. október 2.
= Délmagyarország, 1984. október 2.
122. Ünnepi beszéd Csongrád megye és Szeged felszabadulásának 40. évfordulója alkalmából
= Csongrád Megyei Hírlap, 1984. október 13.
= Délmagyarország, 1984. október 13.
123. Megértettük az idők szavát és tettük amit tenni kellett
= Csongrád Megyei Hírlap, 1984. december 1.
= Délmagyarország, 1984. december 1.

124. Nehéz, de eredményes év után
 = Csongrád Megyei Hírlap, 1984. december 31.
 = Délmagyarország, 1984. december 31.

DR. MAYER LÁSZLÓ egyetemi docens, a közgazdaságtudományok kandidátusa

125. „A szocialista külkereskedelemmel” foglalkozó előadás néhány oktatási tapasztalata
 = Tájékoztató, 1958. 5. sz. 108—114. old.
126. A külkereskedelem ricardoi elméletének kritikájáról és felhasználásáról a szocialista gazdaságban
 = Politikai gazdaságtan Acta I. Szeged, 1959. 25—45. old.
127. Néhány fontosabb zöldségfajta exportjának alakulása Csongrád megyében
 (egyetemi doktori értekezés)
 — Budapest, 1963. 109 old.
128. A nemzetközi elszámolás kérdéseiről
 = Szegedi Egyetem, 1964. január 10.
129. A szocialista országok mezőgazdasági nemzetközi munkamegosztásának néhány kérdése
 = Politikai gazdaságtan Acta II. Szeged, 1966. 45—65. old.
130. A szövetkezetek fejlődésének néhány vonatkozása Tanzániában
 = Politikai gazdaságtan Acta VI. Szeged, 1970. 19—31. old.
131. Az „afrikai szocializmus” tanzániai változatának néhány kérdése
 = Politikai gazdaságtan Acta VII. Szeged, 1971. 31—46. old.
132. Tanzania gazdasági elmaradottságának néhány jellemzője
 = Politikai gazdaságtan Acta IX. Szeged, 1973. 73—83. old.
133. A mezőgazdaság szerepe Tanzania gazdasági fejlődésében
 (kandidátusi értekezés)
 — MTA, 1975. 328. old.
134. A mezőgazdasági termelőerők és fejlesztésével kapcsolatos feladatok Tanzániában
 = Politikai gazdaságtan Acta XII. Szeged, 1975. 51—65. old.
135. A mezőgazdaság szerepe a gazdasági fejlődésben és az agrárpolitika néhány általános kérdése Tanzániában
 = Politikai gazdaságtan Acta XIII. Szeged, 1976. 31—42. old.
136. Magyarország fejlődő országokkal való kereskedelmi, gazdasági kapcsolatainak néhány elméleti kérdése
 = Tanulmányok ... 1977. Békéscsaba, 1977. 48—61. old.
137. Magyarország fejlődő országokkal való külgazdasági kapcsolatainak néhány kérdése
 = Politikai gazdaságtan Acta XV. Szeged, 1978. 29—40. old.
138. Tőkés világgazdaság — magyar gazdaság
 = Délmagyarország, 1978. március 20.
139. Magyarország külgazdasági hitelpolitikája
 = Délmagyarország, 1978. május 17.
140. A fejlődő országoknak nyújtott segítség néhány elvi kérdése
 = Politikai gazdaságtan Acta XVI. Szeged, 1979. 16—25. old.
141. Magyarország külgazdasági hitelpolitikája
 = Tanulmányok 1979. Békéscsaba, 1979. 13—29. old.
142. A világgazdaság hatása a magyar gazdaságra az 1970-es években
 = Tájékoztató, 1982. 4. sz. 153—168. old.
143. Az idegen nyelv szakos bölcsészhallgatók politikai gazdaságtan oktatásának tartalmi és módszerbeli kérdései
 = Felsőoktatási Szemle, 1982. 12. sz. 719—726. old.
144. A világgazdaság fejlődésének kérdései című továbbképző tanfolyam oktatásának néhány módszertani tapasztalata
 = Az MSZMP Csongrád Megyei Bizottság Oktatási Igazgatóságának Évkönyve, Szeged, 1983. 67—75. old.
145. Néhány adalék az 1980-as évek tőkés protekcionizmusához
 = Politikai gazdaságtan Acta XXI. Szeged, 1984. 29—35. old.

DR. MÁLOVICS JÁNOS egyetemi adjunktus

146. A magyarországi lakáskérdés néhány társadalmi-gazdasági vonatkozása
 (egyetemi doktori értekezés)
 — Pécs, 1982. 120. old.
147. A lakástermelés és -elosztás gazdaságtanáról
 = Politikai gazdaságtan Acta XX. Szeged, 1983. 43—54. old.

DR. NAGY LAJOS egyetemi tanár, a közgazdaságtudományok doktora

148. Az árutermelő munka kettős jellegének értelmezéséről
= Délmagyarország, 1953. március 13.
149. A módszertani alapelvek alkalmazása a politikai gazdaságtani szemináriumokon
= Tájékoztató, 1954. 5. sz. 22—28. old.
150. A szocialista iparosítás — a szocializmus építésének fő eszköze
= Délmagyarország, 1955. április 14.
151. A nehézipar vezető szerepe a népgazdaságban
= Délmagyarország, 1955. április 24.
152. A nehézipar fejlődése és a munkásosztály vezető szerepe növekedésének összefüggése
= Délmagyarország, 1955. július 7.
153. Tessedik Sámuel közgazdasági nézetei
= Közgazdasági Szemle, 1956. 11—12. sz. 1420—1433. old.
154. A földjáradék természetéről és szerepéről a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben
= Politikai gazdaságtan Acta I. Szeged, 1959. 3—23. old.
155. A kommunista társadalom alapjairól a szocializmusban
= Délmagyarország, 1959. augusztus 18.
156. Hogyan győzött a Szovjetunió gazdaságilag viszonylag rövid idő alatt le az Egyesült Államokat?
= Délmagyarország, 1959. augusztus 26.
157. A Szovjetunió hétéves terve és a kommunista társadalom távlatai
— TIT, 1959. 22. old.
158. A szocializmus politikai gazdaságtana (jegyzet a tudományegyetemek állam- és jogtudományi karai számára)
(társszerzők: Sáros Miklós, Zinhaber Ferenc)
— Tankönyvkiadó, 1961. 120. old.
159. A földjáradék hatása a jövedelemviszonyokra a termelőszövetkezetekben
(kandidátusi értekezés)
— MTA, 1962. 240. old.
160. A különbözőzeti földjáradék a termelőszövetkezetekben
160. A különbözőzeti földjáradék a termelőszövetkezetekben
= Közgazdasági Szemle, 1963. 6. sz. 710—719. old.
161. A közgazdaságtudomány haszna
= Délmagyarország, 1963. július 8.
162. A marxizmus—leninizmus egyetemi oktatásának nevelő hatásáról
= Szegedi Egyetem, 1963. szeptember 17.
163. A földjáradék a termelőszövetkezetekben
— Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964. 264. old.
164. A kapitalizmus politikai gazdaságtana (jegyzet a tudományegyetemek állam- és jogtudományi karai számára)
(társszerzők: Sipos Aladár, Zinhaber Ferenc)
— Tankönyvkiadó, 1964. 33. old.
165. A különbözőzeti földjáradék szerepe a termelőszövetkezetek közötti jövedelemkülönbségekben
= Gazdálkodás, 1964. 4. sz. 13—23. old.
166. Sipos Aladár: Az új agrárválság sajátosságai az Egyesült Államokban
(ismertetés)
= Közgazdasági Szemle, 1964. 6. sz. 772—775. old.
167. A különbözőzeti földjáradék mennyiségi meghatározása a szocializmusban
= Politikai gazdaságtan Acta II. Szeged, 1966. 3—20. old.
168. A terv és a piac kapcsolata az új gazdasági mechanizmusban
= Délmagyarország, 1966. július 6.
169. A kapitalizmus politikai gazdaságtana I—II.
— Tankönyvkiadó, 1967. 272. old.
170. Közgazdasági ABC mezőgazdákknak (címszavak)
— Mezőgazdasági Könyvkiadó, Budapest, 1967. kb. 20. old.
171. A jövedelmi érdekeltség és a gazdasági mechanizmus a mezőgazdaságban
= Politikai gazdaságtan Acta III. Szeged, 1967. 3—17. old.
172. Fizikai és morális amortizáció. Amortizációs alap. Dinamikus szinttartás
= Társadalmi Szemle, 1967. 8—9. sz. 171—174. old.
173. Ártípusok, árszínvonal, árarányok
= Társadalmi Szemle, 1967. 10. sz. 116—120. old.
174. Többlettermék, társadalmi tisztá jövedelem, vásárlóerő, árualap
= Társadalmi Szemle, 1967. 12. sz. 122—125. old.

175. Hozzászólás a „Tulajdon, érdek, vállalati érdek” című vitához
= Tájékoztató, 1968. 1. sz. melléklet, 7 old.
176. Az örökséget tovább is kell fejleszteni
= Társadalmi Szemle, 1968. 7. sz. 86—88 old.
177. A földértékelés és a munkaértékelmélet
= Politikai gazdaságtan Acta IV. Szeged, 1969. 3—18 old.
178. A Közgazdasági Társaság munkájáról és feladatairól
= Délmagyarország, 1969. április 29.
179. A földértékelés munkaértékelméleti és árelméleti alapjai a kapitalizmusban és a szocializmusban
= Politikai gazdaságtan Acta V. Szeged, 1970. 3—45. old.
180. Lenin a szocialista gazdaság fejlődéséről és jellemzőiről
= A JATE ünnepi Actája Lenin születésének 100. és hazánk felszabadulásának 25. évfordulója tiszteletére, Szeged, 1970. 5—24. old.
181. A kötelező irodalom helye és szerepe a politikai gazdaságtan oktatásában
(társszerzők: Kóbor László, Tóth László)
= Tájékoztató, 1970. 4. sz. 210—217. old.
182. Egy oktatási kísérlet tapasztalatai
(társszerzők: Sípos Miklós, Tóth László)
= Felsőoktatási Szemle, 1970. 6. sz. 383—387. old.
183. A földjáradékélmélet és a modern tőkés mezőgazdaság
= Politikai gazdaságtan Acta VII. Szeged, 1971. 1—13. old.
184. Közgazdaság és közvélemény
= Délmagyarország, 1971. november 23.
185. A marxizmus—leninizmus tanszéki csoportok feladatai
= Felsőoktatási Szemle, 1972. 7—8. sz. 52—70. old.
186. Közgazdasági ABC (címszavak)
— Mezőgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973. kb. 12 iv
187. A termelékenység és a személyes jövedelmek kapcsolata a mezőgazdaságban
— Politikai gazdaságtan füzetek 8. sz. 1973. 164 old.
188. Paraszti jövedelmek és jövedelemdifferenciák
= Politikai gazdaságtan Acta IX. Szeged, 1973. 3—25. old.
189. A munkatermelékenység és a személyes jövedelmek viszonya a mezőgazdaságban
= Politikai gazdaságtan Acta X. Szeged, 1973. 3—16. old.
190. dr. Horváth Róbert: A statisztikai módszer és elmélet kérdései Berzeviczy Gergely műveiben (ismertetés)
= Statisztikai Szemle, 1973. 1. sz. 82—86. old.
191. A szocialista szövetkezetek vállalati jellegéről
= Közgazdasági Szemle, 1974. 6. sz. 706—715. old.
192. A tőkés termelési mód kialakulása és a tőkés termelés jellemzése.
A tőke és az értéktobblet
= A kapitalizmus politikai gazdaságtana (egységes jegyzet a tudományegyetemek állam- és jogtudományi karai számára), Tankönyvkiadó, 1975. 71—111. old.
193. A társadalmi termék és nemzeti jövedelem. Egyszerű és bővített újratermelés
= A kapitalizmus politikai gazdaságtana (egységes jegyzet a tudományegyetemek állam- és jogtudományi karai számára), Tankönyvkiadó, 1975. 113—134. old.
194. A tőkés termelési mód fejlődésének szakaszai. Az állami monopolkapitalizmus
= A kapitalizmus politikai gazdaságtana (egységes jegyzet a tudományegyetemek állam- és jogtudományi karai számára), Tankönyvkiadó, 1975. 135—175. old.
195. Földjáradék. Agrárviszonyok a kapitalizmusban
= A kapitalizmus politikai gazdaságtana (egységes jegyzet a tudományegyetemek állam- és jogtudományi karai számára), Tankönyvkiadó, 1975. 193—220. old.
196. A munkásosztály helyzete a kapitalizmusban
= A kapitalizmus politikai gazdaságtana (egységes jegyzet a tudományegyetemek állam- és jogtudományi karai számára), Tankönyvkiadó, 1975. 375—395. old.
197. Az imperializmus helye a történelemben
= A kapitalizmus politikai gazdaságtana (egységes jegyzet a tudományegyetemek állam- és jogtudományi karai számára), Tankönyvkiadó, 1975. 397—429. old.
198. A szocialista szövetkezet vállalati jellege
= A szocialista vállalat 1. köt. (A társadalmi tulajdon és a szocialista vállalat), Akadémiai Kiadó, 1975. 118—124. old.

199. A különböző ráfordításformák szerepe a szocialista mezőgazdasági újratermelésben
= Politikai gazdaságtan Acta XII. Szeged, 1975. 37—48. old.
200. A munkatermelékenység, a személyi jövedelmek és kapcsolatuk a mezőgazdaságban
(akadémiai doktori értekezés)
— MTA, 1976. 449. old.
201. A munkatermelékenység és személyi jövedelmek a mezőgazdaságban
— Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1976. 407 old.
202. A szocialista szövetkezeti vállalatok
= A szocializmus politikai gazdaságtana 2. köt. (egységes jegyzet a tudományegyetemek állam- és jogtudományi karai számára)
Tankönyvkiadó, 1976. 173—195. old.
203. A differenciálódás közgazdasági alapjai, valamint a hatékonyság és a személyi jövedelem-differenciák kapcsolata a mezőgazdaságban
= Differenciáltság a mezőgazdaságban, Szeged, 1976. 85—104. old.
204. Az ipari és mezőgazdasági személyi jövedelmek aránya és arányos fejlesztése
= Közgazdasági Szemle, 1976. 3. sz. 279—292. old.
205. Közgazdasági Kislexikon (címszavak) (harmadik bővített és átdolgozott kiadás)
— Kossuth Könyvkiadó, 1977. kb. 3. ív
206. Iparunk és mezőgazdaságunk munkatermelékenysége
= A szocialista vállalat 6. köt. (Hatékonyság iparosodó mezőgazdaságunkban), Akadémiai Kiadó, 1977. 72—81. old.
207. Производительность труда и экономический механизм в сельском хозяйстве
(A munkatermelékenység és gazdasági mechanizmus a mezőgazdaságban)
= Politikai gazdaságtan Acta XIV. Szeged, 1977. 3—18 old.
208. A marxizmus—leninizmus tudományos diákkörök konferenciája Szegeden
= Délmagyarország, 1977. április 6.
209. Einige Fragen der Arbeitskräftesituation in der Ungarischen Volksrepublik
(A munkaerőhelyzet néhány kérdése Magyarországon)
(társszerző: Váczy Mária)
= Konferenzprotokoll (Ernst—Moritz—Arndt—Universität)
Greifswald, 1978. 82—95. old.
210. A munkatermelékenység, reáljövedelmek és a fogyasztás kapcsolatáról a szocializmusban
= Tájékoztató ... Kecskemét, 1978. 1. sz. 27—37. old.
211. A XIII. OTDK marxizmus—leninizmus szekciójának tapasztalatai
(társszerző: Belényi Gyula)
= Tájékoztató, 1978. 2. sz. 143—148. old.
212. A kapitalizmus politikai gazdaságtana (egységes jegyzet az egyetemek és főiskolák számára) (készült Nagy Lajos kéziratának és a felsőoktatás politikai gazdaságtan jegyzeteinek felhasználásával)
— Kossuth Könyvkiadó, 1979. 269 old.
213. Fekete Ferenc — Earl O. Heady — Bob R. Holdren: Célok és optimumok a termelőszövetkezeti gazdálkodásban
(könyvismertetés)
(társszerző: Andrassy Adél)
= Magyar Tudomány, 1979. 1. sz. 81—83. old.
= Szigma, 1979. 3—4. sz. 249—250. old.
214. A politikai gazdaságtan egyetemi (főiskolai) oktatása új törzsanyagának elveiről és módszereiről
= Közgazdasági Szemle, 1979. 11. sz. 1309—1322. old.
215. A szocializmus politikai gazdaságtana (egységes jegyzet az egyetemek és főiskolák számára) (készült Nagy Lajos kéziratának és a felsőoktatás politikai gazdaságtan jegyzeteinek felhasználásával)
— Kossuth Könyvkiadó, 1980. 311 old.
216. A vita néhány tanulsága
= Délmagyarország, 1980. november 23.
217. A társadalom termelési módjának fejlődése a fejlett szocializmus építésének időszakában
= A szocializmus építésének aktuális kérdései, Szeged, 1981. 9—21. old.
218. Összefoglaló a politikai gazdaságtan szekcióban elhangzott előadásokról és hozzászólásokról
= A szocializmus építésének aktuális kérdései, Szeged, 1981. 102—110. old.
219. Az ipari és a mezőgazdasági munka termelékenységének különbsége és kiegyenlítődése a kapitalizmusban
= Politikai gazdaságtan Acta XVII. Szeged, 1981. 47—63. old.
220. Роль америка нского «продовольственного оружия» в международной торговле продуктами питания и в мировом продовольственном положении

- (Az amerikai „élelmiszerfegyver” szerepe a nemzetközi élelmiszerkereskedelemben és a világ-élelmiszeri helyzetben)
 (társszerző: Czagány László)
 = Влияние внешней торговли на продовольственное положение в современном мире, Szeged, 1981. 178—298. old.
221. A mezőgazdasági termelés és forgalom koncentrációjának jellemzői és új vonásai a monopol-kapitalizmusban.
 (társszerző: Czagány László)
 = Politikai gazdaságtan Acta XIX. Szeged, 1982. 59—94. old.
222. Adalékok a világelelmiszeri probléma kutatásához
 (társszerzők: Czagány László, Tóth László)
 = Közgazdasági Szemle, 1982. 10. sz. 1202—1213. old.
223. A marxi eszmerendszer és megvalósulása napjainkban
 = Marx öröksége, Szeged, 1983. 11—19. old.
224. A közgazdasági napok után
 = Délmagyarország, 1983. november 13.
225. Az ásványi nyersanyagforrások felhasználásának, hatékonysága javításának gazdasági és társadalmi problémái
 — Központi bányászati fejlesztési intézet közleményei (magyar és szovjet szerzők közös kutatásának eredménye), Budapest, 1984. 297 old.
226. Az elmélet próbaköve. Csizmadia Ernőné: A vállalati struktúra új vonásai az élelmiszergazdaságban.
 (könyvismertetés)
 = Népszabadság, 1984. március 15.

DR. OLÁH JÁNOS egyetemi tanársegéd

227. A személyes anyagiösztönzés és hatékonyság
 = A XV. OTDK nivódíjas pályamunkái I. köt. Budapest, 1982. 94—97. old.
228. A jövedelem és a teljesítmény kapcsolata a vállalati dolgozóknál, különös tekintettel a kisvállalkozásokra
 (egyetemi doktori értekezés)
 — Szeged, 1984. 129. old.
229. Hatékonyság versus egyenlőség?
 = Politikai gazdaságtan Acta XXI. Szeged, 1984. 37—47. old.

DR. SALLAI MIKLÓS egyetemi adjunktus

230. Az anyagi érdekelttség és a hatékonyság néhány időszerű kérdése a termelőszövetkezetek termelési szerkezetének alakításában
 (egyetemi doktori értekezés)
 — MKKE, 1975. 158. old.
231. A mezőgazdasági differenciálódás kérdései. Vitaülés Szegeden
 = Délmagyarország, 1976. április 4.
232. Некоторые вопросы материальной заинтересованности и эффективности и колхозах Венгрии
 (Az anyagi érdekelttség és hatékonyság néhány kérdése a magyar termelőszövetkezetben)
 = Politikai gazdaságtan Acta XIV. Szeged, 1977. 55—70. old.
233. В. Коссов «Проблемы развития аграрно-промышленного комплекса страны»
 (Az agrár-ipari komplexumok fejlesztésének problémái)
 In: Плановое Хозяйство, Moszkva, 1979. 7. sz. 75—82. old.
 (cikkismertetés)
 = Tájékoztató a külföldi közgazdasági irodalomról, 1979. 11. sz. 51—53. old.
234. Gazdaság és politika
 = Délmagyarország, 1980. május 11.
235. Az iparszerű termelési rendszerek néhány elméleti és gyakorlati kérdése
 = Politikai gazdaságtan Acta XIX. Szeged, 1982. 49—61. old.
236. А. Дунаев «О хозяйственном механизме развитого социализма»
 (A fejlett szocializmus gazdasági mechanizmusa)
 In: Вестник Московского Университета Сер. Экономика, Мозкква, 1981. 5. sz. 3—10. old.
 (cikkismertetés)
 = Tájékoztató a külföldi közgazdasági irodalomról, 1982. 2. sz. 1—2. old.

237. В. Майер—В. Рутгайзер—Л. Зубова—В. Кушелский «К вопросу о показателях социального развития в общегосударственных планах СССР»
(A társadalmi fejlődés mutatói a Szovjetunió állami terveiben)
In: Социологические Исследования,
(cikkismertetés)
= Tájékoztató a külföldi közgazdasági irodalomról, 1982. 2. sz. 35—36. old.
238. М. Войков «Сравнение в система социалистического хозяйствования»
In: Вопросы Экономики, Москва, 1981. 11. sz. 60—69. old.
(A verseny a szocialista gazdálkodás rendszerében)
(cikkismertetés)
= Tájékoztató a külföldi közgazdasági irodalomról, 1982. 2. sz. 43—45. old.
239. A második gazdaság helye, szerepe a szocialista társadalom építésében
= Tájékoztató, 1983. 3. sz. 170—180. old.

DR. SÍPOS MIKLÓS egyetemi docens, a közgazdaságtudományok kandidátusa

240. A hallgatók aktivitásának növelése a marxizmus—leninizmus oktatásában
= Felsőoktatási Szemle, 1968. 10. sz. 600—604. old.
241. Az árkiegészítés néhány tapasztalata a szegedi járás kedvezőtlen adottságú termelészövetkezeteiben
(egyetemi doktori értekezés)
— 1969. 105. old.
242. A tételes árkiegészítés kísérleti rendszerének elméleti alapjai és felépítése
= Politikai gazdaságtan Acta IV. Szeged, 1969. 61—73. old.
243. A gyenge termelészövetkezetek és az állami támogatás néhány kérdése
= Politikai gazdaságtan Acta V. Szeged, 1970. 86—110. old.
244. A gyenge tsz-ek jövője
= Délmagyarország, 1970. november 29.
245. Egy oktatási kísérlet tapasztalatai
(társ szerzők: Nagy Lajos, Tóth László)
= Felsőoktatási Szemle, 1970. 6. sz. 383—387. old.
246. Monopolvállalatok és a piaci verseny a szocialista gazdaságban
= Politikai gazdaságtan Acta VII. Szeged, 1971. 48—58. old.
247. Monopolvállalatok a szocialista gazdaságban
= Tájékoztató, 1972. 4. sz. 52—70. old.
248. A mezőgazdaság állami támogatásának kialakulása és fontosabb formái néhány nyugat-európai országban
= Politikai gazdaságtan Acta IX. Szeged, 1973. 85—96. old.
249. A gazdasági reform néhány jellemzője a szovjet mezőgazdaságban
= Politikai gazdaságtan Acta X. Szeged, 1973. 65—78. old.
250. Az árdotációk szerepe a népgazdaságunkban
= Csongrád Megyei Hírlap, Szeged, 1973. február 9.
251. A mezőgazdasági termelészövetkezetek állami támogatásának elméleti alapjai, fontosabb forrásai és tapasztalatai szocialista gazdaságban
(kandidátusi értekezés)
— MTA, 1975. 278. old.
252. A mezőgazdasági árpolitika szerepe a szovjet kolhozok jelenlegi irányítási rendszerében
= Tájékoztató, 1975. 4—5. sz. 134—149. old.
253. A termelészövetkezetek állami támogatási rendszerének fejlődése Magyarországon
= Politikai gazdaságtan Acta XIII. Szeged, 1976. 43—65. old.
254. Lengyel, magyar és szovjet kutatók közös tanulmánykötete
(könyvismertetés)
= Délmagyarország, 1976. március 20.
255. Совместное издание полских, советских и венгерских учёных
(Lengyel, magyar és szovjet kutatók közös tanulmánykötete)
(könyvismertetés)
= Знамя Коммунизма, 1976. április 4.
256. Felhalmozás és jövedelmezőség a térszekben. dr. Égető Emese könyvéről
(könyvismertetés)
= Délmagyarország, 1976. április 10.
257. Munkatermelékenység és személyi jövedelmek a mezőgazdaságban. dr. Nagy Lajos könyve.
(könyvismertetés)
= Délmagyarország, 1977. augusztus 4.

258. A mezőgazdaság pénzügyi támogatásának forrása és funkciói a szocialista gazdaságban
= Politikai gazdaságtan Acta XV. Szeged, 1978. 41—52. old.
259. A mezőgazdaság állami támogatása
= Délmagyarország, 1978. április 20.
260. A szocialista mezőgazdaság állami támogatásának elméleti és gazdaságpolitikai kérdései
— Politikai gazdaságtan füzetek 32. sz. 1981. 7—60. old.
261. A szovjet kolhozok finanszírozásának néhány kérdése
= Politikai gazdaságtan Acta XVIII. Szeged, 1982. 63—73. old.
262. A hallgatók világnézeti-politikai arculata és a politikai gazdaságtan oktatás aktuális feladatai
= Tájékoztató, 1983. 2. sz. 138—149. old.
263. A vállalati bérszabályozás típusai és új vonásai
= Délmagyarország, 1983. január 23.
264. Politikai gazdaságtan Acta
= Délmagyarország, 1984. november 20.
- DR. TÓTH LÁSZLÓ* másodállású oktató, a közgazdaságtudományok kandidátusa
265. Az agrárközgazdasági kutatások helyzete és feladatai
= Délmagyarország, 1969. február 13.
266. A magyar mezőgazdaság eszközigenységének egyes problémái (egyetemi doktori értekezés)
— MKKE, 1970. 122. old.
267. A mezőgazdaság eszközigenységének hosszútávú tendenciái és a rövidtávú változások egyes országok empirikus adatai alapján
= Politikai gazdaságtan Acta VI. Szeged, 1970. 65—79. old.
268. A kötelező irodalom helye és szerepe a politikai gazdaságtan oktatásában (társszerzők: Kóbor László, Nagy Lajos)
= Tájékoztató, 1970. 4. sz. 210—217. old.
269. Egy oktatási kísérlet tapasztalatai (társszerzők: Nagy Lajos, Sípos Miklós)
= Felsőoktatási Szemle, 1970. 6. sz. 383—387. old.
270. Felsőoktatási módszertani konferencia Szegeden
= Délmagyarország, 1970. november 4.
271. Ágazati struktúraváltozások és az eszközigenység az élelmiszergazdaságban 1985-ig
= Politika gazdaságtan Acta VII. Szeged, 1971. 48—74. old.
272. A mezőgazdaság és az élelmiszeripar kapcsolatai és az eszközigenység a szövetkezeti mozgalom kezdetétől a termelőszövetkezetek megszilárdulásáig I.
= Tudomány és Mezőgazdaság, 1971. 3. sz. 38—45. old.
273. A mezőgazdaság és az élelmiszeripar kapcsolatai és az eszközigenység a szövetkezeti mozgalom kezdetétől a termelőszövetkezetek megszilárdulásáig II.
= Tudomány és Mezőgazdaság, 1971. 4. sz. 38—46. old.
274. A népgazdasági struktúra változásai és a mezőgazdasági tőkekoeficiens (társszerző: Salánki Istvánné)
= Statisztikai Szemle, 1971. 10. sz. 1009—1020. old.
275. Néhány adalék élelmiszergazdaságunk előtörténetéhez
= Politikai gazdaságtan Acta XI. Szeged, 1974. 63—74. old.
276. Az egyetemi reform hatása a politikai gazdaságtan oktatására (társszerző: Váczy Mária)
= Felsőoktatási Szemle, 1974. 2. sz. 76—80. old.
277. Népgazdasági tervezésünk fejlődése és a továbbfejlesztés perspektívái
= MSZMP Csongrád Megyei Bizottsága Oktatási Igazgatóságának Évkönyve, Szeged, 1975. 66—75. old.
278. Gazdasági prognosztika és rendszerelméleti szemléletmód
= Politikai gazdaságtan Acta XII. Szeged, 1975. 67—77. old.
279. A jövőtudomány módszereinek alkalmazása az élelmiszertermelés vizsgálatában (kandidátusi értekezés)
— MTA, 1976. 328. old.
280. A termelőszövetkezetek differenciáltságának egyes kérdései a Körös Vidéke Tsz Szövetség területén (társszerző: Vantara János)
= Tanulmányok ... 1976. Békéscsaba, 1976. 51—70. old.
281. Élelmiszertermelés és a jövőtudomány
= Az információ 1977. évi helyzete, Szeged, 1977. 98—126. old
282. Некоторые вопросы группировки экономических прогнозов

- (A gazdasági prognózis osztályozásának néhány problémája)
 = Politikai gazdaságtan Acta XIV. Szeged, 1977. 43—54. old.
283. A tőkés és a szocialista gazdaság alapvonásai
 = Politikai gazdaságtan (ELTE TTK), Tankönyvkiadó, 1978. 49—66. old.
284. Társadalmi újratermelés és gazdasági növekedés
 = Politikai gazdaságtan (ELTE TTK) Tankönyvkiadó, 1978. 79—97. old.
285. Társadalmi újratermelés és gazdasági növekedés a szocializmusban
 = Politika gazdaságtan (ELTE TTK) Tankönyvkiadó, 1978. 109—114. old.
286. Az élelmiszer-élprogram prognosztizálásának egyes kérdései
 = II. Magyar jövőkutató konferencia II. köt., Székesfehérvár, 1978. 120—129. old.
287. Kézikönyv egy új tudományhoz (Besenyey Lajos—Gidai Erzsébet—Nováky Erzsébet: Jövő-kutatás, előrejelzés a gyakorlatban)
 (könyvismertetés)
 = Népszabadság, 1978. április 13.
288. Die Unterordnung der Landwirtschaft unter die Herrschaft der Monopole
 (A monopóliumok uralma a mezőgazdaság felett)
 (társszerző: Váczy Mária)
 = Wissenschaftliche Beiträge. Karl Marx Universität, Leipzig, 1979. 158—160. old.
289. Az ipar és a mezőgazdaság közötti munkamegosztás kezdeteinek technikai-gazdasági és társadalmi-gazdasági vetületei
 = Politikai gazdaságtan Acta XVI. Szeged, 1979. 70—82. old.
290. A tudomány és a gazdaság viszonya a tudományos-technikai forradalom körülményei között
 = Tanulmányok ... 1979. Békéscsaba, 1979. 3—13. old.
291. Einige Probleme der Beziehungen zwischen der Berufsbildung der Arbeitskraft und des Unterrichts in Ungarn
 (A munkaeö szakképzettsége és a közoktatás közötti kapcsolat néhány problémája Magyarországon)
 = Greifswalder Koll., Greifswald, 1980. 49—56. old.
292. Производство сельскохозяйственных машин и мировая торговля ими во взаимосвязи с сельскохозяйственным производством
 (A mezőgazdasági gépek gyártása és világkereskedelmük összefüggésben a mezőgazdasági termeléssel)
 = Основные тенденции мирового рынка продовольствия и средств сельскохозяйственного производства, Информационный Бюллетень, Budapest—Szeged, 1980. 243—256. old.
293. A világmodellek gondolati rendszerének változásai
 = Prognosztika, 1980. 1—2. sz. 98—102. old.
294. A világelelmezés és az élelmiszerhelyzet vizsgálatának módszertani kérdései (nemzetközi tanácskozás Lipcsében)
 (társszerzők: Czagány László, Váczy Mária)
 = Közgazdasági Szemle, 1980. 4. sz. 491—494. old.
295. Az irányelvek és a gazdaság
 = Csongrád Megyei Hírlap, 1980. február 20.
296. Az élelmiszertermelés középtávú tervezésének prognosztikai megalapozása
 = Tanulmányok a magyar szocialista mezőgazdaság témaköréből, Politikai gazdaságtan füzetek 32. sz. 1981. 109—191. és 204—212. old.
297. Die Genesis der Arbeitsleitung zwischen Industrie und Landwirtschaft von den Anfängen bis zum Übergang zum Imperialismus
 (Az ipar és a mezőgazdaság közötti munkamegosztás kezdeteinek technikai-gazdasági és társadalmi-gazdasági vetületei a kapitalizmus kialakulásától az imperializmusig)
 = Die Genesis der Arbeitsteilung zwischen Industrie und Landwirtschaft im Kapitalismus, Lipcse, 1981. 21—36. old.
298. A termelőerők és a termelés néhány regionális sajátossága Dél-Alföldön
 = A szocializmus építésének aktuális kérdései, Szeged, 1981. 91—95. old.
299. A technikai fejlődés új vonásai és a nyugat-európai agrárpolitika „csödjé”
 = Politikai gazdaságtan Acta XVII. Szeged, 1981. 83—96. old.
300. Az élelmiszerek és a mezőgazdasági termelőeszközök kereskedelmének szerepe a világelelmezési helyzet alakulásában
 (társszerző: Czagány László)
 = Tudomány és Mezőgazdaság, 1981. 1. sz. 63—65. old.
301. A termelőerők és a hatékonyság néhány regionális problémája Dél-Alföldön
 = Tájékoztató, 1981. 5. sz. 92—105. old.
302. A műszaki fejlődés és a koncentráció a fejlett tőkésországok mezőgazdasági gépgyártásában
 = Politikai gazdaságtan Acta XIX. Szeged, 1982. 95—111. old.

303. Adalékok a világgazdasági probléma kutatásához
(társ szerzők: Czagány László, Nagy Lajos)
= Közgazdasági Szemle, 1982. 10. sz. 1202—1213. old.
304. A gazdaságirányítás továbbfejlesztése és az árak alakulása
= Országos elméleti tanácskozás, Veszprém, Kossuth Könyvkiadó, 1984. 210—213. old.
305. A szocialista országok ábrázolása a polgári világmodellekben
= Politikai gazdaságtan Acta XXI. Szeged, 1984. 49—60. old.
306. Globális világ, nemzetközi viszonyok
(társ szerző: Jaksá Margit, Jáger Ida)
= Külpolitika, 1984. 5. sz. 89—98. old.
307. A világgazdasági probléma megoldási javaslatai. A négy világmodell ideológiai-politikai jellemzői
= Tájékoztató, 1984. 6. sz. 133—148. old.

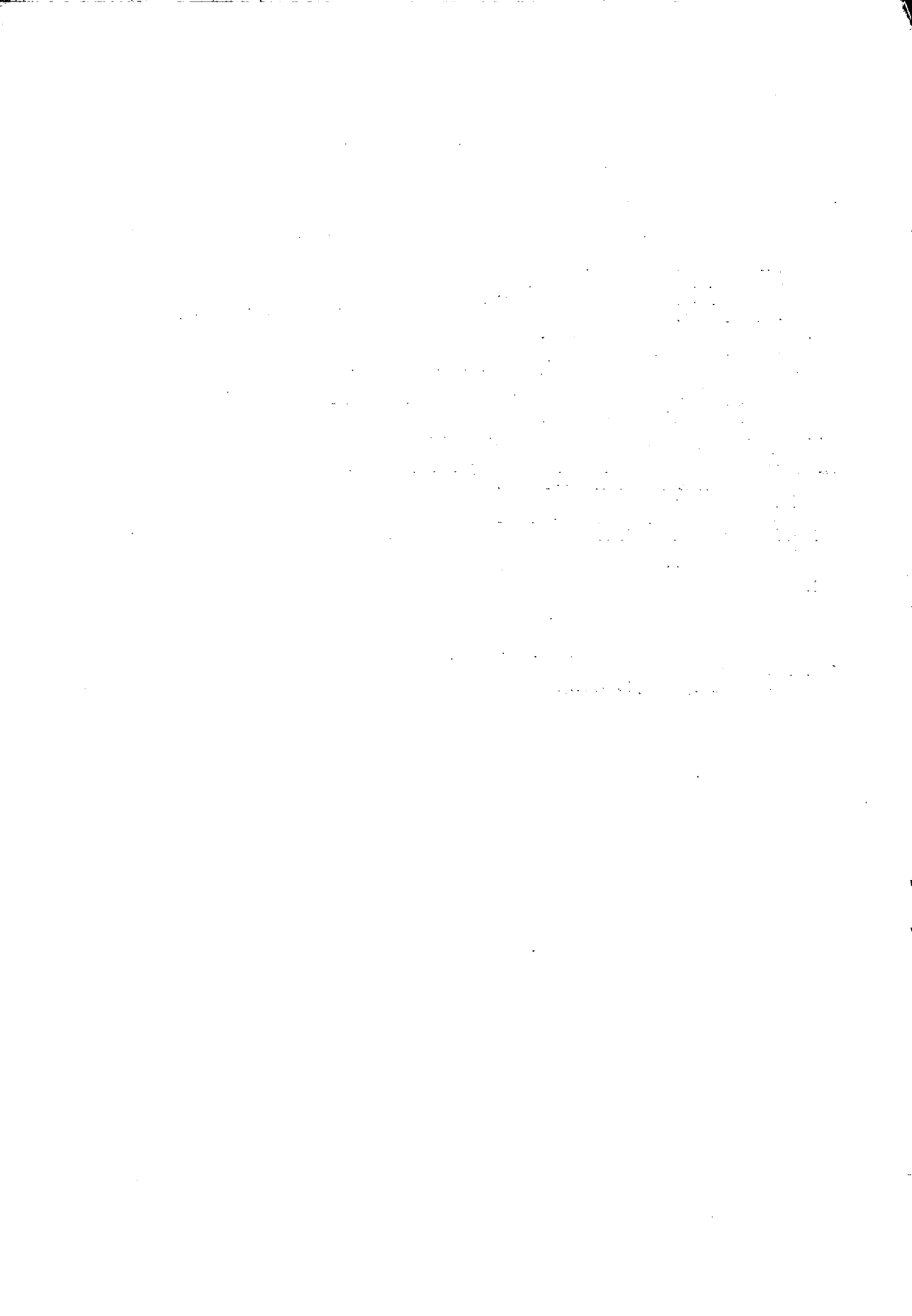
DR. VÁCZY MÁRIA másodállású oktató

308. Az egyetemi reform hatása a politikai gazdaságtan oktatására
(társ szerző: Tóth László)
= Felsőoktatási Szemle, 1974. 2. sz. 76—80. old.
309. Önköltség és a termelőszövetkezetek vállalati gazdálkodása
(egyetemi doktori értekezés)
— MKKE, 1975. 99. old.
310. A költséggazdálkodás kialakulását elősegítő és befolyásoló tényezők a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben
= Politikai gazdaságtan Acta XIII. Szeged, 1976. 67—78. old.
311. A kapitalizmus fejlődési szakaszai
= Politikai gazdaságtan (ELTE TTK) Tankönyvkiadó, 1978. 67—78. old.
312. A társadalmi újratermelés és a gazdasági növekedés a kapitalizmusban
= Politikai gazdaságtan (ELTE TTK) Tankönyvkiadó, 1978. 83—90., 97—102. old.
313. A szocialista népgazdaság tervszerű irányítása
= Politikai gazdaságtan (ELTE TTK) Tankönyvkiadó, 1978. 116—121. old.
314. Einige Fragen der Arbeitskräftesituation in der Ungarischen Volksrepublik
(A munkaerőhelyzet néhány kérdése Magyarországon)
(társ szerző: Nagy Lajos)
= Konferenzprotokoll (Ernst—Moritz—Anrdt—Universität) Greifswald, 1978. 82—95. old.
315. Die Unterordnung der Landwirtschaft unter die Herrschaft der Monopole
(A monopóliumok uralma a mezőgazdaság felett)
(társ szerző: Tóth László)
= Wissenschaftliche Beiträge. Karl Marx Universität, Leipzig, 1979. 158—160. old.
316. Élelmiszerprobléma a polgári világmodellekben
= Prognosztika, 1980. 1—2. sz. 76—80. old.
317. A világgazdasági és az élelmiszerhelyzet vizsgálatának módszertani kérdése (nemzetközi tanácskozás Lipszében)
(társ szerzők: Czagány László, Tóth László)
= Közgazdasági Szemle, 1980. 4. sz. 491—494. sz.
318. Die Genesis der Arbeitsteilung zwischen Industrie und Landwirtschaft im kapitalistischen Ungarn seit Beginn des 19. Jahrhunderts bis zum Jahre 1945.
(Az ipar és a mezőgazdaság közötti munkamegosztás kialakulása a kapitalista Magyarországon a 19. század elejétől 1945-ig)
= Referate der gemeinsamen wissenschaftlichen Arbeitstagung des Instituts für Politische Ökonomie der József-Attila-Universität Szeged und des Fachbereiches Politische Ökonomie des Franz-Mehring-Instituts der Karl-Marx-Universität Leipzig, Lipce, 1981. 37—53. old.
319. Az EKG agrárpolitikájának főbb célkitűzései az 1970-es évek társadalmi-gazdasági feltételei között
= Politikai gazdaságtan Acta XVII. Szeged, 1981. 97—108. old.
320. Az élelmiszertermelés és -fogyasztás fejlődése az elmúlt évtizedekben a tőkés világ gazdaságban
= Politikai gazdaságtan Acta XIX. Szeged, 1982. 112—130. old.
Наиболее характерные черты потребления продовольствия в мировой капиталистической системе
= Индустриализация сельского хозяйства и структурные сдвиги в производстве и потреблении продовольствия в странах капитализма, Москва, 1983. 164—175. old.
(Az élelmiszerbiztonság legjellemzőbb vonásai a tőkés világrendszerben)

322. Einige Fragen zur Entwicklungshilfe der monopolkapitalistischen Staaten
 (A monopolkapitalista államok által nyújtott fejlesztési segélyek egyes kérdései)
 (társszerző: Czagány László)
 = Theoretisch-methodologische und lehrmethodische Probleme der Imperialismustheories,
 Leipzig, 1983. 8. sz. 92—93. old.

DR. VÁRNAY ERNŐ egyetemi adjunktus

323. A tanyai gazdálkodás a mezőgazdaság szocialista átalakulásának folyamatában (szakszövet-
 kezetek Csongrád megyében)
 (társszerző: Domokos Zoltán)
 — MTA SZAB, Szeged, 1977. 65 old.
324. Nézetek a szocialista nemzetközi tulajdonról
 = Tudományos Diákkörök XII. Országos Konferenciája, Szeged, 1977. 271—288. old.
325. Integráció a tőkés és a szocialista világ gazdaságban
 = Délmagyarország, 1978. augusztus 30.
326. A fokozatosság elve a mezőgazdaság szocialista átalakulásának folyamatában
 (társszerző: Domokos Zoltán)
 = Tanulmányok a magyar szocialista mezőgazdaság témaköréből, Politikai gazdaságtan
 füzetek 32. 1981. 61—107. old.
327. „Minikollokvium” a nemzetközi gazdasági kapcsolatokról
 = Délmagyarország, 1981. november 26.
328. A Nemzetközi Beruházási Bank a szocialista gazdasági integrációban
 = Bankszemle, 1982. 8. sz. 21—26. old.
329. Önműködő-e a működőtőke?
 = Külgazdaság, 1982. 9. sz. 51—55. old.
330. A fejlett tőkésországok közötti működőtőke-mozgások elméleti megközelítései a közgazdaság-
 tanban
 = Politikai gazdaságtan Acta XX. Szeged, 1983. 55—69. old.
331. Francia kereskedelmi bankok transznacionalizálódása
 (társszerző: Vékás István)
 = Bankszemle, 1983. 11. sz. 19—28. old.
332. Az Európai Beruházási Bank
 = Pénzügyi Szemle, 1983. 11. sz. 848—854. old.
333. Út a világnézethez
 = Szegedi Egyetem, 1984. május 9.

TÁRGYMUTATÓ

- agrárpolitika 21.
 agrárviszonyok a kapitalizmusban 195.
 alapanyagkészlet-optimum 1.
 anyagi ösztönzés 98, 227.
 állammonopolista kapitalizmus 194.
 — piaci viszonyok és földár 11.
 ár 173, 304.
 árdiszparitás 64.
 árkiegészítés a mezőgazdaságban 241, 242.
 az árutermelő munka kettős jellege 148.
 differenciálódás a mezőgazdasági vállalatoknál 18.
 elosztás a szocializmusban 68.
 eszközigényesség a mezőgazdaságban 226, 266, 271, 272, 273.
 Európai Beruházási Bank 332.
 élelmiszertermelés, élelmiszeripar 272, 273, 275, 279, 320.
 érdek 53, 54, 97, 175.
 érdekeltég 35, 55, 171, 230, 232.
 érték 20.
 értékesítés és termékforgalmazás a mezőgazdaságban 22, 23, 24, 25, 26, 34, 35, 39.
 értéktörvény 73, 96.
 fejlesztési segélyek 47.
 a fejlett szocializmus 217.
 fogyasztás 210.
 fogyasztói árak 102.
 a föld ára 11.
 a föld értékelése 8, 177, 179.
 földjára 154, 159, 160, 163, 165, 167, 183, 195.
 a föld szerepe 58.
 gazdaságpolitika
 — a Magyar Tanácsköztársaság idején 38.
 — a szovjethatalom első éveiben 71.
 — Csongrád megyében 116.
 hatékonyság 19, 227, 229, 230, 232, 301.
 az imperializmus történelmi helye 197.
 integráció 325, 328.
 jövedelemdiszparitás 64, 203.
 jövedelem, jövedelmesség, jövedelmi érdekeltég a termelőszövetkezetekben 55, 56, 57, 59, 61, 63, 65.
 jövőtudomány, prognosztika 278, 279, 281, 282, 286, 296.
 a kapitalizmus fejlődési szakaszai 311.
 kisvállalkozások 228.
 koncentráció a mezőgazdaságban 44, 221.
 külgazdasági hitelpolitika 139, 141.
 a külkereskedelem elméleti kérdései 125, 126, 136, 137.
 különbséti földjára 8.
 lakáskérdés 146, 147.
 Lenin 89, 90, 180.
 Marx
 — eszmerendszerének megvalósulása napjainkban 223.
 — gazdaságelmélete és korunk problémái 79.
 — különbséti jára 8.
 a második gazdaság 83, 239.
 a mezőgazdasági termelés alakulását befolyásoló tényezők 5, 14.
 a mezőgazdasági termelőszövetkezetek
 — állami támogatás 243, 251, 253, 258, 259, 260.
 — árkiegészítés 241, 242.
 — értékesítő tevékenysége 22, 23, 24, 25, 26.
 — a felhalmozás és jövedelem kapcsolata 56, 65.
 — földjára 154, 159, 160, 163, 165.
 — gazdálkodás és jövedelem 57.
 — hatékonyság 12.
 — költséggazdálkodás és önköltség 309, 310.
 — vállalati jellege 191, 198.
 — vállalkozási formái 76.
 monopólium a szocializmusban 246, 257.
 monopóliumok 74, 80, 82.
 munkabér és bérrendszerek 85, 86, 87, 88, 99, 115, 263.
 munkaerőhelyzet 209.
 munkaértékélmélet 177, 179.
 munkaintenzitás 20.
 a munka szerinti elosztás 72, 86, 88, 91, 95, 96, 98.
 munkatermelékenység 20, 187, 200, 201, 206, 207, 210, 219.
 munkaverseny 32.
 a munkásosztály helyzete a kapitalizmusban 196.
 működőtőke 329, 330.
 Nemzetközi Beruházási Bank 328.
 nemzetközi munkamegosztás 129.
 növekedés 284, 285, 312.
 — a mezőgazdaságban 4, 6, 7, 10, 16, 17, 62.
 önköltség 309.

- pénz, pénzelmélet 67, 69, 70, 73, 94.
a politikai gazdaságtan oktatásának kérdései 3,
13, 29, 125, 143, 144, 149, 162, 181, 182, 214,
240, 245, 262, 268, 269, 276, 308.
protekciónizmus 145.
rezsigazdálkodás 2.
személyes jövedelmek a mezőgazdaságban 187,
188, 189, 200, 201, 204.
a szocialista állami vállalat 2.
a szocialista iparosítás, a nehézipar szerepe 150,
151, 152.
Szovjetunió 71, 156, 157,
— mezőgazdasága 249, 252, 261.
Tanzánia 130, 131, 132, 133, 134, 135.
tanyakérdés 103, 104, 105, 106, 108, 323.
társadalmi termék és nemzetközi jövedelem 193.
termelési függvények 4, 6, 7, 15.
terv és piac 92, 96, 168.
Tessedik Sámuel 153.
a tőke és az értéktöbblet 192.
a tőkés termelési mód
— fejlődésének szakaszai 194.
— kialakulása 192.
tulajdon 756, 78, 93, 175.
— szövetkezeti 66.
— szocialista nemzetközi 324.
újratermelés 193, 199, 284, 285, 312.
vertikális integráció 43.
világélelmezés 220, 222, 292, 294, 300, 303, 317.
világélelmezés és élelmiszerhelyzet 40, 41, 42, 45.
világmodellek 293, 305, 307, 316.

TARTALOMJEGYZÉK

DR. ANDRÁSSY ADÉL: A termőföld minősége, a ráfordítások és a hatékonyság összefüggésének egyes kérdései a magyar mezőgazdaságban	3
DR. FARKAS BEÁTA: Gazdaság és értékrend	19
DR. MÁLOVICS JÁNOS: A lakáshiány természetéről	31
DR. SÍPOS MIKLÓS—DR. ÉGETŐ EMESE: A mezőgazdasági kistermelés helyzetének néhány aktuális kérdése	45
BÁRÁNYNÉ SZABADKAI ÉVA: A JATE politikai gazdaságtan oktatóinak szakirodalmi munkássága (1952—1984.)	59

Felelős kiadó: Dr. Nagy Lajos
85-2620 — Szegedi Nyomda
Felelős vezető: Dobó József igazgató